

T. C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

**RİCÂL TENKİT TARİHİ VE KRİTERLERİ:
İBN HİBBÂN'IN *el-MECRÛHÎN* MUKADDİME'Sİ
ÖZELİNDE**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Betül ABLAK

Danışman:
Prof. Dr. Ahmet YÜCEL

İSTANBUL

2023

T. C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

**RİCÂL TENKİT TARİHİ VE KRİTERLERİ:
İBN HİBBÂN'IN *el-MECRÛHÎN* MUKADDİME'Sİ
ÖZELİNDE**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Betül ABLAK

Danışman:
Prof. Dr. Ahmet YÜCEL

İSTANBUL
2023

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Hadis Bilim Dalı'nda 020117YL06 numaralı Betül ABLAK'ın hazırladığı “*Ricâl Tenkit Tarihi ve Kriterleri: İbn Hibbân'ın el-Mecrûhîn Mukaddime'si Özelinde*” konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 08/02/2023 günü 11:00 – 12:30 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oy birliği ile karar verilmiştir.

Prof. Dr. Ahmet YÜCEL
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Prof. Dr. Zekeriya GÜLER
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

Doç. Dr. Ayşe Esra ŞAHYAR
Marmara Üniversitesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Betül ABLAK

08/02/2023

ÖZ

Ricâl Tenkit Tarihi ve Kriterleri:

İbn Hibbân'ın *el-Mecrûhîn* Mukaddime'si Özelinde

Mütekaddimîn döneminin sonlarına doğru yaşayan İbn Hibbân, IV./X. yüzyıl'ın önde gelen münekkit muhaddislerinden biridir. Onun en önemli eserlerinden biri zayıf ve metrûk râviler hakkında kaleme aldığı *el-Mecrûhîn*'dir. Eserin mukaddimesi, ricâl tenkidi hakkında o döneme kadar yazılmış en kapsamlı mukaddime metinlerinden biridir. İbn Hibbân'ın Mukaddime'de sunduğu veriler, erken dönemde ricâl tenkit faaliyetinin durumuna ışık tutmaktadır.

Bu çalışmada ricâl tenkit tarihi ve kriterleri Mukaddime özelinde incelenerek ortaya konmuştur. Bu bağlamda ilk olarak ricâl tenkidinin meşrûiyeti tartışılmış, ardından İbn Hibbân'ın ricâl tenkit tarihi hakkında sunduğu veriler sistematik olarak ele alınarak değerlendirilmiştir. Tezin son kısmında ise râvilerin cerh sebepleri bağlamında müelifin tenkit kriterleri incelenmiştir. *el-Mecrûhîn*'de takip edilen metodu beyan eden bu kısım aynı zamanda ricâl tenkidinin genel prensiplerini ortaya koymaktadır. Tezin neticesinde ricâl tenkidinin IV./X. yüzyıldaki durumu ve İbn Hibbân'ın tenkit kriterlerini dayandırdığı ilmî gelenek tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, mukaddime, râvi, ricâl, tenkit, hadis tarihi

ABSTRACT

History And Criteria Of Rijal Criticism: In The Context Of Ibn Hibban's Muqaddimah *al-Macrûhîn*

Ibn Hibban, who lived towards the end of the mutaqqaddimin period, is one leading hadith munaqqid of the fourth/tenth century. One of his most important works is al-Mecrûhîn, which he wrote about daeef and matrook râvis. The introduction of the work is one of the most comprehensive texts on the criticism of the rijâl written until that time. The data presented by Ibn Hibban in the Muqaddimah sheds light on the situation of the rijal criticism activity in the early period.

In this study, the history and criteria of rijal criticism have been revealed by examining them specifically in the context of the Muqaddimah. In this context, firstly, the legitimacy of the criticism of the rical was discussed, then the data presented by Ibn Hibban about the history of the criticism of the rijal were systematically evaluated. In the last part of the thesis, the criticism criteria of the author in the context of the narrator's reasons for cerh were examined. This part, which explains the method followed in al-Mecrûhîn, also reveals the general principles of ricâl criticism. As a result of the thesis, the situation of the criticism of the rijâl in the the fourth/tenth century and the scientific tradition on which Ibn Hibban bases his criticism criteria have been determined.

Keywords: Ibn Hibbân, al-Majrûhîn, Muqaddimah, râvi, ricâl, criticism, history of hadith

ÖNSÖZ

Ricâl tenkidi, ilk dönemden itibaren hadislerin sıhhatini tespit için kullanılan, muhaddislerin geliştirdiği bir yöntemdir. Buna göre râviler, vasıfları ve rivayetleri açısından incelenerek tenkide tâbi tutulmaktadır. Neticesinde râvinin hadis rivayetine ehil olup olmadığı ortaya çıkmakta, rivayetlerinin sıhhat değeri hakkında bir yargıya varılmaktadır. Bu faaliyetin tarihsel ve teorik zeminini yansıtan klasik dönemde yazılmış metinlerden biri de İbn Hibbân'ın kaleme aldığı şimdiye dek müstakil olarak çalışılmamış *el-Mecrûhîn* adlı eserin Mukaddimesi'dir.

İbn Hibbân'a göre dünya ve ahirette kişiye en çok hayır getirecek şey, kişinin sahih olan ile uydurma olan haberlerin arasını ayırmayı mümkün kılan bilgiye sahip olmasıdır. Müellif bu gaye ile bu Mukaddime'de ricâl tenkidinin tarihsel serüvenine dair bilgiler vermiş, tenkit kriterlerini ise örneklerle pekiştirerek açıklamıştır. Mütakaddimîn döneminde yaşamış İbn Hibbân'ın Mukaddime'de sunduğu veriler, erken dönemde ricâl tenkit faaliyetinin durumuna ayna tutmaktadır.

Bu çalışma, İbn Hibbân'ın gözünden ricâl tenkit tarihini ve kriterlerini, sistematik bir surette Mukaddime özelinde tespiti çalışmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde İbn Hibbân'ın hayatı ve eserlerine yer verilmiş, Mukaddime'nin kaynakları, konusu ve genel özellikle hakkında bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde ricâl tenkidinin meşrû bir faaliyet olup olmadığı meselesi ile bölüme başlanıp, bu faaliyetin gelişimine dair Mukaddime'de zikredilen malumat ile devam edilmiş ve münekkitlerin nesil nesil zikredilmesiyle tenkit tarihinin serüvenine işaret edilmiştir.

Üçüncü bölümde ise ilk etapta İbn Hibbân'ın râvi tenkidinde benimsediği temel kriterler, müellifin diğer eserlerinden de istifade edilerek tespit edilmiş, sonrasında Mukaddime'de yer verdiği cerh kriterleri değerlendirilmiştir.

Bu çalışma boyunca benden hiçbir desteğini esirgemeyen, karmaşık her hususu suhuletle çözüme kavuşturan çok kıymetli danışmanım, hocam Prof. Dr. Ahmet YÜCEL'e, tez boyunca her türlü sorumu ilgi ve sabırla cevaplandıran değerli hocam Öğr. Gör. Mehmet Fatih KAYA'ya, yorum ve katkılarıyla tezi zenginleştiren jüri üyesi hocalarım Prof. Dr. Zekeriyya GÜLER ve Doç. Dr. Ayşe Esra ŞAHYAR'a, her ihtiyacımda yardımına koşan dostlarım Arş. Gör. Seher ÖZTOPRAK KOCA ve Ayşe

GÜLER'e, tezimi baştan sona okuyarak görüşlerini bildiren, ilim yolunu kendisiyle birlikte yürümekten bahtiyar olduğum eşim Arş. Gör. M. Tarık ABLAK'a, bu süreç boyunca pek çok fedakârlıkta bulunan ve her zaman sonsuz desteklerini hissettiğim annem Fatma ÇELİK, kayın validem H. Kübra ABLAK, biricik kızım Mehpere ve onların nezdinde tüm aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Gayret bizden tevfik Allah'tandır.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
BEYAN	iii
ÖZ	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR.....	xii
TABLolar	xiii

GİRİŞ	1
-------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN HİBBÂN'IN HAYATI VE <i>el-MECRÛHÎN</i> MUKADDİME'Sİ.....	7
--	---

1. HAYATI	7
1.1. İlmî Kişiliği	7
1.2. Hocaları ve Talebeleri	8
1.3. Hakkındaki Eleştiriler.....	9
1.3.1. Nübüvvet Görüşüyle İlgili Eleştirilmesi	9
1.3.2. İtikadi Bir Mesele Hakkında Eleştirilmesi.....	10
1.4. Eserleri.....	12
1.4.1. el-Müsnedü's-sahîh 'ale't-tekâsîm ve'l-envâ':	13
1.4.2. Kitâbü't-târîh:	13
1.4.3. es-Sikât:	14
1.4.4. Târîhü's-sahâbe ellezîne ruviye 'anhüm el-ahbâr	14
1.4.5. Ravzatü'l-'ukalâ ve nüzhetü'l-fuzalâ:	14
1.4.6. Kitâbu şerâiti'l-ahbâr:	14
1.4.7. el-Faslu beyne'n-nekale:	15
1.4.8. Kitâbü'l-mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ ve'l-metrûkîn:	16
1.4.8.1. Orjinal İsmi	16

1.4.8.2. Muhtevası.....	16
1.4.8.3. Eserleri Arasındaki Yazılış Sırası	17
1.4.8.4. Eserin Nüsha ve Neşirleri:	19
2. <i>el-MECRÛHÎN</i> MUKADDİMESİ	20
2.1. Kaynakları	21
2.1.1. Kitap ve Sünnet.....	21
2.1.2. Muhaddislerin Görüşleri	24
2.1.3. Kendi Eserleri	25
2.2. Konusu ve Genel Özellikleri	26

İKİNCİ BÖLÜM

MUKADDİME'DE RİCAL TENKİT TARİHİ	28
1. RİCAL TENKİDİNİN MEŞRULUĞU VE GEREKLİLİĞİ	28
2. RİCÂL TENKİDİNİN GELİŞİMİ	34
3. İBN HİBBÂN ÖNCESİ DÖNEMDE TENKİT FAALİYETİ	42
3.1. Hz. Peygamber Dönemi.....	43
3.1.1. Sünneti Tebliğ Etmenin Emredilmesi.....	43
3.1.2. Râvilerle İlgili İlk Esasların Belirlenmesi	44
3.2. Sahâbe Dönemi	46
3.2.1. Hz. Ömer'in Hadis Rivayetinde Aldığı Tedbirler	47
3.2.2. Diğer Sahâbîlerin Hadis Rivayetinde Aldıkları Tedbirler	49
3.2.3. Sahâbe Dönemindeki Ricâl Tenkidinin Mahiyeti.....	49
3.3. Tâbiûn Dönemi.....	51
3.3.1. Tâbiînin Büyükleri Dönemi (Fukahâ-yi seb'a ve Ali b. Hüseyin).....	52
3.3.2. Tâbiînin Küçükleri Dönemi (İbn Şihâb ez-Zührî)	53
3.4. Tebeu't-Tâbiîn Dönemi.....	54
3.4.1. Tebeu't-Tâbiînin Büyükleri Dönemi.....	54
3.4.1.1. Şu'be b. Haccâc.....	54
3.4.1.2. Süfyân es-Sevrî	56
3.4.1.3. Mâlik b. Enes	58
3.4.2. Tebeu't-Tâbiîn.....	61
3.4.2.1. Abdurrahman b. Mehdî	62

3.4.2.2. Yahyâ b. Saîd el-Kattân	63
3.5. Tebeu't-Tâbiîn Sonrası Dönem.....	64
3.5.1. Ali b. Medînî.....	65
3.5.2. Ahmed b. Hanbel	66
3.5.3. Yahyâ b. Maîn	66
3.6. Değerlendirme	68
4. İBN HİBBÂN DÖNEMİNDE TENKİT FAALİYETİNİN DURUMU	76

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUKADDİME'DE RİCAL TENKİT KRİTERLERİ	82
1. İBN HİBBÂN'IN RİCAL TENKİDİNE YAKLAŞIMI	83
1.1. Vasıfları Açısından Râvî	83
1.1.1. Adâlet İle İlgili Temel Kriterler.....	84
1.1.1.1. Hususi Manasıyla Adâlet	85
1.1.1.2. Umumi Manasıyla Adâlet	86
1.1.1.3. Râvide Sıdk/Doğru Sözlülük	89
1.1.2. Zabta Delalet Eden Temel Kriterler.....	93
1.1.2.1. Akıl ve İlim Şartı.....	94
1.1.2.2. Hataların Doğruları Geçmemesi	97
1.1.3. Tedlis İle İlgili Temel Kriterler	100
1.2. RİVAYETLERİ AÇISINDAN RAVİ	104
2. MUKADDİME'DE CERH KRİTERLERİ	105
2.1. Adâlet İle İlgili Olanlar	106
2.1.1. Zındıklar	106
2.1.2. Sevap Kazanma Düşüncesiyle Hadis Uyduranlar	107
2.1.3. Helal Görmeleri Sebebiyle Hadis Uyduranlar	108
2.1.4. İhtiyaç Anında Hadis Uyduranlar	108
2.1.5. Rivayetine İdhâl Yapıldığını Fark Edip Hatasından Dönmeyen Râviler	109
2.1.6. Bilmeden Yaptığı Hatayı Fark Edip Hatasından Dönmeyen Râviler	110
2.1.7. Bidatının Propagandasını Yapan Bidatçı Râviler	110
2.1.8. Hadis Uyduran Kıssacı ve Dilenci Râviler	112
2.1.9. Karşılaşmadığı Hocanın Kitabından Nakilde Bulunanlar	116

2.1.10. Hadisleri Kalb Eden ve Tesviye Eden Râviler	118
2.1.11. Vefat Eden Hocalarından İşitmediği Rivayetleri Semâen Nakledenler.	119
2.2. Zabt İle İlgili Olanlar	120
2.2.1. Sâlihûn	120
2.2.2. Telkini Kabul Eden Gafil Râviler.....	121
2.2.3. Mesleği Hadis Olmayan Gafil Râviler.....	122
2.2.4. Hataları Doğrularından Fazla Olanlar.....	124
2.2.5. Yakınları Tarafından İmtihan Edilip Zayıf Düşen Râviler.....	124
2.2.6. Kitapları Kaybolan Râviler.....	125
2.2.7. Muhtelit Râviler.....	126
2.2.8. Az Bir Hata Yapıp Hatasını Fark Etmeyen Sika Râviler.....	127
2.2.9. Fakih Olmayıp Ezberden Rivayet Eden Sika Muhaddisler	127
2.2.10. Senetlere Hâkim Olmayıp Ezberden Rivayet Eden Fakihler.....	128
2.3 TEDLİSLE İLGİLİ OLANLAR	128
2.3.1. Görmedikleri Kişiden Rivayette Bulunan Müdellis Râviler.....	129
2.3.2. Râvileri Bilinmeyen Künyeleriyle Zikreden Sikâ Müdellisler	130
2.3.3. Hadisi Aldığı Zayıf Hocasını İsnattan Düşüren Sika Müdellisler	131
2.3.4. Sika Râviler Arasındaki Zayıf Râviyi Düşüren Muhaddisler.....	131
SONUÇ.....	133
KAYNAKLAR.....	135
ÖZGEÇMİŞ.....	139

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
a.e.	aynı eser
a.g.e.	adı geçen eser
a.g.m.	adı geçen makale
a.g.md.	adı geçen madde
a.g.t.	adı geçen tez
a.y.	aynı yer
b.	bin (oğlu)
Bkz./bkz.	Bakınız
bt.	binti (kızı)
c.	Cilt
der.	Derleyen
DİA	TDV Diyanet İslam Ansiklopedisi
ed.	Editor
h.	Hicrî
haz.	Hazırlayan
m.	Miladi
md.	Madde
nşr.	Neşreden
nu.	Numara
ö.	Ölüm tarihi
sy.	Sayı
s.	Sayfa
t.y.	basım tarihi yok
ve diğer.	ve diğerleri
vb./vs.	ve benzeri / vesaire
vd.	ve diğerleri
y.y.	basım yeri yok

TABLÖLAR

Tablo 1

Mukaddime'de Tabakalara Göre Zikredilen Münekkitler

GİRİŞ

İslam dininin Kur'an'dan sonra ikinci kaynağı olan sünnetin en güzel şekilde muhafaza edilmesi ve gelecek nesillere bozulmadan aktarılması müslümanların en temel vazifelerinden biridir. Bu vazife Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından müslümanlara tevdi edilmiştir. Bu amaçla hadis âlimleri, tüm gayretlerini bu işe yoğunlaştırmışlar, uzak mesafelere rihleler yapmışlar, kişi ve haberleri büyük bir titizlikle tetkik etmişler ve ömürlerini bu işe adanmışlardır. Onların maksadı, sünnetin sahihini sakiminden ayırmak ve bozulup değiştirilmeden eda ve tahammül edilmesini sağlamak olmuştur.

Muhaddisler bu amaçla farklı yöntem ve kriterler geliştirmişlerdir. Bunların en başında şüphesiz, hadislerin sıhhatini tespit edebilmek için uyguladıkları “ricâl tenkidi” gelmektedir. Ricâl tenkidi, Hz. Peygamber'in sözlerinin taşıyıcısı olan râvilerin, hem güvenilirlik hem de rivayetleri zabt etme melekeleri açısından incelenip araştırılmasını konu edinmektedir. Çünkü bir sözün sıhhati, sözü taşıyan kişinin güvenilirliği ve o işe ehil olmasıyla doğru orantılıdır.

Ricâl tenkidi, ilk esas ve ilkelerini şer'î naslara dayanan, I./VII. yüzyılın sonlarına doğru yaygınlaşmaya başlamış bir faaliyettir. Bu faaliyetin keyfiyetine ilişkin bilgiler ilk etapta muhaddislerin şifâhi söz ve tenkitlerinden, II./VIII. Yüzyıldan itibaren ise bu konuları ihtiva eden çeşitli eserlerden elde edilmektedir. İbn Sa'd'ın (ö. 230/777) *et-Tabakâtü'l-kübrâ*'sı, Yahyâ b. Maîn'in (ö. 233/848) *et-Târîh*'i, Buhârî'nin (ö. 256/870) *et-Târîhü'l-kebîr*'i gibi eserler rical tenkidi örneklerinin rivâyet dönemindeki temel kaynaklarıdır.

İbn Hibbân'ın *el-Mecrûhîn* adlı eseri de IV./X. Asırda rivayet döneminde yazılmış olup ricâl tenkidinde zayıf râvileri ve onların zayıflık gerekçelerini ele alan bir eserdir. Bu araştırmanın konusu, *el-Mecrûhîn*'in müellif tarafından kaleme alınan Mukaddimesi'nin ricâl tenkit tarihi ve kriterleri bağlamında değerlendirilmesidir.

Mukaddime haddizâtında müstakil bir eser değildir. 1282 râvi biyografisini ve İbn Hibbân'ın bu râviler hakkındaki tenkit gerekçelerini ihtiva eden *el-Mecrûhîn*'e yazılmış hacimli bir giriş metnidir. *el-Mecrûhîn* Mukaddimesi'nden önce yazılmış olan, Müslim'in (ö. 261/875) *Sahih*'ine yazdığı Mukaddime, Dârimî'nin (ö. 255/869) *Sünen*'e yazdığı Mukaddime gibi metinler cerh-ta'dile dair bazı bilgiler barındırmaktadır. Bu teze konu

olan *el-Mecrûhîn* Mukaddimesi de ihtiva ettiği bilgi ve tespitler ve sistematik yapısı ile öne çıkmakta, büyük önem taşımaktadır.

Bu araştırmanın birincil hedefi, içerisinde çokça usûl ve tarih bilgisi barındıran *el-Mecrûhîn* Mukaddimesi'ni müstakil bir eser hüviyetinde ön plana çıkararak Türk akademiasında bilinir kılmaktır. Öncelikle Mukaddime bu gaye ile taranmış, nihayetinde “ricâl tenkit tarihi ve kriterleri” açısından incelenmesine karar verilmiştir. Mukaddime'nin bu şekilde sınırlandırılması hem neredeyse tüm muhtevayı ele almayı mümkün kılan bir zemin oluşturmuş hem de Mukaddime iki yönlü incelemeye tâbi tutulmuştur.

el-Mecrûhîn Mukaddimesi, ricâl tenkidinin oluşum ve gelişim süreçlerini ele alarak bu faaliyetin tarihine dair malumat barındırmasının yanı sıra onun esaslarını oluşturan cerh kriterlerine de zemin teşkil etmektedir. Başka bir ifade ile, ilk asırdan itibaren hadis tarihinin tüm dönemlerinde icra edilmekte olan cerh-tadil faaliyeti, bu Mukaddime ile sistematik bir surette tarihsel ve teorik zeminde değerlendirilmiştir. Bu yönüyle ricâl tenkidine bütüncül bir şekilde ayna tutmaktadır.

Klasik eserler genel itibariyle besmele, hamdele ve salveleden sonra sebab-i telifin ve eserin hangi usul ile kaleme alındığının açıklandığı bir mukaddime ile başlar. Sebeb-i telifin ve eserde takip edilen yöntemin ifade edildiği giriş yazıları bazen bir iki paragraftan ibaret iken bazen uzun sayfalardan oluşabilir. Hatta müstakil bir eser hacmine ulaşan ama devamı tamamlanamayan *Mukaddime-i İbn Haldûn* gibi eserler de bulunmaktadır. İbn Hibbân'ın bu mukaddimesi de uzun mukaddime metinlerinden bir tanesi olarak değerlendirilmelidir.

Mukaddime'yi anlayabilmek için onun ana eser ile yani *el-Mecrûhîn* ile olan münasebetinin göz önünde bulundurulması elzemdir. Bu noktada *el-Mecrûhîn*'in İbn Hibbân tarafından cerh edilen yani kusurlu bulunan bin kûsür râvî ile ilgili, çoğunlukla onların aleyhinde olan veri ve değerlendirmelerin sıralanmasından oluştuğu unutulmamalıdır. Ancak bu bağlam göz önünde bulundurulduğunda Mukaddime doğru bir şekilde anlaşılabilir.

Mukaddime'nin muhtevasına bu açıdan yaklaşıldığında eserde sunulan rical tenkit tarihinin, ayrıntılı bir sebab-i telif, tenkit kriterlerinin ise yöntem kısmını oluşturduğu anlaşılmaktadır. Bu tezde rical tenkit tarih ve kriterlerinin Mukaddime bağlamında incelenmesinin temel sebebi de budur.

Bu noktada İbn Hibbân ilk olarak Mukaddime’de rical tenkidinin gıybet olmadığını, meşrû bir faaliyet olduğunu ispat etme gayreti içerisine girmiştir. Ardından bunun bir meşrûiyet meselesi olmaktan öte bir gereklilik olduğunu izah eder. Bunu yaparken sünnetin korunmasının ne derece gerekli olduğunu âyet ve hadislerle izah etmiş ve ardından ayrıntılı bir rical tenkit tarihi sunmuştur. Rical tenkit tarihinin bu suretle sunulması, *el-Mecrûhîn*’de yapılacak olan tenkidin meşrû ve elzem olduğunu ispat etmeyi amaçlamaktadır. Buna göre, sünnetin sahih bir şekilde gelecek nesillere intikal edilmesinden başka bir amaç gütmeyen rical tenkidi, ashâb-ı kiramdan başlamak üzere tâbi’în, tebe-i tâbi’în ve muhaddisler arasında son derece önem verilen ve kesintisiz devam eden bir gelenek, bir farz-ı kifayedir. İbn Hibbân *el-Mecrûhîn*’de yapacağı cerh faaliyetinin lüzumunu anlatmak üzere sunduğu bu tarihsel anlatı ile sistematik bir rical tenkit tarihinin ilk örneklerinden birini vermiştir.

İbn Hibbân’ın rical tenkit tarihini bu derece uzun tutmasının arka planında *el-Mecrûhîn*’de yapacağı cerh faaliyeti dolayısıyla gelebilecek muhtemel eleştirilere peşinen cevap vermenin amaçlanmış olması mümkündür. Zira cerh faaliyeti dışarıdan bakıldığında gıybetle çok benzemektedir. İbn Hibbân da cerhin niçin gıybet olmadığını ayrıntılı bir şekilde izah etmiş, aksine bunun ne kadar gerekli olduğunu ashâb, tâbi’în ve ulemadan getirdiği örneklerle ispat etmeye gayret etmiştir. Sika râvileri zikrettiği *es-Sikât*’a nazaran *el-Mecrûhîn*’in mukaddimesini bu kadar uzun tutmasının arkasında cerhin ta’dîle nispetle daha riskli ve eleştirilere açık bir alan oluşunun yattığını düşünmek mümkündür.

Mukaddime, rical tenkidinin hangi kriterlere göre yapılacağı konusunda ortaya koyduğu prensiplerle de büyük önem taşımaktadır. Zira ilk dönemden itibaren âlimler tarafından yapılmakta olan cerh faaliyetleri hakkında İbn Hibbân’ın kaleme aldığı Mukaddime, cerh kriterlerini sistematik olarak sunan ilk metinlerden bir tanesidir. İbn Hibbân’ın aslında *el-Mecrûhîn* boyunca verdiği hükümleri neye göre, hangi prensipler ışığında verdiğini ortaya koymayı amaçladığı bu yöntem kısmı rical tenkidi için adeta bir usûl metni oluşturmaktadır.

Bu tezin ilk kısmında İbn Hibbân’ın hayatı, eserleri ile *el-Mecrûhîn* Mukaddimesi tanıtılacaktır. İbn Hibbân’ın hayatı klasik biyografi kaynaklarına müracaat edilmek suretiyle ortaya konacaktır. Eserleri hakkındaki bilgiler hem biyografik kaynaklardan hem de İbn Hibbân’ın kendi eserleri hakkında yaptığı yorumlardan derlenecektir. *el-*

Mecrûhîn Mukaddimesi hakkında verilen giriş mahiyetinde bilgiler, eserden hareketle ortaya konacak, ve bu bölümde zikredilen Mukaddime'nin kaynakları ise Mukaddime'nin baştan sona taranması ile tespit edilecektir.

Tezin ikinci bölümü ise İbn Hibbân'ın sunmuş olduğu ricâl tenkit tarihinden oluşmaktadır. Bu bölümde, İbn Hibbân'ın Mukaddime'de yer verdiği bilgiler, kendi içinde ve diğer kaynaklarda yer aldığı şekliyle kritize edilecek ve değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Bu anlamda, İbn Hibbân'ın Mukaddime'de hazf ve ihtisar ile yer verdiği rivayetler, aslı ve uzun versiyonları karşılaştırılmak suretiyle ele alınacaktır.

Mukaddime'de yer alan ricâl tenkit kriterlerine ise üçüncü bölümde yer verilecektir. Öncelikle İbn Hibbân'ın ricâl tenkidine yaklaşımı onun diğer eserlerinden de istifade edilerek ortaya konacak, sonrasında Mukaddime'de ele aldığı cerh kriterleri bu bağlamda incelemeye tabi tutulacaktır.

Mukaddime Üzerine Yapılan Çalışmalar ve Bu Çalışmanın Kaynakları:

Bu çalışma bağlamında Mukaddime hakkında doğrudan veya dolaylı birçok eserden faydalanılmıştır. Bu çalışmalardan bazıları şunlardır:

Ebû Hemmâm Muhammed b. Ali es-Savma'î el-Beydânî, 2012 yılında *el-Mecruhîn* Mukaddimesi üzerine bir tahkik çalışması yapmıştır. Bu konuda kaleme aldığı esere *Mukaddimetü kitâbi'l-Mecruhîn mine'l-muhaddisin* adını vermiştir. Bu eser, sadece *Mukaddime* özelinde yazılmış olmakla birlikte Mukaddime'nin muhtevasına yönelik bir tahlilden uzaktır. El-Beydânî, eserde yer alan râvî, şehir, bölge ve nakillerin tespiti ile yetinmiştir.

Bu eser dışında, *el-Mecruhîn*'in yukarıda zikrettiğimiz baskılarının muhakkiklere ait dipnotlarında da *el-Mecruhîn* Mukaddimesi'ne dair birtakım bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca Dr. İsmail Kurt'un *Hicrî Dördüncü Asır Ricâl Tenkidinin Mukayeseli İncelenmesi -İbn Hibbân Ve İbn Adî Örneğinde-* başlıklı doktora tezi, Doç. Dr. Mustafa Macit Karagözoğlu'nun *Duafâ Literatürü: Doğuşu, Gelişimi, Başlıca Özellikleri Ve Rivâyetü'l-Hadis Kitaplarıyla İlişkisi* başlıklı doktora tezi de zaman zaman istifade edilen kaynaklardandır.

Prof. Dr. Mehmet Ali Sönmez'in *İbnu Hibbân ve Cerh Tadîl Metodu* adlı eseri, Prof. Dr. Yavuz Köktaş ve Dr. İsmail Kurt'un kaleme aldığı *İbn Hibbân'ın Kitâbü'l-*

Mecrûhîn'deki Ricâl Tenkit Metodu başlıklı makalesi de yararlanılan çalışmalardandır. Ancak Sönmez'in eseri İbn Hibbân'ın cerh tadile ilişkin yorumlarını değerlendirse de Mukaddime'de yer alan bilgi ve tespitlerin tahlilini kapsamlı bir şekilde ele almamaktadır. Konu hakkında yazılan makale ise İbn Hibbân'ın, ricâl tenkit kriterlerini ele almaktan ziyade bu kriterlerin belirlenmesinde İbn Hibbân'ın takip ettiği yöntemi değerlendirmektedir. Bu tez, İbn Hibbân'ın tenkit kriterlerini mukayeseli bir şekilde Mukaddime merkezli olarak tespit etmede mezkur çalışmalardan ayrılmaktadır. Ayrıca konuyla ilgili çeşitli ansiklopedi maddeleri de Mukaddime ile ilgili olarak çalışmamızın kaynakları arasındadır.

Bunun yanı sıra ihtiyaç hâlinde Mukaddime'de zikredilen rivayetlerin daha iyi anlaşılması adına mütekaddim dönemde yazılan diğer hadis eserlerine başvurulmuş, Mukaddime'deki nakillerin asıl ve uzun versiyonları bu kaynaklar aracılığıyla tespit edilmiştir.

İbn Hibbân'ın tenkit kriterlerini değerlendirdiğimiz bölümde, müellifin kendisinin telif etmiş olduğu diğer eserlerden (*es-Sikât*, *Meşâhirü ulemâi'l-emsâr*, *et-Tekâsîm* ve *'l-envâ'*) sıklıkla istifade edilmiş, İbn Hibbân'ın görüşleri bütüncül bir değerlendirmeye ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Ayrıca râvilerle ilgili olarak, biyografik ricâl eserlerine, nisbelerinin doğru tespiti için ensab kitaplarına başvurulmuştur.

Bu çalışma, İbn Hibbân'ın *el-Mecrûhîn* adlı eserinin Mukaddimesi'ni klasik ve çağdaş birçok kaynaktan yararlanarak ricâl tenkit tarihi ve kriterleri bağlamında ele almıştır.

Bu çalışmanın sonuncunda, müslümanların Hz. Peygamber'in sözlerini muhafaza etmek gayesiyle kolektif bir şekilde rical tenkit faaliyetine yöneldikleri ve böylece sırtını şer'î naslara dayayan ricâl tenkidinin muhaddisler elinde kendi tabii seyri içerisinde teşekkül ettiği görülmüştür. İlk asırdan itibaren icra edilen rical tenkidinin tarihsel gelişimi incelendiğinde her bir dönemde benzer yöntem ve kaidelerin aynı titizlik ile tatbik edildiği anlaşılmaktadır. Bu süreci ve kaideleri ayrıntılı bir şekilde Mukaddime'de açıklayan İbn Hibbân, kendi döneminde bozulan rivâyet-dirâyet dengesini yeniden kurmayı hedeflemektedir. İbn Hibbân'ın, bu Mukaddime ile tenkit tarihi ve kriterlerini sistematik bir surette ortaya koyarak hadis rivayetinde lafız-mana bütünlüğünü ihya etmeyi amaçladığı tespit edilmiştir.

Rical tenkidinin tarih boyunca hangi merhalelerden geçtiği ve hangi kriterlere göre gerçekleştirildiği müstakil çalışmalardan ziyade genellikle hadis tarihi ve usulü altında ele alınmaktadır. İbn Hibbân'ın Mukaddime'de ortaya koyduğu tarihsel anlatının ve tafsilatıyla ele aldığı kriterlerin incelendiği bu araştırma ile müstakil olarak ricâl tenkit tarihi ve kriterleri alanında yapılacak çalışmalara katkı sağlamak amaçlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN HİBBÂN'IN HAYATI VE *el-MECRÛHÎN* MUKADDİME'Sİ

1. HAYATI

1.1.İlmî Kişiliği

İbn Hibbân 277/890 senesinde bugünkü Afganistan'ın Sicistan bölgesinde yer alan Büst'te doğmuştur.¹ Tam adı Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Hibbân b. Muâz b. Ma'bed Ebû Hâtim b. Hibbân'dır. Soyu Temîm kabilesinin Dârim koluna dayandığı için et-Temîmî ve ed-Dârimî; doğduğu yere nispetle de el-Büstî olarak anılmaktadır.² Ebû Hâtim, bilinen meşhur künyesidir.³

Yirmi üç yaşına kadar memleketi Büst'te öğrenim görmüştür. Bu tarihten sonra ise geniş bir coğrafyaya ulaşan rihlelerine başlamıştır.⁴ Hocalarından hareketle İbn Hibbân'ın seyahat ettiği bölgeleri tespit etmek mümkündür. Buna göre İbn Hibbân; Basra, Mısır, Nesâ, Cürcân, Bağdad, Dimaşk, Nîşâbûr, Kudüs, Taberiyye, Hera, Tüster, Harran, Mekke, Antakya ve Buhâra'ya yolculuklar yapmış ve oralarda hem ilim öğrenmiş hem de öğretmiştir.⁵ Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014), onu fıkıh, lügat, hadis ve vaaz konusunda ilmin kaplarından biri olarak tavsif etmiş ve “üstün akıl sahibi kişilerden biri” diyerek methetmiştir.⁶ Hadis hâfızı ve tarihçisi olup Semerkant ve Esterâbâd tarihi ile ilgili iki eser telif etmiş olan Ebû Sa'd el-İdrîsî (ö. 405/1014) de onun, fakih ve hadis hâfızı olmasının yanı sıra tıp ve astronomi ilimlerine de vakıf olduğunu; kadılık vazifesine tayin edildiğini, aynı zamanda Semerkant'ta insanlara fıkıh öğrettiğini belirtmiştir.⁷ İbnü's-Salâh (ö. 643/1245), Sübkî (ö. 771/1370) ve İbn Kesîr (ö. 774/1373) İbn Hibbân'ın Şafî mezhebine mensup olduğunu söylemişlerdir.⁸

¹ Mehmet Ali Sönmez, “İbn Hibbân”, *DİA*, XX 63.

² Ebû'l-Fazl Şehabeddin Ahmed İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-mîzân*. nşr. Abdülfettah Ebû Gudde, haz. Salman Abdülfettah Ebû Gudde. (Beyrut: Mektebü'l-Matbâati'l-İslâmiyye, 2002), VI, 49.

³ Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, nşr. Şuayb el-Arnaût, Ekrem el-Büşî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984), XVI, 93.

⁴ Sönmez, “İbn Hibbân”, 64.

⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XVI, 93.

⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XVI, 94.

⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XVI, 94.

⁸ Mehmet Ali Sönmez, *İbnu Hibbân ve Cerh-Ta'dil Metodu* (Umran Yayınevi, ts.), 6.

İbn Hibbân, fıkıh ve hadis ilmini mezcetmiş çok yönlü bir âlimdir. İbn Hibbân'ın Sâmânoğulları döneminde Semerkant ve Nesâ'da kadılık yaptığı bilinmektedir.⁹ O, bunun gibi birçok bölgede ilmî faaliyetlerini sürdürmüş, çeşitli dersler vermiştir. 330/941 yılına kadar Semerkant'ta, Sâmânî emîri Ebü'l-Muzaffer (ö. 331/942) tarafından hadis talebeleri için yaptırılan suffede dersler vermiştir.¹⁰ Bu tarihten sonra ise Hâkim en-Nîsâbü'rî, İbn Hibbân'ın Nîşâbü'r'da kendi adına bir hankâh yaptırdığını ve eserlerini burada okuttuğunu bildirmektedir.¹¹ Ayrıca burada imlâ meclisleri kurarak eserlerini yazdırmıştır. Bu meclislerde Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin müstemlî olarak görevlendirildiği zikredilmektedir.¹²

Hâkim, İbn Hibbân'ın 340/952 yılında memleketi Sicistan'a döndüğünü ve eserlerini semâ' etmek için insanların ona rihle yaptıklarını zikretmektedir.¹³ İbn Hibbân, Semerkant ve Nesâ'daki kadılık vazifesini tamamlayıp, sonrasında Nîşâbü'r'dan dönmesiyle birlikte memleketi Büst'te evinin yakınında "dârülilim" olarak bilinen bir kütüphane ve medrese kurmuş,¹⁴ burada ders vermiştir.¹⁵ Kendisi 354/965 yılında vefat etmiştir.¹⁶

1.2. Hocaları ve Talebeleri

Yaptığı yolculuklara bağlı olarak birçok hocadan hadis almış ve çok sayıda talebe yetiştirmiştir. Sübkî onun Horasan, Irak, Hicaz, Şam, Mısır, Cezire vd. bölgelerdeki hocalarının sayılamayacak kadar çok olduğunu nakletmiştir.¹⁷ Zehebî (ö. 748/1348), İbn Hibbân'ın kendi sözüne istinaden iki binden fazla hocadan hadis yazdığını belirtmektedir.¹⁸ Mülaki olduğu hocalarından en büyüğü, kendisinden Basra'da hadis aldığı hâfız muhaddis Ebû Halîfe Fazl b. Hubâb el-Cumahî (ö. 305/917-8) olmakla birlikte diğer meşhur hocaları arasında Mısır'da Nesâî (ö. 303/915), Nesâ'da Hasan b.

⁹ Sönmez, "İbn Hibbân", 64.

¹⁰ Sönmez, "İbn Hibbân", 63.

¹¹ Ebû Nasr Taceddin İbnü's-Sübkî Abdülvehhâb b. Ali b. Abdilkâfi Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*. nşr. Abdulfettah Muhammed el-Hulv, Mahmud Muhammed et-Tanahî (Kahire: Hecl, 1992), III, 132.

¹² Sönmez, "İbn Hibbân", 63.

¹³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XVI, 94.

¹⁴ İsmail E. Erünsal, "Dârülilim", *DİA*, VIII, 539.

¹⁵ Sönmez, *İbnu Hibbân ve Cerh-Ta'dil Metodu*, 9.

¹⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XVI, 94.

¹⁷ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*. III, 131.

¹⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XVI, 94.

Süfyân (ö. 303/916), Basra'da Zekeriyâ b. Yahyâ es-Sâcî (ö. 307/920), Musul'da Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî (ö. 307/919), Nîşâbûr'da İbn Huzeyme (ö. 311/924) ve Serrâc (ö. 313/925), Buhârâ'da Büceyrî (ö. 311/923) ve Harran'da Ebû Arûbe (ö. 318/931) vardır.¹⁹

Bununla birlikte Mufaddal b. Muhammed el-Cendî (ö. 308/920), İbn Ebû Dâvûd (ö. 316/929), İbn Cevsâ (ö. 320/932), Ebü'l-Abbâs ed-Değûlî (ö. 325/937) ve İbn Ebû Hâtîm (ö. 327/938) gibi âlimlerden de istifade etmiştir.²⁰ Sübkî, İbn Hibbân'ın "Şâş²¹ ve İskenderiyye arasında belki de bin hocadan hadis yazmışsındır" dediğini nakletmektedir.²² Talebeleri de hocaları gibi sayıca çoktur. Talebelerinden bazıları Dârekutnî (ö. 385/995), İbn Mende (ö. 395/1005), Hâkim en-Nîsâbûrî, İbn Habîb en-Nîsâbûrî (ö. 406/1016) ve Guncar diye bilinen Muhammed b. Ahmed el-Buhârî (ö. 412/1021-2) gibi isimlerdir.²³

1.3. Hakkındaki Eleştiriler

Tarih boyunca pek çok âlim çeşitli suçlamalara maruz kalmış, fitne dönemlerinde yaşamış ve çok sıkıntı çekmiştir. İbn Hibbân da bu isimlerden biridir.²⁴ Felsefî ve kelâmî konulardaki üslubunun, bazı tartışmalara sebebiyet verdiği söylenebilir.²⁵ Kaynaklarda İbn Hibbân'ın nübüvvet ve itikada dair bazı görüşleri sebebiyle eleştirildiği zikredilmektedir.

1.3.1. Nübüvvet Görüşüyle İlgili Eleştirilmesi

"Nübüvvet ilim ve ameldir" sözü kendisine nispet edilen İbn Hibbân, bundan dolayı zındıklıkla suçlanmıştır. Bu sebeple Sicistan'dan kovulmuş, dönemin halifesine hakkında şikâyet mektubu yazılmış ve halife de katline hükmetmiştir.²⁶ İbn Hibbân hakkındaki bu rivayet, mücessimenin şeyhülislam olarak isimlendirdiği Ebû İsmail Abdullah b.

¹⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XVI, 93.

²⁰ Sönmez, "İbn Hibbân", 63.

²¹ Günümüzde Taşkent olarak bilinen Şâş, Özbekistan'ın bir şehridir. İskenderiyye ile arası yaklaşık 5000 km'dir. İbn Hibbân'ın bu sözü hem geniş bir alana yayılan yolculuklarına hem de bu yolculuklar esnasında kendisinden hadis tahdis ettiği hocalarının çokluğuna delalet etmektedir.

²² Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, III, 131.

²³ Sönmez, "İbn Hibbân", 64.

²⁴ Ebü'l-Hasan Alaeddin Ali b. Balaban b. Abdullah İbn İbn Balaban, *el-İhsan fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*. nşr. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1988), I, 21-22.

²⁵ İbn Balaban, *el-İhsan fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, I, 22.

²⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XVI, 96.

Muhammed el-Ensârî (ö. 481/1088) tarafından nakledilmiş,²⁷ Zehebî de bu rivayetin garip bir hikâye olduğunu söylemiştir. İbn Hibbân'ın hatadan tamamen korunmuş olmadığını ifade ederek söze başlayan Zehebî, veciz bir örnekle onun “Nübüvvet ilim ve ameldir” sözünden kastının ne olduğunu dile getirmiştir.

Zehebî'ye göre nasıl ki Hz. Peygamber “Hac Arafat'tır” derken haccın Arafat'tan ibaret olduğunu kastetmiyor, Arafat'ın önemine binaen böyle söylüyorsa aynı şekilde İbn Hibbân da “Nübüvvet ilim ve ameldir” sözüyle peygamberliğin ilim ve amelden ibaret olduğu gibi bir iddia taşımamaktadır. O, peygamberlik vazifesinde ilmin ve amelin ne derece ehemmiyetli olduğunu bu şekilde vurgulamıştır.²⁸ Zehebî'ye göre filozofların savunduğu gibi “Nübüvvet, ilim ve amel neticesinde kesbedilmiş bir özelliktir” demek küfürdür. Çünkü bilakis ledün ilmi ve salih amel nübüvvetten doğar. Ve bu, Allah'tan gelen bir mevhibedir. Zehebî, İbn Hibbân'ı filozofların bu düşüncesinden tenzih etmiş ve İbn Hibbân'ın *Sahih*'inden yaptığı bir nakille, onu gerçekten bilip tanımayan kişilerin, onun görüşlerine nüfuz edemeyeceğini söylemiştir.²⁹

İbn Kesîr, nübüvvet hakkındaki bu görüşün İbn Hibbân'a ait olup olmadığını tam olarak bilemeyeceğimizi söyleyerek bu konuda sessiz kalmayı tercih etmiştir.³⁰ Mehmet Ali Sönmez ise kitabında bu rivayetin aksi yönünde bir rivayete yer vererek tartışmayı farklı bir zemine çekmiştir. Buna göre İbn Hibbân, nübüvvetin müktesep olduğunu söyleyen kişinin zındık olacağını ve bu yüzden de katlinin vacip olduğunu söylemiştir.³¹ Gerçekte bu söz İbn Hibbân'a aitse, tüm bu tartışmalar anlamını yitirmektedir. Çünkü bu söz ile İbn Hibbân zaten nübüvvetin ilim ve amel dahil herhangi bir yolla kazanılan bir makam olmadığına dikkat çekmektedir.

1.3.2. İtikadi Bir Mesele Hakkında Eleştirilmesi

İbn Hibbân hakkında tartışılan bir diğer konu ise İbn Hibbân'ın *haddî*³² inkâr ettiği için Sicistan'dan kovulmuş olmasıdır. Sübkî'nin naklettiğine göre Ebû İsmail, Yahyâ b.

²⁷ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, III, 132.

²⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XVI, 96.

²⁹ Zehebî, *Siyer, Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XVI, 97.

³⁰ Sönmez, *İbnu Hibbân ve Cerh-Ta'dîl Metodu*, 8.

³¹ Sönmez, *İbnu Hibbân ve Cerh-Ta'dîl Metodu*, 8.

³² Haddin inkârı meselesi kelim ilmine ait bir tartışma konusudur. Hadden maksat, Allah'ın mahdut/sınırlı olup olmadığıdır. Ehl-i sünnet âlimleri Allah Teala hakkında teşbih ve tescim yapmaktan sakınırlar. Çünkü

Ammâr'a İbn Hibbân'ı görüp görmediğini sormuştur. Yahyâ da onu gördüğünü, onun çok ilmi olduğunu ama bir din büyüğü olmadığını, zira Allah'ın gayr-i mahdud olduğunu söylediğini, bu yüzden de onu Sicistan'dan kovduklarını söylemiştir. Sübkî, bu ifadelerin cahilce olduğunu belirtmektedir.³³ Bu hikâyeyi nakleden Ebû İsmail'in mücessimeden olduğu³⁴ göz önünde bulundurulursa, bu meselenin neden tartışma konusu olduğu açığa çıkacaktır. Çünkü İbn Hibbân, mücessimenin anlayışına muhalif olarak Allah'ı tahdid etmenin yol açacağı teşbih ve tecsimden kaçınmıştır. Dolayısıyla Sübkî'ye göre bu eleştiriler yersizdir.

İbn Hacer (ö. 852/1449) de bu tartışmada İbn Hibbân'ı haklı bulmuştur.³⁵ Şuayb el-Arnaût'un "itidalin önderi" olarak tavsif ettiği Zehebî³⁶ ise bu konuda da itidal ile davranarak şahıslar özelinde görüş beyan etmekten kaçınmıştır. Ayrıca haddin inkârı veya ispatı konusuna doğrudan işaret eden bir nas bulunmadığını, bu konuları tartışmanın gereksiz olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte Allah'ı tavsifin sadece Allah'ın kendisini tavsif ettiği veya peygamberlerine öğrettiği şekilde misal ve keyfiyet olmaksızın yapılabileceğini dile getirerek açıkça olmasa da dolaylı yoldan İbn Hibbân'ın yanında durmuştur.³⁷

İbn Hibbân bidat ve zındıklıkla itham edilmesinin yanı sıra yalancılıkla da suçlanmıştır. Onu yalancılıkla itham edenlerden biri öğrencisi Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ali es-Süleymanî'dir (ö. 404/1014). Ebû'l-Fazl, hocasını "yalancılar" bölümünde zikrederek İbn Hibbân'ın yüzünde yalancı yüzü; sözünde de yalancı sözü gördüğünü söylemiştir.³⁸

Süleymanî bu konuda âlimler tarafından eleştirilmiştir. Zehebî Süleymanî'ye ait bir kitabı gördüğünü ve orada büyük âlimler hakkında karalayıcı ifadelerin bulunduğunu, bu yüzden onun şâz olan görüşlerinin dikkate alınmaması gerektiğini söylemiştir.³⁹ Şuayb el-Arnaût ise konuyla ilgili, "Süleymanî'nin bu ithamı merduttur ve dikkate alınmaz. Çünkü hadis imamlarının cumhuruna muhalif, şâz bir görüş nakletmiştir. Ayrıca Süleymanî'nin İbn Hibbân dışında başka sika hadis âlimleri için de bu gibi ithamları

âyette geçtiği gibi "Hiçbir şey onun benzeri değildir" (Şura 11). İbn Hibbân'ın haddi inkâr etmesi, Allah'ın mahdud olmadığına işaret etmesidir.

³³ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*. III, 132.

³⁴ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*. III, 132.

³⁵ İbn Balaban, *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*. I, 24.

³⁶ İbn Balaban, *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*. I, 24.

³⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XVI, 98.

³⁸ İbn Balaban, *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*. I, 25.

³⁹ İbn Balaban, *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*. I, 25.

vardır."⁴⁰ açıklamasını yaparak Süleymânî'nin görüşlerine itibar edilemeyeceğini belirtmiştir.

1.4. Eserleri

İbn Hibbân'a nispet edilen çok sayıda eser vardır.⁴¹ Fakat bu eserlerden çok büyük bir kısmı günümüze ulaşmamış, vefatından sonra ortadan kaybolmuştur. Bu durumun muhtemel sebeplerinden biri, İbn Hibbân'ın kitaplarını vakfetmesi, daha sonra kitaplarının bulunduğu bölgede halifenin otoritesinin zayıflaması ve nihâyetinde bölgenin istilaya uğramasıdır.⁴²

Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) ise kitaplarının çoğunun kaybolmasında İbn Hibbân'ın yaşadığı bölgenin halkını suçlu bulmaktadır. Ona göre İbn Hibbân'ın eserlerine ait nüshaların kendi bölgesinde yaşayan insanlar tarafından çoğaltılması ve dikkatle korunması gerekiyordu. Ve bunun yapılması için bir mâni de yoktu.⁴³ İbn Hibbân ile Hatîb el-Bağdâdî'nin vefatı arasındaki süre göz önünde bulundurulduğunda, İbn Hibbân'ın eserlerinin ciddi bir kısmının ilk yüz sene içerisinde kaybolduğu anlaşılmaktadır. Hatîb'in bu konuda o bölge halkını kusurlu bulması, muhtemelen aradan kısa süre geçmiş olmasından kaynaklanmaktadır.

Şuayb el-Arnaût, İbn Hibbân'ın kitaplarına değer verilmemesini bölgede Hanefilerin yoğunlukta olmasına bağlamaktadır. Zira eserlerinde Ebû Hanîfe (ö. 150/767) aleyhinde ifadeler bulunduğundan İbn Hibbân ile Hanefiler arasında bir mesafe oluşmuştur. Bu yüzden o bölgede kitaplarının korunmasına ihtimam gösterilmemiş olması mümkündür.⁴⁴ Haddin inkârı meselesinden ötürü Sicistan'dan kovulmuş olması da onun kitaplarının gerektiği şekilde korunmama sebeplerinden biri olarak zikredilebilir.⁴⁵

Burada İbn Hibbân'ın günümüze ulaşan eserlerine ve günümüze ulaşmadığı hâlde Mukaddime ile doğrudan bağlantılı olduğu düşünülen eserlere değinilecektir.

⁴⁰ İbn Balaban, *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*. I, 25.

⁴¹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XVI, 95.

⁴² İbn Balaban, *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*. I, 31.

⁴³ İbn Balaban, *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*. I, 31.

⁴⁴ İbn Balaban, *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*. I, 31.

⁴⁵ İbn Balaban, *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*. I, 31.

1.4.1. *el-Müsnedü's-sahîh 'ale't-tekâsîm ve'l-envâ'*

Esere İbn Hibbân tarafından verilen isim *el-Müsnedü's-sahîh 'ale't-tekâsîm ve'l-envâ'* dır. Fakat bu eser, âlimler arasında *Sahîhu İbn Hibbân, et-Tekâsîm ve'l-envâ', el-Envâ', el-Müsnedü's-sahîh* gibi farklı isimlerle de anılmıştır.⁴⁶ Bu eser İbn Hibbân'ın kimliğine eklenmiş, kendisini tanıtan bir vasfı olmuştur. Kaynaklarda İbn Hibbân'a “et-Tekâsîm ve'l-envâ' sahibi” şeklinde atıf yapılması bu durumun göstergesidir.⁴⁷

İbn Hibbân, aradığı şartlara uygunluğu nispetinde⁴⁸ sahihliğine hükmettiği hadisleri bu eserde bir araya getirmiştir.⁴⁹ O, bu eserinde klasik müsned/sünen yazım metodundan farklı bir yol takip etmiş ve eserini bablara ya da senede göre değil emirler, nehiyler, haberler, mübahlar ve peygamberin fiilleri şeklinde beş nev'e ayırarak yazmıştır.⁵⁰ Kitabını, ezberlenmesini kolaylaştırmak amacıyla bu şekilde tasnif etmiş⁵¹ ve ancak kitaba gerçekten nüfuz eden, kitabı hıfzeden kişinin ondan gerçek manada istifade etmesini istemiştir.⁵² Hadis hıfzının ön planda olduğu rivayet dönemi sona erince bu eser başka muhaddisler tarafından bablara göre yeniden tasnif edilmiştir.⁵³

1.4.2. *Kitâbü't-târîh*

İbn Hibbân'ın günümüze ulaşmayan bu eseri, diğer bazı eserlerinin kaynağı niteliğindedir. Ricâl tarihiyle ilgili ulaşabildiği haberleri, râviler hakkındaki ansiklopedik bilgileri bu eserinde bir araya getirmiştir. Bu eserden yaptığı çıkarımlar neticesinde *el-Mecrûhîn*'i ve *es-Sikât*'ı yazmıştır.⁵⁴ Sika olduğuna hükmettiği râvileri *es-Sikât*'a, zayıf ve metrûk olduğuna hükmettiklerini *el-Mecrûhîn*'e dahil etmiştir. Bazı muhaddislerin tad'îf ettiği bazılarının ise tevsîk ettiği muhtelifun fih râvileri *şuyûh* olarak adlandırmış ve bu

⁴⁶ Heysemî, *Mevâridü'z-zamân ilâ zevâidi İbn Hibbân*. nşr. Hüseyin Selim Esed ed-Dârani, Abduh Ali Kuşek (Beyrut: Dârü's-Sekâfeti'l-Arabiyye, 1990), I, 36-37.

⁴⁷ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*. III, 131.

⁴⁸ Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî İbn İbn Hibbân, *Kitâbü's-sikât*. nşr. Muhammed Abdülmuîd Han (Haydarâbâd : Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1973), I, 12.

⁴⁹ Mehmet Ali Sönmez, “el-Müsnedü's-Sahîh”, *DİA*, XIII, 214.

⁵⁰ Sönmez, “İbn Hibbân”, 63.

⁵¹ Sönmez, “el-Müsnedü's-Sahîh”, 214.

⁵² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XVI, 97.

⁵³ Sönmez, “el-Müsnedü's-Sahîh”, 214.

⁵⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, I, 11.

râviler hakkındaki değerlendirmelerine *el-Faslu beyne 'n-nekale* kitabında yer vermiştir.⁵⁵ Bu şekilde önce hacimli bir tarih kitabı yazıp, ondan ihtisar ederek başka müstakil eserler telif etmek hadisçiler arasında yaygın olan bir metottur.⁵⁶

1.4.3. *es-Sikât*

Sika râvileri tanıtan bir eserdir. Giriş bölümünde Hz. Peygamber'in hayatı ile gazvelerinden ve halifelerden uzunca bahsetmiştir. Sonraları bu giriş kısmı *es-Sîretü'n-nebeviyye ve ahhârü 'l-ulemâ* ismiyle müstakil olarak da basılmıştır.⁵⁷

1.4.4. *Târîhü's-sahâbe ellezîne ruviye 'anhüm el-ahbâr*

Bu eser⁵⁸ *es-Sikât*'ın sahâbe tabakasını ele almakta, onlar hakkındaki haberleri ihtiva etmektedir.⁵⁹

1.4.5. *Ravzatü'l-'ukalâ ve nüzhëtü'l-fuzalâ*

Bu eser,⁶⁰ ahlaka ve edebiyata dair mevzuların çeşitli söz sanatları ve dinî naslar vasıtasıyla anlatıldığı bir eserdir.⁶¹

1.4.6. *Kitâbu şerâiti'l-ahbâr*

İbn Hibbân bu eseri haberin ihticâca elverişli olması için taşıması gereken şartlar ve haberin sıhhatini zedeleyen unsurlar hakkında yazmıştır. Haberin hücciyetiyle alakalı bu

⁵⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, I, 13.

⁵⁶ Nitekim Zehebî de eserlerini benzer bir metotla kaleme almıştır. İlk önce *Târîhü'l-İslam*'ı yazıp; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'yı*, *Ma'rifetü'l-kurrâ'yı*, *el-'İber'i*, *Tezkiretü'l-huffâz'ı*, *el-İşâre'yi*, *el-İ'lâm'ı* ondan istifade ederek telif etmiştir. (Tayyar Altıkulaç, “Zehebî”, *DİA*, XLIV, 181.)

⁵⁷ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed Büstî İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviyye ve ahhârü'l-hulefa*. nşr. Seyyid Aziz Bek (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, 1987).

⁵⁸ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî İbn İbn Hibbân, *Târîhü's-sahâbe*. nşr. Buran Dannavi (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988).

⁵⁹ Sönmez, “İbn Hibbân”, 63.

⁶⁰ İbn Hibbân, *Ravzatü'l-'ukalâ ve nüzhëtü'l-fuzalâ*, nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, Muhammed Abdürrezzâk Hamza, Muhammed Hâmid el-Fakî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1977).

⁶¹ Sönmez, “İbn Hibbân”, 64.

meseleyi tamamıyla, şevâhid ve illetleriyle *Kitâbü şerâiti'l-ahbâr*'da zikrettiğini söylemektedir.⁶²

Ancak bu eser günümüze ulaşmamıştır. Bu araştırmaya konu olan *el-Mecrûhîn* Mukaddimesi'nin birçok yerinde cerh-ta'dille ilgili teknik bilgilerden bahsedilmektedir. *Şerâitü'l-ahbâr*'ın günümüze ulaşmaması araştırmamız açısından da bir kayıptır. Zira bu eser mevcut olsaydı Mukaddime daha anlaşılır bir metin hâline gelirdi.

1.4.7. *el-Faslu beyne'n-nekale*

İbn Hibbân'ın, hadis imamlarının tad'îf ve tevsîkte ihtilaf ettiği râvilerin durumunu açık ve net delillerle ortaya koyduğu eseridir. O, bu eserinde şuyûh olarak adlandırdığı tartışmalı râvileri zikrederek onlar hakkındaki nihai hükmünü dile getirmiştir. Getirdiği kesin deliller neticesinde sika olarak hükmettiklerini *es-Sikât'a*, zayıf olarak hükmettiklerini ise *el-Mecrûhîn'e* dahil etmiştir. Ayrıca imamları bu ihtilaflara iten sebepleri zikretmiştir. İbn Hibbân'ın bu kitabı yazmasının amacı, bir müslümanın ilimsiz bir şekilde mutlak cerh edilmesini ve hakkında olandan fazlasının söylenmesini önlemektir. Ancak eser günümüze ulaşmamıştır.

Eserin adı İbn Hibbân'ın pek çok eserinde “الفصل بين النقلة” (*el-Faslu beyne'n-nekale*) olarak yer almaktadır.⁶³ Bununla birlikte, *el-Mecrûhîn*'in Selefi ve Zâyed tahkikli baskılarında, eser birçok defa bu şekilde yazılmış olsa da tek bir yerde⁶⁴ “الفصل من النقلة” şeklinde geçmektedir. Selefi, bu ismi “الفصل من النقلة” şeklinde harekelemiştir. (VII, 358)

Kanaatimizce “الفصل من النقلة” isimlendirmesinde tahrif yapılmıştır. Aynı kanaatte olan muhakkikler de vardır.⁶⁵ Sin ve sad'ın yazıdaki benzerliği ile beyne ve min'in benzerliği bu karışıklığın sebebi olmalıdır. Bununla birlikte, yanlış yazımın yer aldığı Zâyed ve Selefi tahkikli baskılarda birçok yazım hatası mevcuttur.⁶⁶ Bu yüzden bu türde

⁶² İbn Hibbân, *es-Sikât*, 12.

⁶³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, I, 13; VI, 27; VI, 217; VI, 385; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ ve'l-metrûkîn*, nşr. Mahmud İbrahim Zâyed (Haleb: Dârü'l-Va'y, 1396), II, 73; II, 249; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, I, 608; I, 31.

⁶⁴ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ ve'l-metrûkîn*, I, 292; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed Büstî İbn Hibbân, *Kitâbü'l-mecrûhîn mine'l-muhaddisîn*, nşr. Hamdi b. Abdülmecid b. İsmail es-Selefi (Riyad: Dârü's-Sumay'î, 2000), VI, 358. [Not: Bu araştırma boyunca *el-Mecrûhîn'e* yapılan tüm atıflarda es-Selefi nüshası tercih edilmiştir.]

⁶⁵ İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 31.

⁶⁶ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed Büstî İbn Hibbân, *Kitâbü'l-mecrûhîn mine'l-muhaddisîn*, nşr. Ebu Muhammed Muhammed b. İnsan Ferhat (Mısır: Dârü'l-Lü'lü', 2016), I, 8-50.

bir tahrif, şaşılacak bir durum olmasa gerektir. Mezkûr iki muhakkikin baskılarında eserin isminin birçok defa “الفصل بين النقلة” şeklinde (doğru hâliyle) geçmesi “الفصل من النقلة” yazımının gözden kaçmış, hatalı bir yazım olduğu düşündürmektedir.

Anlam itibariyle de "el-Fazlû" ya da "el-Füzzalü" kitabın muhtevasına uygun düşmemektedir. Eğer kitabın ismi bu şekilde olsaydı, "râvilerin fazileti/faziletlieleri" gibi bir anlamı olacaktı. Oysa kitap, râvilerin faziletini ya da faziletli olanlarını değil; İbn Hibbân'ın tartışmalı râviler arasında verdiği nihai hükmü konu edinmektedir. İbn Hibbân burada adeta bir hakem görevini üstlenmiştir.⁶⁷ Bu yüzden "râvilerin arasını ayırma" anlamına gelen *el-Faşlu beyne'n-nakale* yukarıda belirttiğimiz üzere râcih olan vecihtir.

1.4.8. Kitâbü'l-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ ve'l-metrûkîn

Bu kısımda, *el-Mecrûhîn*'in orijinal ismine değinilecek, muhtevası ve diğer eserleri arasındaki yazılış sırası hakkında bilgi verilecektir. Sonrasında eserin nüsha ve neşirlerine yer verilerek bu araştırmada kullanılan neşir hakkında bilgi verilecektir.

1.4.8.1. Orijinal İsmi

İbn Hibbân'ın bu araştırmaya konu olan Mukaddime'yi de ihtiva eden eseridir. Müellifin eserine koyduğu orijinal isim "*Kitâbu'd-duafâ bi'l-'ilel*"dir. Kendisi, "Ben onları (zayıf râvileri) *Kitâbu'd-duafâ bi'l-'ilel* kitabımda zikrettim" demektedir.⁶⁸ Bu, eserin râvilerin muallal rivayetlerini de zikrettiğini belirten önemli bir isimlendirmedir. İbn Hibbân bu isimlendirmede adeta metodunu açıklamış, sadece zayıf râvilerin isim ve biyografilerine değil bunun yanı sıra cerh gerekçelerine yer verdiğine işaret etmiştir. Buna karşın kitabın basılan tüm nüshaları "*Kitâbu'l-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn*" ismiyle yayımlanmış, bu yayımların başlıklarında "bi'l-'ilel" lafzı ihmal edilmiştir.⁶⁹

1.4.8.2. Muhtevası

⁶⁷ Topgül, *Rivayetten Râviye*, 51.

⁶⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, I, 13.

⁶⁹ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ ve'l-metrûkîn*; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 2016.

Kitâbü'l-Mecrûhîn 1282 râvî biyografisini içermektedir. İbn Hibbân bu eserde zayıf, metrûk veya mecrûh olduğuna hükmettiği râvileri cerh gerekçesiyle birlikte alfabetik şekilde sıralamıştır. İbn Hibbân'ın *Kitâbü't-târih*'i, *el-Mecrûhîn*'in bir ön çalışması niteliğindedir. O, *el-Mecrûhîn*'i bu eserinden ihtisar etmek suretiyle yazmıştır.⁷⁰ Müellif, bu eseri "yanlışla düşülmemesi ve zayıf râvilerin rivayetleriyle ihticâc edilmemesi için" yazdığını belirtmiştir. (I, 14)⁷¹

Ayrıca *el-Mecrûhîn*, bu çalışmanın da konusunu teşkil eden son derece önemli bir mukaddimeye sahiptir. İbn Hibbân hayli uzun olan bu mukaddime, sünneti koruyabilmek için zayıf ve metrûk râvileri bilmenin gereğinden, cerh-ta' dîl faaliyetlerinin tarihsel sürecinden, cerhi gerektiren sebeplerden bahsetmiştir.

1.4.8.3. Eserleri Arasındaki Yazılış Sırası

İbn Hibbân'ın *es-Sikât*'ı mı *el-Mecrûhîn*'i mi daha önce yazdığı meselesi, âlimler tarafından tartışılmıştır. Çünkü *es-Sikât*'ta ve *el-Mecrûhîn*'de müşterek olarak geçen râviler vardır. Bir râvinin aynı anda hem güvenilir hem de zayıf olması mümkün olmadığına göre bu iki kitaptan birinin daha sonra yazıldığı ve sonradan yazılan kitabın müellifin esas görüşü olduğu akla ilk gelen ihtimaldir. Çağdaş araştırmacılardan Hâcîrî, İbn Hibbân'ın bazı ifadelerinden hareketle *el-Mecrûhîn*'i *es-Sikât*'tan önce telif ettiğini ancak *es-Sikât*'tan sonra imlâ ettirdiğini öne sürmüştür.⁷² Macit Karagözoğlu da Hâcîrî'nin bu görüşüyle istidlal ederek, "Biyografi içeriklerinden hareketle *es-Sikât*'ın daha sonra yazıldığı söylenebilir" demektedir.⁷³

Ancak İbn Hibbân defalarca *es-Sikât*'tan (*el-Mecrûhîn*'e nispetle) "birinci kitap" olarak söz etmekte⁷⁴ ve râvileri incelediği çalışmasına *es-Sikât* ile başladığını ifade etmektedir.⁷⁵ Ayrıca *el-Mecrûhîn* Mukaddimesi'nde, "Sika muhaddisleri isimleriyle zikrettik, zayıf olanları da bu kitapta zikredeceğiz" diyerek, *el-Mecrûhîn*'in ikinci kitap olma özelliğine vurgu yapmıştır. (I, 14) Yine bu minvalde *es-Sikât*'ın sonunda, "Bu

⁷⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, I, 11.

⁷¹ Bu tez boyunca, *el-Mecrûhîn*'in 2000 yılında basılmış olan es-Selefi nüshasına yapılan referanslar dipnotta değil, parantez içerisinde gösterilmiştir.

⁷² Mustafa Macit Karagözoğlu, *Zayıf Râviler: Duafâ Literatürü ve Zayıf Rivayetler*. (İFAV, 2014), 94.

⁷³ Mustafa Macit Karagözoğlu, *Zayıf Râviler*, 94.

⁷⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, I, 11.

⁷⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, I, 10.

kitaptan sonra muhaddislerin zayıf olanlarını imlâ edeceğiz" demiştir.⁷⁶ Dolayısıyla Hâcirî'nin iddia ettiği gibi telif ile imlâyı birbirinden ayırarak *el-Mecrûhîn*'in önce yazılmış olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir.

Bu durumda, *es-Sikât*, *el-Mecrûhîn*'e nispetle birinci kitap ise neden bazı râvî biyografileri incelendiğinde *es-Sikât*'ın daha sonra yazıldığı izlenimi uyanmaktadır? Bu soruya verilebilecek en makul cevap, bu iki kitap arasındaki zıt görüşlerin bir öncelik-sonralık ilişkisinden değil, farklı dönemlerde her iki kitap üzerinde de yapılan revizelerden kaynaklandığıdır. Yani İbn Hibbân her iki kitap üzerinde de değişiklikler yapmaya devam etmiştir.

Bu minvalde İbn Hibbân'ın *es-Sikât*'ta yer verdiği râvinin tevsîkinden *el-Mecrûhîn*'de vazgeçtiği pek çok örnek de vardır. Örneğin İbn Hibbân, Abdulvâhid b. Zeyd el-Basrî'ye *es-Sikât*'ta yer vermiş, kendisinin hadis aldığı ve kendisinden hadis rivayet eden râvinin sika olması durumunda (Said b. Abdullah'tan gelen rivayetler hariç) onun hadisine itibar edilebileceğini söylemiştir. *el-Mecrûhîn*'de ise Abdulvâhid b. Zeyd'in münker rivayetlerinin arttığını bu yüzden onun hadisiyle ihticâcın artık geçersiz olduğunu belirtmiştir. *es-Sikât*'ta münker rivayetlerin ondan kaynaklanmadığı sonucu çıkarken, *el-Mecrûhîn*'de münkerlerinin arttığı zikredilmiştir. Dolayısıyla İbn Hibbân münker rivayetlerinin artması sebebiyle onun hakkında daha önce verdiği sika hükmünden vazgeçmiştir.⁷⁷

Bunun dışında, bir râvinin hem *es-Sikât*'ta hem *el-Mecrûhîn*'de yer almasının çeşitli sebepleri olabilmektedir. Emin b. Abdullah eş-Şekâvî, araştırmasında bu konuyu ele alarak bu sebepleri şöyle sıralamıştır:

1-İki kitapta da aynı isimle yer alan râvî, gerçekte farklı iki kişiyken, -isimleri ve baba isimleri yahut künyeleri ya da nisbelerinin aynı olması sebebiyle- okuyucu onları aynı kişi zannedebilmektedir. Bu yüzden de râvî hakkında verilen hükmün farklı olması bir problem olarak karşısına çıkmaktadır. Hâlbuki İbn Hibbân farklı iki kişiden bahsetmektedir.

2- İbn Hibbân, isimleri ya da baba isimleri aynı olan râviyi, farklı iki şahıs zannederek hüküm vermiş olabilmektedir. Örneğin o, İmrân b. Zabyân'ı hem *Sikât*'ında

⁷⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 297.

⁷⁷ Emin b. Abdullah eş-Şekâvî, *Te'âruzu ahkâmî'l-imâm Muhammed b. İbn Hibbân el-Büstî alâ ba'zî'r-ruvât fî kitâbihi es-Sikât ve'l-Mecrûhîn* (Riyad, 1419), 327-328.

hem de *el-Mecrûhîn*'de zikretmiştir. İncelendiğinde İbn Hibbân'ın bu isimde iki farklı râvi olduğunu zannettiği görülmektedir. Ona göre bu râvilerden biri zayıf, diğeri güvenilirdir. Oysaki diğere hadis imamlarının görüşleri incelendiğinde İmrân b. Zabyân'ın tek kişi olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁸ Nitekim İbnü's-Salâh'ın dediği gibi, "bu konuda (müttefik-müfterik konusunda) önde gelen bazı âlimler de hata yapmışlardır."⁷⁹

3-Râvi hakkında verilen hükmün rivayetlere dayanması ve rivayetlerin de kendi içinde farklı istisnalar barındırabilmesidir. Mesela Sehl b. Muâz sadûk bir râvidir. Fakat onun Zebân b. Fâyed'den rivayetleri problemlidir. Bu yüzden İbn Hibbân onu hem *es-Sikât*'ta zikretmiş hem de Zebân b. Fâyed'den gelen rivayetlerinin problemli olmasına dikkat çekerek ona *el-Mecrûhîn*'de yer vermiştir.

4-Râvi hakkındaki hükmünü değiştirmesidir. Bunun birçok örneği, İbn Hibbân'ın *es-Sikât*'ta tevsik ettiği râviyi daha sonra *el-Mecrûhîn*'de zikrederek tevsikinden vazgeçmesi şeklinde görülmektedir. Mâlik b. Mâlik, Abdolvâhid b. Zeyd bu tür râvilerdendir.

5-İbn Hibbân'ın, râviyi mutlak olarak tevsik etmediğine bu yolla işaret etmesi olabilir.⁸⁰

Netice itibariyle *es-Sikât*'ta ve *el-Mecrûhîn*'de aynı isimle geçen râviler görüldüğünde öncelikle bu kişilerin aynı kişiler olup olmadığını iyice anlamak gerekmektedir. Şayet aynı kişiler olduğu kanaatine varılırsa yukarıdaki ihtimaller göz önüne alınarak bir neticeye varılabilir.

1.4.8.4. Eserin Nüsha ve Neşirleri:

Eserin Türkiye'deki kütüphanelerde iki yazma nüshası mevcuttur. Bunlardan biri Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Koleksiyonu'nda 496 numarasıyla kayıtlı Ayasofya nüshasıdır. Diğer nüsha ise Topkapı Sarayı'nda 496 numarasıyla kayıtlıdır.

⁷⁸ eş-Şekâvî, *Te'âruzu ahkâmi'l-imâm Muhammed b. İbn Hibbân el-Büstî alâ ba'zi'r-ruvât fî kîtâbihî es-Sikât ve'l-Mecrûhîn*, 223.

⁷⁹ Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdîrrahmân b. Mûsâ İbnü's-Salâh Şehrezûrî, *Mukaddimetu İbni's-Salâh ve mehâsinü'l-istilâh*. nşr. Âişe Abdurrahman (Bintü's-Şâtî') (Kahire : Dârü'l-Maârif, 1989), 613.

⁸⁰ eş-Şekâvî, *Te'âruzu ahkâmi'l-imâm Muhammed b. İbn Hibbân el-Büstî alâ ba'zi'r-ruvât fî kîtâbihî es-Sikât ve'l-Mecrûhîn*, 213-334.

el-Mecrûhîn'in bir bölümü ilk defa 1970 yılında Haydarâbâd'da Matbaa-i Azîziyye tarafından basılmıştır. Hindiyye baskısı diye bilinen bu neşrin dışında eserin dört meşhur neşri daha bulunmaktadır. Bunlardan biri 1976 yılında Mahmûd İbrâhim Zâyed tarafından Halep'te 3 cilt hâlinde basılmıştır. Diğer neşir 2000 yılında Hamdî b. Abdülmecid b. İsmail es-Selefi tarafından Riyad'da Dârü's-Sumay'î tarafından 2 cilt hâlinde basılmıştır. Bir diğeri, Mısır'da 2016 yılında Dâru'l-Lü'lü' tarafından 2 cilt hâlinde basılan Ebû Muhammed Muhammed b. İnsan Ferhat'a ait neşirdir. Bilinen en yeni neşir ise 2022'de Beyrut'ta Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye tarafından 3 cilt olarak basılmıştır. Dört muhakkikin elinden çıkan bu neşrin birinci cildini Muhammed Rıdvan 'İrkusûsî ve Muhammed Mu'tez Kerîmüddîn, ikinci cildini Muhammed Rıdvan 'İrkusûsî ve Ammar Reyhâvî, üçüncü cildini de yine Muhammed Rıdvan 'İrkusûsî ve Kâmil Muhammed el-Harrât tahkik etmiştir.

Zâyed ve Selefi'ye ait neşirlerde kelimelerde zaman zaman tashif/tahrife rastlanmaktadır. Ebû Muhammed Muhammed b. İnsan Ferhat, Zâyed ve Selefi tahkikli baskılarda bulduğu bu hataları, esere yazdığı giriş yazısında zikretmiştir.⁸¹ Mevcut baskılar içerisinde en iyisi, Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye tarafından 2022'de basılan, dört muhakkikin üzerinde çalıştığı Beyrut neşridir. Diğer baskılardaki eksik ve kusurlar bu neşirde büyük ölçüde giderilmiştir.

Bu araştırmada tercih edilen baskı ise kullanım kolaylığı sebebiyle Selefi neşri olmuştur. Nüshadaki kelime hataları ve eksiklikler diğer baskılardan hareketle giderilmiş ve böylece yanlış anlamaların önüne geçilmiştir. Bununla birlikte konuyla ilgili, eserin yeni bir neşri hüviyetindeki yüksek lisans tezinden de istifade edilmiştir.⁸²

2. *el-MECRÛHÎN* MUKADDİMESİ

İbn Hibbân'ın Mukaddime'de ele aldığı ricâl tenkit tarihine ve usulüne dair değerlendirmelere geçmeden önce Mukaddime'nin dayandığı kaynaklar, konusu, telif sebebi ve genel özelliklerine değinilecektir.

⁸¹ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 2016, I, 8-50.

⁸² İsâ Cakiti b. Abdurrahman, "Ma'rifetü'l-Mecrûhîn Mine'l-Muhaddisîn ve'd-Du'afâ ve'l-Metrûkîn" (Yüksek Lisans Tezi, el-Câmi'atü'l-İslâmiyye bi'l-Medîneti'l-Münevvere Üniversitesi Hadis Bölümü, 1422)

Bu kısımda öncelikle Mukaddime'nin kaynakları tespit edilerek İbn Hibbân'ın ilmî referanslarının ve tespitleri üzerinde müessir olan saiklerin ortaya konması amaçlanmıştır. Daha sonra Mukaddime'nin konusu ve genel özelliklerinin üzerinde durulmuştur. Böylece eserin yapısı ve muhtevası üzerinden tasvîrî bir tablo sunulması hedeflenmektedir.

2.1. Kaynakları

Bu kısımda İbn Hibbân'ın Mukaddime'de yer verdiği tüm nakiller incelenerek Mukaddime'sine kaynaklık eden unsurların değerlendirmesi yapılacaktır. Bu sayede müellifin takip ettiği ilmî silsile ortaya konacaktır.

İbn Hibbân Mukaddimesi'ni âyetlere, hadislerle ve referans aldığı âlimlerin görüşlerine dayanarak oluşturmuştur. Zaman zaman kendi yazdığı eserlere de atıfta bulunmuştur. Hatta bazı eserlerinin bilinirliğini sağlayan bizzat İbn Hibbân'ın kendisidir.⁸³ Günümüze ulaşmayan birçok eserinin varlığı, bu eserleri kendi kitaplarında zikretmesi sayesinde bilinmektedir.

İbn Hibbân'ın kaynaklarda İslâm dininin öncelikleri bakımından hiyerarşik bir sıra gözettiği anlaşılmaktadır. Mukaddime'nin ilk sayfalarında çoğunlukla âyet ve hadisleri referans gösterirken sonraları daha çok münekkit râvilerin görüşleriyle istişhâd etmiştir. Ayrıca âyet ve hadislerin delil olarak kullanıldığı kısımlar genel prensiplere işaret ederken muhaddislerin görüşlerinin yer aldığı kısımlar bu genel prensipler üzerine bina edilen daha tafsilatlı bilgi ve yorumlardır.

2.1.1. Kitap ve Sünnet

İslâm'ın birincil kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm, Mukaddime'nin kaynaklarının başında gelmektedir. İbn Hibbân 8 yerde âyetle istişhâd etmiştir. Eserde geçen ilk âyet Sebe'

⁸³ Örneğin, *Mukaddime*'de bahsi geçen *Kitâbü Şerâi'l-ahbâr* hakkında araştırma yapan Mehmet Ali Sönmez "Biyografik kaynakların hiçbirinde söz edilmeyen bu eserin varlığını İbn Hibbân'ın kendisinden öğreniyoruz" demektedir. Bkz. Mehmet Ali Sönmez, *İbnu Hibbân ve cerh-tadil metodu* (Umran Yayınevi, t.y.), 17.

sûresi 3. âyet⁸⁴ olup Allah'ın her şeyden haberdar olduğuna işaret etmek için zikredilmiştir. İbn Hibbân bu âyeti zikretmeden önce Allah'ın her fısıldaşmanın şahidi ve her şikâyetin varacağı yer olduğunu söylemiş, daha sonra da bu âyeti zikretmiştir.

Eserde sıkça tekrarlanan diğer âyetler ise Necm sûresinin 3. ve 4. âyetleridir.⁸⁵ Bu iki âyet adeta Hz. Peygamber'in şahsıyla bütünleşmiştir. İbn Hibbân birçok yerde "Hz. Peygamber" demek yerine "وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ إِنَّ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ"⁸⁶ diyerek Hz. Peygamber'i tavsif ve tarif etmiştir.

Bunların dışında İbn Hibbân sünnetin hüccetiyeti konusunda bazı âyetleri referans göstermiştir. Bu âyetler, Nisa sûresi 59. âyet⁸⁷ ve 65. âyet⁸⁸ ve Haşr sûresi 7. âyettir.⁸⁹ Âli 'İmrân sûresi 68. âyet⁹⁰ ve Tahrîm sûresi 8. âyeti⁹¹ ise sahâbenin dindeki yüksek derecesine işaret etmek için delil olarak kullanmıştır.

İbn Hibbân Mukaddime'de hadisleri sıkça kaynak göstermiş, özellikle hadis ilminin meşrûiyeti, gerekliliği gibi temel konularda hadisleri delil olarak kullanmıştır. Tespitimize göre hadisler 17 yerde doğrudan delil olarak zikredilmektedir. İbn Hibbân'ın başkalarından yaptığı alıntılarının içerisinde geçen hadislerde, hadisin doğrudan delaleti amaçlanmayıp alıntı kapsamında kullanıldığı için o tür hadisler bu bölümde değerlendirilmemiştir. İbn Hibbân'ın hangi hadisi hangi konuyla ilintili olarak ele aldığı ise yine kendisinin yorumundan veya hadisi zikrettiği konu başlığından anlaşılmaktadır.

Mukaddime'de zikredilen hadislerle göre, sünnetleri ezberlemek ve başkalarına ulaştırmak Hz. Peygamber tarafından teşvik edilen bir iştir.⁹² Sünnetin yalana düşülmeden

⁸⁴ "Göklerde ve yerde zerre miktarı bir şey, O'nun bilgisi dışında kalamaz. Bundan daha küçük veya daha büyük hiçbir şey yoktur ki apaçık bir kitapta kayıtlı olmasın."

⁸⁵ "وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ إِنَّ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ" "Kişisel arzularına göre de konuşmamaktadır. O, kendisine indirilmiş vahiyden başka bir şey değildir."

⁸⁶ en- Necm, 53/3, 4

⁸⁷ "فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ", "Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah'a ve ahirete gerçekten inanıyorsanız- onu Allah'a ve Resûl'e götürün."

⁸⁸ "فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا مِّمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا", "Hayır, Rabbine andolsun ki aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiğin hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın (onu) tam manasıyla kabullenmedikçe iman etmiş olmazlar."

⁸⁹ "وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا", "Peygamber size ne veriyse onu alın, size ne yasakladıysa ondan da sakının."

⁹⁰ "إِنَّ أَوْلَى النَّاسِ بِإِبْرَاهِيمَ لَلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ وَهَذَا النَّبِيُّ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاللَّهُ وَلِيُّ الْمُؤْمِنِينَ", "İnsanların İbrahim'e en yakın olanı, ona uyanlar, şu Peygamber (Muhammed) ve (ona) iman edenlerdir. Allah müminlerin dostudur."

⁹¹ "يَوْمَ لَا يُخْزِي اللَّهُ النَّبِيَّ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ", "Peygamberi ve Onunla birlikte iman edenleri utandırmayacağı gün"

⁹² Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed Büstî İbn Hibbân, *Kitâbü'l-mecrûhîn mine'l-muhaddisîn* (Riyad: Dârü's-Sumay'i, 2000), I, 14. (Tezde esas aldığımız bu nüshaya bundan sonra verilen referanslar parantez içerisinde verilecektir.)

tebliğ edilmesi Hz. Peygamber'in bir emridir. (I, 15) Yalan olan bir sözü Hz. Peygamber'e bile bile isnad etmenin karşılığı cehennemdir. (I, 15, 65) Bu yüzden yalan olma şüphesi olan bir hadisi sıhhatinden iyice emin olmadan sahihmiş gibi rivayet etmek de zemmedilmiş bir husustur. (I, 17) Yine bu minvalde kişinin her duyduğunu nakletmesinin günaha girmeye sebep olacağı vurgulanmaktadır. (I, 17)

Hz. Peygamber'e yalan isnad edilmemesi için azami gayret sarf eden Hz. Ömer'in (ö. 23/644) şahit isteme gibi bazı uygulamaları da Mukaddime'de zikredilmiş ve onun Hz. Peygamber tarafından övüldüğü hadislerle yer verilmiştir. (I, 38) Ayrıca Hz. Peygamber nasıl ki yaşadığı zamanda kendisinin sözle müdafaa edilmesini istemişse, (I, 19) İbn Hibbân'a göre vefatından sonra da onun müdafaa edilmesi gerekmektedir. Zira Hz. Peygamber, kendi sünnetine vefatından sonra da uyulmasını istemiştir. (I, 18)

Mukaddime'de geçen başka bir hadise göre Hz. Peygamber tarafından kıyametin bir alâmeti olarak ilmin azalacağı zikredilmektedir. (I, 20) İlmin azalıp yok olması ise hakiki âlimlerin azalıp vefat etmesiyle gerçekleşir. (I, 21) Hz. Peygamber'in, meclisinde olmayanlara haberlerinin duyurulmasını istemiş olması, (I, 22) Mukaddime'de zayıf râvileri bilmenin gereğine delil olarak zikredilmektedir. Çünkü Hz. Peygamber'in haberlerinin duyurulması ancak sahih olanlarının nakli ile mümkündür. Sahih olan haberlere ulaşmak ise ancak zayıf râvileri ayıklamakla mümkündür.

Râvileri cerh etmenin gıybet kapsamında olmadığı da Mukaddime'de zikredilen hadislerden açıkça anlaşılmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber, kişide olan bir kusuru kişinin arkasından konuşmayı gıybet olarak tarif etmişse de (I, 23) kötülüğü insanlara zarar verebilecek kişinin durumunu haber vermeyi (I, 24, 26) ve bir şahıs etrafında cereyan eden olayların aslını anlayabilmek için zaman zaman kişilerin yorum ve değerlendirmelerine başvurmayı (I, 57) gerekli görmüştür. Mukaddime'de râvilerin cerhi de bu bağlamlarda değerlendirilmiştir.

Son olarak, İbn Hibbân'a göre Hz. Peygamber'e yalan isnad edilmemesi için uğraşan hadis talipleri, hadislerde geçen "kıyamete değin Allah'ın yardım ettiği" (I, 84) ve "cennette Hz. Peygamber'e en yakın olan" (I, 84) grup olma bahtiyarlığına erecektir.

2.1.2. Muhaddislerin Görüşleri

İbn Hibbân Mukaddime'de "İmamlarımız güvenilir olmayan kişilerin haberleriyle ihticâc edilmesin diye birtakım hususları açıklamışlardır" dedikten sonra çok sayıda muhaddisin sözünü delil olarak zikretmiştir. Bir meselenin izahında çoğunlukla ilk önce konuyla ilgili nakil, sonrasında da İbn Hibbân'ın ilgili nakle dayanarak temellendirdiği görüşü yer almaktadır. Nakiller kimi zaman İbn Hibbân'ın kendi düşüncesi için bir destek hüviyetindeyken (I, 27) bazen de tenkit ettiği durumun bir örneği mesabesindedir. (I, 67)

Mukaddime'de görüşlerine en sık başvurduğu ve hakkında övgü dolu haberlere yer verdiği isimler, İbn Şihâb ez-Zühri (ö. 124/742), Şu'be b. Haccâc (ö. 160/776), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Mâlik b. Enes (ö. 179/795), Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813), Abdurrahman b. Mehdî (ö. 198/813), Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)'dir.

İmam-ı Şâfiî (ö. 204/820) ise Mukaddime'de ismen sık olarak geçmese de İbn Hibbân'ın istifade ettiği ve yolunu takip ettiği önemli isimlerden biridir. Nitekim İbn Hibbân cerh-ta'dîl metoduna dair birçok kaidesini ona dayandırmıştır. Bazen "Bu, Şâfiî'nin ve onun yolunu takip eden hocalarımızın yoludur" gibi ifadelerle, onu ismen zikrederek onun yolundan gittiğini açıkça belli etmiş (I, 86) bazen de haber-i vâhid ile ihticâc edilebilmesi için haberin taşınması gereken beş şart konusunda olduğu gibi, Şâfiî'yi ismen zikretmeden onun *er-Risâle* adlı eserinden⁹³ doğrudan alıntı yapmıştır. (I, 17)

Hiz. Peygamber'in "*Benim bir sözümü duyup, iyice kavrayıp duyduğu gibi başkasına ulaştıran kişinin Allah yüzünü ak etsin*" (I, 14) duası konusunda İbn Hibbân'ın yaklaşımının İmam Şâfiî'nin yaklaşımına benzemesi de dikkat çeken örneklerden bir tanesidir. Şâfiî, bu duanın sadece hüccet olan bir haberi Hiz. Peygamber'den nakledip başkasına ulaştıran kişi için geçerli olduğunu zikretmiştir.⁹⁴ İbn Hibbân da benzer ifadelerle bu duanın kapsamına ancak Hiz. Peygamber'e aidiyeti kesin olan haberi başkalarına ulaştıran kişinin gireceğini söylemektedir. (I, 16)

Bu isimler İbn Hibbân'ın takip ettiği ilmî silsileyi tespit açısından önemlidir. Bu kişilerden yaptığı nakiller üzerine ilim anlayışını bina etmesi İbn Hibbân'ın ehl-i hadis

⁹³ Ebû Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbâs eş-Şâfiî, *er-Risâle* (Kahire: Dârü't-Türas, 1979), 370.

⁹⁴ Ebû Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbâs eş-Şâfiî, *er-Risâle*, 401.

çizgisinde bir muhaddis olduğunu ve rivayet merkezli ilim anlayışını benimsediğini göstermektedir.

Son olarak İbn Hibbân için müslümanların üzerinde icmâ ettiği hususlar da büyük önem arz etmektedir. Bu durum, icmân delaletinden söz ettiği kısımlarda göze çarpmaktadır. (I, 23)

2.1.3. Kendi Eserleri

İbn Hibbân Mukaddime'de kendi eserlerine de atıfta bulunmaktadır. Bu yolla, başka eserlerinde ayrıntılı olarak izah ettiği bazı konularda okuyucuyu o eserlere yönlendirmektedir. Bu, aynı konuyu tafsilatlı şekilde defalarca tekrar etmekten kaçınması sebebiyledir. Bunun yanı sıra İbn Hibbân'ın başka bir amacı da okuyucuyu, araştırmaya sevk etmektir.

Söz gelimi İbn Hibbân *et-Tekâsîm ve'l-envâ'* adlı eserini tedavüldeki tasnif metodunun dışına çıkarak özgün bir şekilde tasnif etmiştir. Eserden sadece onu ezberleyenin tam manasıyla istifade edebileceğini belirtmiş⁹⁵ ve bu tasnifi de ezberi kolay hâle getirdiği için⁹⁶ tercih etmiştir. Eserden ideal seviyede istifade edebilmesi için okuyucuyu adeta eseri iyi bilmeye mecbur bırakmıştır. Burada da benzer şekilde, talebeyi kendi eserlerine yönlendirmektedir.

İbn Hibbân Mukaddime'de, kendi telifi olan *Kitâbü'l-île'e*, *Kitâbü şerâiti'l-ahbâr'a* ve *Fusûlü's-sünen'e* atıfta bulunmaktadır. Zührî'ye ait haberlere ve hususiyetlere *Kitâbü'l-île'e*de genişçe yer verdiğini beyan ederek bu konuda ayrıntılı bilgi edinmek isteyen okuyucularını o eserine yönlendirmiştir. (I, 41) Başka bir yerde tedlisle ilgili bir hususu açıklarken o konuyu sorularıyla, cevaplarıyla, gerekçeleriyle ve hikâyeleriyle *Kitâbü şerâiti'l-ahbâr'da* açıkladığını, bu yüzden Mukaddime'de tekrarına gerek duymadığını söylemektedir. (I, 86) Mukaddime'de sünnetlerin hakkıyla bilinip korunmasından bahsettiği bir bölümde ise bu konuyu *Fusûlü's-sünen* adlı eserinde zikrettiğine işaret ederek bu eserinden de söz etmiştir. (I, 14)

⁹⁵ Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 2. Baskı, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984), XVI, 97.

⁹⁶ Mehmet Ali Sönmez, "el-Müsnedü's-Sahîh", 214.

Bu bilgiler ışığında İslâm'ın iki temel kaynağı olan Kitap ve sünneti iyi bilen ve Mukaddime'de de sık sık kullanan ve aynı şekilde muhaddislerin görüşlerini de kendi görüşlerine referans kılan İbn Hibbân'ın, zaman zaman kendi yazdığı eserlere de atıf yaptığı görülmektedir.

2.2. Konusu ve Genel Özellikleri

İbn Hibbân'ın *el-Mecrûhîn* adlı eserine yazdığı bu Mukaddime, matbu olarak yaklaşık 75 sayfalık bir alan kaplamaktadır.⁹⁷ Mukaddime, içerdiği konulara göre hem döneminin güncel durum ve tartışmalarına ayna tutmakta hem de İbn Hibbân'ın gözünden bir ricâl tenkit tarihi ve kriterlerine dair bir izleni ortaya koymaktadır.

İbn Hibbân'a göre dünya ve ahirette kişiye en çok hayır getirecek şey, kişinin sahih olan ile uydurma olan haberlerin arasını ayırmayı mümkün kılan bilgiye sahip olmasıdır. Kendisinin, *el-Mecrûhîn*'i telif etme sebebi de budur. Zira *el-Mecrûhîn* sahih ile sahih olmayanın arasını ayırmayı mümkün kılacak bilgiyi yani zayıf/metrûk râvileri ve bu râvilerin zayıflık gerekçelerini ihtiva etmektedir.

Her mukaddime gibi İbn Hibbân'ın *el-Mecrûhîn*'e yazdığı Mukaddime de ana eseri anlamaya ve tanımaya yardımcı konular içermektedir. İleride ayrıntılarıyla ele alınacağı üzere müellif Mukaddime'de, sünneti muhafaza etmenin öneminden bahsetmiş, sünnetin muhafazasının zayıf râvilerin ve onlara ait haberlerin bilinmesiyle mümkün olduğunu söylemiştir. Ayrıca ricâl tenkidinin öneminden, meşrû ve zaruri bir faaliyet oluşundan, tenkit faaliyetinin tarihî tevarüsünden, önemli münekkitlerden ve onlara ait nakillerden, dönemsel değerlendirmelerden ve İbn Hibbân'ın cerhle ilgili tenkit kriterlerinden söz etmiştir.

İbn Hibbân Mukaddime'de genel itibarıyla *el-Mecrûhîn*'i telif sebebinden ve eserde kullandığı cerh kriterlerinden bahsediyor olsa da Mukaddime, içerdiği argümanlar ve müellifin hususi tespitleri dolayısıyla adeta özerkliğini elde etmiş müstakil bir eser hüviyetindedir.

Bu anlamda Mukaddime'nin duafâ literatürünün ilk geniş mukaddimesi olduğunu söylemek yerinde olacaktır. İbn Hibbân'ın, yer verdiği nakillerin yanında kendi

⁹⁷ Selefî Nüshası'nda yaklaşık olarak bu hacimde olan Mukaddime metni farklı neşirlerde, notlandırma miktarına göre daha fazla veya az olabilmektedir.

görüşlerini de uzunca ve rahatça ifade etmesi, uzun bir mukaddime telif etmesinin sebeplerindendir. Ayrıca müellif, yaşadığı dönemde azalan ilmî hassasiyete karşı Mukaddimesi'nde hem hadis talebelerine tavsiyelerde bulunmakta hem de döneminin tartışmalarına katılarak muhaliflerine cevaplar vermektedir.

İbn Hibbân Mukaddime'de kendisinden önce yaşamış münekkit imamların değinmediği konuları ele aldığını ifade etmektedir. Mukaddime bu bağlamda hadis tarihi ve usûlüne dair fazlaca malumat ihtiva etmektedir. Bu yüzden onu mikro bir hadis tarihi ve usûlü eseri kabul etmek de mümkündür. Mukaddime, döneminin ve müellifin ıstılah kullanımına dair ipuçları vermektedir. İbn Hibbân, cerh kriterlerini İbn Ebî Hâtim'den sonra sistematik bir şekilde sıralayan ilk müelliftir. Ayrıca tenkit tarihini sahabe döneminden başlayarak ele alması, Mukaddime'yi özgün kılan hususlardandır.

Netice itibariyle bu Mukaddime hem IV. /X. yüzyıldaki hadis ilminin durumuna, tenkit faaliyetinin meşrû ve tarihsel boyutuna hem de usûlle ilgili konulara farklı bir üslup ve metotla değinmekte, münekkit muhaddislere ait çeşitli yorum ve nakillerle de meseleleri desteklemektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

MUKADDİME'DE RİCÂL TENKİT TARİHİ

Bir işin meşrûiyetine, oluşum, gelişim ve değişimine dair bilgi ve bulgular ancak tarihsel tetkik neticesinde elde edilebilmektedir. Râvi tenkidinin bir uzantısı olan cerh-ta'dîl ilmi de tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkmış, gelişmiş ve tatbik edilmiştir. Bu bölümde, تاريخ نقد الرجال/ricâl tenkit tarihi, Mukaddime'den hareketle incelenmiştir.

İbn Hibbân Mukaddime'de, zayıf ve metrûk râvileri konu edinen *el-Mecrûhîn*'e teorik bir zemin oluşturmak amacıyla ricâl tenkidinin meşrû ve tarihsel süreçte müslümanlar tarafından benimsenerek uygulanan bir faaliyet olduğunu ortaya koymuştur. Bunu yaparken, ricâl tenkidinin oluşum ve gelişimine dair verdiği örnekler, râvilerle ilgili ilk esasları Hz. Peygamber'e dayandırması, kendi dönemine gelinceye kadar münekkitleri tabaka tabaka zikretmesi ve kendi dönemi hakkında yaptığı yorumlar, müellifin bir yönüyle tarihsel bir anlatı ortaya koymaya çalıştığını göstermektedir. Bu da meselenin ricâl tenkit tarihi bağlamında incelenmesini gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda, Mukaddime'deki malzeme tetkik edilerek bu bölüm oluşmuştur.

Bu bölümde öncelikle, ricâl tenkidinin bilhassa oluşum safhalarında yaşanmış olan meşrûiyet problemi ele alınmış ve tenkidin gerekliliği ortaya konmuştur. İkinci kısımda, ricâl tenkidinin gelişimine, münekkit muhaddislerin geliştirdiği ricâl tenkit yöntemleri çerçevesinde yer verilmiştir. Araştırmanın üçüncü başlığı olan "İbn Hibbân öncesi dönemde tenkit faaliyeti" ise İbn Hibbân'ın ricâl tenkit tarihini münekkit esaslı olarak nasıl yorumladığını konu edinmektedir. Bu kısımda İbn Hibbân'ın dönemlere göre sıraladığı münekkitler ve onlar hakkında naklettiği rivayetlere yer verilmiştir. Bu bölümün son başlığı olan "İbn Hibbân döneminde tenkit faaliyeti" de Mukaddime'de müellifin kendi dönemine ait değerlendirmelerinden oluşmaktadır.

1. RİCÂL TENKİDİNİN MEŞRULUĞU VE GEREKLİLİĞİ

İbn Hibbân ricâl tenkidinin tarihsel gelişimi bağlamında tenkit faaliyetinin şer'î ve aklî temellerine işaret etmektedir. Bu bölümde ilk etapta ricâl tenkidinin şer'an mahzurlu

olmadığı konusunda İbn Hibbân'ın değindiği naklî ve aklî deliller ortaya konacak sonrasında da Mukaddime'de ricâl tenkidine temel oluşturan esaslar zikredilecektir.

İlim dalları, özellikle ilk ortaya çıktığı dönem itibariyle bir meşrûiyet mücadelesi vermektedir. Toplumdaki soru veya sorunlardan hareketle zuhur eden ilim dalları, bu konularla ilgili belli çözümler sunmakta, bu da bir ilim dalını diğerinden ayıran yöntemsel farklılıkları oluşturmaktadır. Bu metodik farklılık bir ilmin müntesiplerini oluşturduğu gibi muhalif görüşlerin de oluşma sebebidir. Muhaliflerin karşıt yorumları ve ilim dallarının, dayanaklarını ortaya koyma çabası meşrûiyet meselesinin temelini teşkil etmektedir. Mevzu cerh-ta'dil ilmi bağlamında da böyledir. Bir tenkit faaliyeti olan cerh-ta'dil ilminin meşrûiyeti meselesi âlimler tarafından hem muhalif görüşlere karşı cerh-ta'dil ilmini savunarak hem de bu ilmin meşrû oluşunu izah ederek tartışılmış, konuşulmuştur.

Cerh-ta'dil faaliyeti etrafında cereyan eden meşrûiyet tartışması, raviler hakkında yapılan yorumların gıybet yahut iftira olup olmadığı hakkındadır.⁹⁸ Meseleye her dönemde bu açıdan cevaplar verilmiştir. IV./X. asır duafâ eserlerinde de bu konu tartışılmıştır.⁹⁹ Yine bu asra ait bir telif olan *el-Mecrûhîn*'in Mukaddimesi de bu meseleyi ihtiva etmektedir. Çünkü zayıf râvilerden söz eden bir eserin karşılaşacağı ilk soru, yapılan bu işin ne kadar meşrû olduğudur.

Zira İbn Hibbân *el-Mecrûhîn* adlı eserinde râvilere ait adâlet ve zabt kusurlarını ele almakta, rivayetler arasında mukayese yaparak zayıf râvileri tespite çalışmaktadır. İşte İbn Hibbân, Mukaddime'de kendisine gelen ve gelmesi muhtemel olan bu soru ve eleştirilere hadisler, münekkit muhaddislerden nakiller ve akli izahlarıyla cevaplar vermiştir.

İbn Hibbân'ın bu konuyu "bizim yolumuzun tersine hareket eden bir grubun zanları hakkındaki rivayet" şeklinde başlıklandığı göze çarpmaktadır. Daha başlıktan bile İbn Hibbân'ın, bu konudaki iddiaları zandan ibaret gördüğü ve kabul etmediği anlaşılmaktadır.

İbn Hibbân konuyu izah ederken ilk önce muarız grubun argümanlarını zikretmektedir. Onlar Hz. Peygamber'in "*Gıybet, kardeşini hoşlanmayacağı şekilde*

⁹⁸ Seyit Ali Güşen, "Cerh-Ta'dile Karşı Gıybet Eleştirisinin Tarihi Süreci", *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, (Haziran 2021), 65-89.

⁹⁹ Karagözoğlu, *Zayıf Râviler*, 109.

anmandır" hadisini¹⁰⁰ (I, 23) cerhin meşrû bir faaliyet olmadığına delil olarak zikretmektedir. Fakat İbn Hibbân'a göre bu hadisi delil olarak kullananlar ehl-i hadis olmayan bir gruptur. Onlardan İbn Hibbân şu şekilde bahsetmektedir:

Onlar, imamlarımızın 'Falanda bir beis yoktur, falan zayıftır' gibi sözlerinin eğer söylenenler doğruysa gıybet, doğru değilse büyük bir iftira olduğunu iddia ediyorlar. Bunu diyenler halvete girip Rablerine yalvarıp yakarsalar ve doğruyu bulmak için ondan tevfiğ dileseler bu işlere dalmalarından daha hayırlı olurdu. Çünkü hadis ilmi onların alanı değildir. (II, 23)

İbn Hibbân, muhaliflerinin ricâl tenkidinin gıybet yahut iftira olabileceği yönünde öne sürdükleri hadisi zikrettikten sonra onların ricâl tenkidıyla meşgul olmamaları gerektiğini çünkü kendilerinin hadis ilminin inceliklerini bilmediklerini söylemektedir. Ayrıca onları "bozuk ve isabetsiz kıyas yapanlar" olarak nitelemektedir. (I, 57) Böylece onların bu alandaki bilgisizliklerini öne çıkararak iddialarının bir kıymeti olmadığına işaret etmektedir.

İbn Hibbân cerhin meşrû oluşunu temellendirirken icmâ delilini de kullanmıştır. O, ricâl tenkidinin yasaklanan gıybet kapsamında olmadığını zikretmektedir. Çünkü delil olarak kullanılacak haberin âkil-sadûk birinden alınması gerektiği konusunda müslümanlar arasında ihtilaf yoktur. Ona göre bu icmâ, rivayette sadûk olmayan kişilere karşı yapılan cerhin mübah olduğuna delil teşkil etmektedir. (I, 23)

İbn Hibbân, "Hz. Peygamber, muhaliflerimizin benimsedikleri görüşün aksini ifade eden birçok beyanda bulunmuştur" diyerek cerhin meşrûiyetini Hz. Peygamber'den gelen nakiller yoluyla temellendirmektedir. (I, 24) Zikredilen rivayete göre Hz. Peygamber, yanına girecek olan bir kişinin gıyabında Hz. Âişe'ye (ö. 58/678) "*Bu kavminin en kötüsüdür*" demiş, fakat o kişi yanına geldiğinde yüzüne karşı güzel davranmıştır. Rivayette Hz. Âişe'nin bu durumu merak edip sebebini sorduğu, Hz. Peygamber'in de "*Ümmetimin en kötüsü, zararından korunmak için insanların kendisini terk ettiği kişidir*"¹⁰¹ cevabını verdiği geçmektedir. (I, 24)

İbn Hibbân'a göre bu rivayet bir kişinin başka birinde olan bir durumla ilgili dinî bir maksatla konuşabileceğine delildir ve gıybet değildir. (I, 24) O, bunun gıybet

¹⁰⁰ Müslim, "Birr", 20 (No. 6593); Tirmizî, "el-Birr ve's-Sıla", 23 (No. 1934)

¹⁰¹ Buhârî, "Edeb", 48 (No. 6054); Müslim, "Birr", 22 (No. 6596)

olmayışını, Hz. Peygamber tarafından yapılmış olmasıyla ilişkilendirerek "Eğer gıybet olsaydı, Hz. Peygamber bunu söylemezdi" demektedir. İbn Hibbân'a göre Hz. Peygamber bu sözüyle kötülüğün ortadan kalkmasını istemiştir. O, bunu kimseyi karalamak için yapmamıştır. (I, 24)

Zikredilen başka bir örnekte Fâtıma bnt. Kays (ö. 54/674) Hz. Peygamber'e, Ebû Cehm (ö. 70/690) veya Muâviye b. Ebû Süfyân (ö. 60/680) arasından hangisiyle evlenmeyi tavsiye ettiğini sormaktadır. Hz. Peygamber, Ebû Cehm'in kadınlara sert davrandığını, Muâviye'nin de fakir biri olduğunu söylemiş ve Fâtıma'nın Üsâme b. Zeyd (ö. 54/674) ile evlenmesini tavsiye etmiştir.¹⁰² İbn Hibbân bu hadisin dinî bir maksatla kusurları söylemenin caiz olduğuna delil olduğunu belirtmektedir. (I, 57)

Mukaddime'de zikredilen başka bir rivayette Hz. Peygamber, ifk olayının ardından Üsâme b. Zeyd, Hz. Ali (ö. 40/661) ve Hz. Âişe'nin câriyesi Berîre (ö. 60/680) ile Hz. Âişe'nin gıyabında onun hakkında istişarede bulunmuştur.¹⁰³ İbn Hibbân bu rivayeti, gerektiği zaman bir olaydan haber vermenin gıybet olmadığına delil olarak zikretmiştir. (I, 58)

İbn Hibbân, gıybet ile cerhi birbirinden şu şekilde ayırmaktadır:

Gıybet, konuşanın başka birini yermeyi amaçlamasıdır. Hadis imamlarımız da bu hususları açıklamışlar ve güvenilir olmayan kişilerin rivayetleri delil kabul edilmesin diye onları cerh etmişlerdir. Onlar bununla, birilerini ayıplamayı ve gıybetlerini yapmayı düşünmemişlerdir. Eğer söz sahibi, ayıplamanın dışında bir şeyi amaçlıyorsa bu gıybet olmaz. (I, 24)

İbn Hibbân cerh-gıybet münasebeti ile ilgili çok sayıda münekkidin görüşüne yer vererek onların cerhin gıybet olmadığı konusunda görüş birliği içinde olduklarını ortaya koymaktadır. Onun bu hususta zikrettiği nakillerden biri Affân b. Müslim'in (ö. 220/835) şu rivayetidir:

Ben İsmâil b. Uleyye'nin (ö. 193/809) yanındaydım. Birisi, bir hadis rivayet etti. Ben de: 'O kişiden hadis rivayet etme, çünkü o güvenilir değil' dedim. Bunun üzerine o da bana: 'Onun gıybetini yaptın' dedi. İsmâil b.

¹⁰² Müslim, "Talak", 6 (No. 3697)

¹⁰³ Buhârî, "Şehadet", 15 (No. 2661)

Uleyye ise: 'Hayır, onun gıybetini yapmadı, güvenilir olmadığı hakkında hüküm verdi' dedi. (I, 25)

İsmâil b. Uleyye, bu sözüyle râvi tenkidinin gıybet olmadığını açıkça beyan etmiştir.

Şu'be b. Haccâc ise "Hadi gelin de Allah rızası için bir saat gıybet yapalım, ashâb-ı hadisın zayıflarını zikrederim" diyerek cerhi gıybet sayanlara kinayeli bir cevap vermiştir. (I, 25) Başka bir rivayete göre Yahyâ b. Saîd; Süfyân es-Sevrî, Şu'be b. Haccâc, Mâlik b. Enes ve Süfyân b. Uyeyne'ye (ö. 198/814) hadis rivayetinde zayıf olan bir kişinin durumu ile ilgili kendisine sorulan soru hakkında ne yapması gerektiğini danışmıştır. Ve hepsi de o kişinin güvenilir olmadığını söyleyerek durumunu açıklaması gerektiği hususunda icmâ etmiştir. (I, 26)

Mukaddime'de bu hususta zikredilen bir başka örnek, Ebû Müshir'e (ö. 218/833) hadiste çok hatası olan bir kişinin durumu hakkında sorulan sorudur. Ebû Müshir bu konuda "Durumunu açıkla" demiş, "Bunun gıybet olduğunu düşünüyor musun?" diye kendisine yöneltilen suale de "hayır" cevabını vermiştir. (I, 26)

İbn Hibbân'a göre cerh, muaddil/münekkid râvi üzerine vaciptir. İbn Hibbân bu konuda zikrettiği nakillerle meşrûiyet tartışmasını üst perdeye taşıyarak râvileri tenkit etmenin değil etmemenin doğru olmadığına işaret etmektedir. İbn Hibbân, "Müslümanların imamları, dinde vera' sahibi bu kişiler râvileri cerh etmeyi mübah saymışlardır. Zayıf ve metrûk râvileri belirlemişlerdir. O râviler hakkında susmanın helal olmadığını söylemişlerdir. Onların durumlarını açıklamak göz yummaktan çok daha faziletlidir" demiştir. (I, 27)

Ayrıca bu konuda susmanın helal olmayacağını şu rivayetlerle delillendirmiştir: Şu'be'den Ebân b. Ebî Ayyâş'ı (ö. 138/755) cerh etmekten kaçınması istenmiş, Şu'be de 3 gün mühlet isteyerek onun durumunu araştırmış ve üçüncü günün sonunda onun hakkında susmasının helal olmayacağını, çünkü Ebân b. Ebî Ayyâş'ın Hz. Peygamber'e yalan isnad ettiğini söylemiştir. (I, 26)

Süfyân es-Sevrî de karşılaştığı bir râvi hakkında "Bu yalancıdır" dedikten sonra "Vallahi, onun hakkında susmam bana haram kılınmış olmasaydı, susardım." demektedir. (I, 26) Yine Sevrî, "Yalan söylediğini bildiğim hiçbir kişinin hadisini örtbas etmedim" diyerek münekkidin yaptığı cerhin gerekliliğine işaret etmektedir. Bu rivayetlerden cerhin meşrû oluşunun ispatıyla birlikte, râvinin durumu bilindiği hâlde susmanın meşrû

olmadığı ve bu işle meşgul münekkitt muhaddislerin cerhten kaçınmasının vebal olduğu anlaşılmaktadır.

İbn Hibbân, tenkit faaliyetini sistematik bir şekilde icra eden münekkittlerin, kendilerinden önceki hadis imamlarını referans aldıklarına dikkat çekmektedir. Buna göre, "Kendilerinden önce gelen hadis imamları onlara öncülük etmişler, (zayıf râvilerin) bir kısmını zikretmişler, hadisleri ehlinden almayı teşvik etmişlerdir" demiştir. (I, 27)

İbn Hibbân bu konuyu akli olarak ise şu şekilde izah etmektedir:

İki şahit, hâkimin huzurunda dünyalık bir mesele hakkında şahitlik yaparsa, hâkim o şahitlerin güvenilirlik durumlarını bilmiyorsa, o iki şahidin durumunu bilen bir kişiye/muaddile sormalıdır. Eğer o muaddil, şahitler hakkında bildiği bir kusur veya cerhe konu olan bir durum olduğu hâlde susarsa günaha girmiş olur. Muaddilin iki şahit hakkında cerh ya da ta'dil cihetinden bildiklerini hâkime söylemesi onun üzerine vaciptir, ki hâkim böylece kendi nezdinde doğru olana göre hüküm verebilsin. Bu geçici dünyanın kıymetsiz işleri için bu gerekiyorsa, Hz. Peygamber'e isnad edilen yalanları ondan uzaklaştırmak için bu uygulamayı gerçekleştirmek çok daha faziletli ve uygundur. Çünkü şahit şahitliğinde yalan söylerse yalanı sadece onunla ilgilidir. Fakat Hz. Peygamber hakkında söylenen yalan helali haram, haramı helal kılar ve kişiyi cehenneme sürükler. Yaptığı işle cehennemi hak eden kişiyi cerh etmek nasıl gerekmez?! (I, 25)

Görüldüğü üzere İbn Hibbân cerhin meşrû olmadığını iddia edenlere sert bir üslupla ve büyük bir şaşkınlıkla yaklaşmaktadır. (I, 25) Ayrıca yaptığı bu mukayese ile ricâl tenkidinin hem caiz hem de ne kadar gerekli olduğunu ortaya koymaktadır.

İbn Hibbân'a göre ricâl tenkidi, sünneti hakkıyla muhafaza etmek ve korunmuş hâlde sonraki nesillere aktarmak için yapılması gereken, alternatif olmayan bir faaliyettir. Müellif, cerh-ta'dil faaliyetinin mübahlığı bir yana vacip ve elzem bir vazife olduğunu, sünnetin önemini ifade eden nasları zikretmek suretiyle de ispat etmektedir. Böylece ricâl tenkidinin dayandığı temel esaslara işaret etmektedir.

İbn Hibbân, bu bağlamda "*Peygamber size ne getirirse onu alın, neyden sakındırırsa ondan sakının*" âyetini¹⁰⁴ zikrederek sünnete ittibanın kat'î bir emir oluşunu vurgulamıştır. Nisâ sûresinde geçtiği üzere Allah Teâla, müminlerin aralarında çıkan

¹⁰⁴ el-Haşr 59/7

anlaşmazlıklarda meselenin Allah'a ve Resûlü'ne döndürülmesini emretmiş,¹⁰⁵ sonra da meseleyi Allah'a ve Rasûlü'ne döndürmenin mahiyetini açıklar şekilde "*Hayır, Rabbine and olsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiği hükme içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın razı olmadıkça ve tam bir teslimiyetle teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar*" buyurmuştur.¹⁰⁶

İbn Hibbân, Hz. Peygamber'in diğer insanlara karşı üstünlüğünü mezkûr âyetleri kaynak göstermek suretiyle "Allah ve insanlar arasında hakem yalnızca Hz. Peygamber'dir" sözüyle ifade etmektedir. (I, 15) Ona göre ricâl tenkidini zorunlu kılan en temel saik, Allah'ın Hz. Peygamber'e ittiba hususundaki bahsi geçen ayetlerdeki kesin emridir. Hz. Peygamber'e tâbi olmak ise ancak sahih sünnetin bilinmesiyle mümkündür.

Netice itibariyle İbn Hibbân'a göre ricâl tenkidi, insanlar aleyhinde konuşmanın makbul hâlidir. Meseleye ricâl tenkidini meşrû kabul etmeyenlerin gerekçeleriyle başlayan İbn Hibbân, buna iddia sahiplerinin ehl-i hadisten olmayışına dikkat çekerek cevap vermektedir. Öte taraftan sünen ile hemhal olmuş hocalarının gittiği yolun bu olduğunu da örnekleriyle birlikte zikrederek cerhin meşrûluğuna bilenlerle bilmeyenlerin mukayesesi üzerinden cevap vermektedir.

İbn Hibbân'ın, ricâl tenkidini Allah'ın sünnete ittibayı emretmesinin bir uzantısı olarak kabul ettiği, bu minvalde âyetlerle istişhâd ettiği görülmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in uygulamalarından örnekler vererek ve müslümanların bunun meşrû olduğuna delalet eden icmânın olduğunu söyleyerek ricâl tenkidinin meşrûluğunu ve gerekliliğini temellendirmektedir. Nihâyetinde izahlarını, yaptığı aklî çıkarımlarla da pekiştirmektedir. Ricâl tenkidinin tarihî süreç içerisinde, münekkit imamların desteğiyle kesintisiz bir şekilde var olması, İbn Hibbân'ın cerhin meşrûiyet ve lüzumuna dair kullandığı en güçlü argümanlarından biridir.

2. RİCÂL TENKİDİNİN GELİŞİMİ

Bu kısımda, ele alınacak sistematik tarih anlatısından önce, tenkit tarihine geçiş hüviyetinde ricâl tenkidinin gelişimiyle ilgili Mukaddime'de zikredilen bazı bilgi ve nakillere yer verilmiştir. Hiç şüphesiz ricâl tenkidinin gelişimi, hadis ilmini meslek

¹⁰⁵ en-Nisa 4/59

¹⁰⁶ en-Nisa 4/65

edinen münekkit muhaddislerin çaba ve uğraşları ile gerçekleşmiştir. Muhaddisler, râvileri değerlendirmede geliştirdikleri yöntemlerle hadis ilminin oluşum ve gelişimine katkı sağlamışlardır. Yöntemlerin tatbik süreci ise ricâl tenkidinin tarihî serüvenini anlamaya yardımcı olup cerh-ta'dil ilminin keyfiyetine ilişkin panoramik bir tablo sunmaktadır.

Mukaddime'de Süfyân es-Sevrî'ye ait "Biri evinin تنها bir yerinde dahi hadis rivayetinde yalana niyetlense, Allah bunu onun aleyhine olacak şekilde ortaya çıkarır" sözü, sünnetin Allah tarafından korunduğunu ifade etmektedir. (I, 29) Sünnetin korunması, Hz. Peygamber'e yalan isnad edilmesin diye birbirinden farklı yöntemler kullanmak suretiyle azami gayret gösteren muhaddislerin eliyle gerçekleşmiştir. İbn Hibbân, Yezîd b. Zürey'e (ö. 182/798) ait "Her şeyin bir süvarisi vardır. Hadis ilminin de koruyucu süvarileri vardır" sözünü naklederek muhaddislerin, ilmin ve dinin koruyucuları olup müslümanlara doğru yolu gösteren kişiler olduğuna işaret etmiştir. (I, 31) İbn Hibbân şöyle demektedir:

Eğer isnad ve bu topluluğun (muhaddislerin) çabası olmasaydı diğer ümmetlerin başına gelen tebdîl-i din bu ümmetin de başına gelirdi. Bu ümmet gibi dinini tebdilden koruyan başka bir ümmet olmamıştır. Tıpkı Kur'ân'a hiçbir ekleme yapılması mümkün olmadığı gibi Hz. Peygamber'in sünnetine de bu topluluğun sünnetleri hıfzetmesi ve bu uğurda çok gayret göstermesi sebebiyle elif ve vav kadar bile ekleme yapılamamıştır. Eğer onlar olmasaydı dileyen dilediğini söylerdi.

Bu sözleri ile isnada ve bu sisteme işlerlik kazandıran, hayat veren muhaddislerin gayretlerine ve bu gayretlerin neticelerine olan itimadına vurgu yapmaktadır. (I, 30)

Muhaddislerin sünnetin muhafazasına ve dinin korunmasına en büyük katkıları, isnad sistemini geliştirmeleri ve müslümanlar arasında yaygın hâle getirmeleridir. İsnad, hadislerin sıhhatini belirlemede râvilerin durumlarının ve râvilere ait rivayetlerin incelenip araştırılmasına olanak sağlayan bir sistemdir. Çünkü hadisler, rivayet edenlerin isimlerine yer vermek suretiyle isnadlı bir şekilde rivayet edildiği zaman rivayetin sıhhat durumu, araştırmaya açık hâle gelmektedir. Bu anlamda o, bir kontrol sistemidir.

Şu'be b. Haccâc, "Başında *haddesenâ* olmayan her hadis geniş bir ovadaki adam gibidir, yanında devesi vardır ama devesini tutmasını sağlayan bir yuları yoktur" diyerek (I, 31) isnadlı olan her hadisin güvence altında olduğuna, isnadın Hz. Peygamber'e aidiyet

açısından hadisleri araştırmayı mümkün kıldığına değinmektedir. Ve yine Şube'nin "Başında 'haddesenâ' veya 'ahbarânâ' olmayan her haber abur cuburdur" dediği de nakledilmektedir. (I, 86) Süfyân es-Sevrî de "İsnad müminin silahıdır. Yanında silah olmayan biri ne ile savaşabilir ki?" demiştir. Bununla, sünnete yalan karışmasının isnad uygulaması ile önlenebildiğine işaret edilmektedir. (I, 31)

Mukaddime'de isnadın önemi bağlamında İbn Şihâb ez-Zührî'nin, "Hadis, râvinin adamını sever, adam olmayanını sevmez!" dediği rivayet edilmektedir. (I, 31) Hatîb el-Bağdâdî'nin, *el-Câmî* adlı eserinde bu rivayetle ilgili ilave bir bilgi yer almaktadır. Buna göre râvinin adam olanı, hadisi talep eden ve onun değerini bilenlerdir.¹⁰⁷ Ayrıca İbn Hibbân'ın bu rivayete isnadla ilintili olarak yer vermesi, ona göre hadis talebinin isnad merkezli şekillenmesi gerektiğiyle ilgilidir. Nitekim A'meş (ö. 148/765), hadisin metnini rivayet ettikten sonra "Durun, 'haddesenî fulân' sermayesi kaldı" diyerek, "Bize falan kişi tahdîsen dedi ki, ona da falan kişi dedi ki..." şeklinde isnadı zikretmeye başlamış ve böylece isnadın, bir rivayetin hadis olup olmadığını tespit etmedeki en önemli ölçü olduğuna işaret etmiştir. (I, 31)

İsnad esaslı sıhhat tespiti yapmak ehl-i hadisin hadis tetkikiindeki usûlüdür. Bu yönüyle hadislerin sıhhat tespitinde kullanılan diğer yöntemlerden ayrılmaktadır. Çünkü mütekkadim dönemde birbirinden itikadî yahut amelî noktada ayrılan fırkalar tarafından isnadın yanı sıra başka metotlar da kullanılmıştır. Örneğin ehl-i rey, isnadla birlikte metni muhtevası açısından da tenkide tâbi tutmakta, Kur'ân'a arz, ma'ruf sünnete arz gibi metotları kullanmaktadır. İtikadi bir fırka olan Mu'tezile de, mütevatir olmayan haberlerde isnadın yanı sıra metni muhtevası açısından değerlendirmekte ve akla uygunluk, Kur'ân'a arz, sahih sünnete arz gibi metotlardan yararlanmaktadır. Ehl-i zühde ise, keşf, ilham ve rüya yoluyla hadislerin sıhhati hakkında hüküm verebilmektedir. Şiada "imamet" anlayışı çerçevesinde sıhhat değerlendirmesinde bulunmaktadır.¹⁰⁸

İbn Hibbân'ın fakih bir muhaddis olarak isnad etrafında şekillenen istinbat ve ihticâc yöntemi onun, hadislerin sıhhat tespitindeki açık tercihini ve yaklaşımını göstermektedir. Bu minvalde Ebû Saîd el-Haddâd'dan (ö. 222/836) "Hadis merdiven, rey ise çayır çimendir. Eğer çayırdaysan dilediğin gibi hareket edersin ama eğer

¹⁰⁷ Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmî li-ahlâki'r-râvi ve âdâbü's-sâmî* (Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1983), I, 140.

¹⁰⁸ Ahmet Yücel, *Hadis konusunda 88 soru* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2019), 273-285.

merdivendeysen dikkat et de boynunu kırmayasın!" sözünü rivayet etmiştir. (I, 30) Bu rivayet, hadislerin sıhhat durumunun isnad esaslı ve nakli merkeze alan kurallar çerçevesinde tespit edilmesi gerektiğini, salt rey ve yoruma dayalı bir sıhhat tespitinin muteber kabul edilmediğini göstermektedir.

Muhaddislerin isnad araştırmasının bir uzantısı olan rihleler, hadislerin sıhhatini tespit etmeyi kolaylaştıran uygulamalardan biridir. İbn Hibbân, muhaddisleri "sünen talebiyle çölleri aşip diyar diyar dolaşmayı ve nice mesafeler kat etmeyi, bolluk içinde yaşamaya yeğleyen, sünnetleri toplamak için her yere rihle yapan, tek bir hadis için uzun mesafeler kat eden ve tek bir kelime için günlerce yolculuk yapan kişiler" olarak nitelemektedir. Bu uğraşlarının tek sebebinin ise Hz. Peygamber'in sünnetine batıl karışmasını önlemek olduğunu belirtmektedir. Onlar, İbn Hibbân'a göre Hz. Peygamber'i yalandan koruyan ve din adına mücadele edenlerdir. (I, 31)

İbn Hibbân, muhaddislerin hadisleri korumak için verdiği mücadeleleri, yaptığı fedakarlıkları ve nasıl titizlikle hareket ettiklerini Şu'be b. Haccâc'ın yaşadığı olay üzerinden örneklendirmektedir. Buna göre Ebü'l-Hâris el-Varrâk (ö. 240/854) bir gün Şu'be'nin kapısının önünde oturmuş bir grup insanla beraber bir hadisin senedini müzakere ediyorlarmış. Ebü'l-Hâris hadisi "İsrâil bize tahdîsen Ebû İshâk'tan, o da Abdullah b. Atâ'dan, o da Ukbe b. Âmir'den o da Hz. Peygamber'den (s.a.s.) rivayet etti ki 'Kim güzelce bir abdest alırsa cennetin dilediği kapısından girer'" şeklinde zikretmiş. Bunu duyan Şu'be evinden çıkıp Ebü'l-Hâris'e hafifçe vurmuş. Bu hadisin sıhhatini tespit ederken başından geçenleri şu şekilde anlatmış:

Ey Mecnun! Sen bu hadisi Ebû İshâk'tan rivayet ediyorsun ya, ben Ebû İshâk'ın yanına gittim. Ona, Abdullah b. Atâ'dan, Abdullah'ın da Ukbe b. Âmir'den işitip işitmediğini sordum. O ise cevap vermedi, bana "Sus" dedi. Daha sonra Mis'ar b. Kidâm bana "Abdullah b. Atâ Mekke'de yaşıyor, gidip kendisine sorsana" dedi. Basra'dan kalktım, Mekke'ye gittim. Abdullah b. Atâ'ya gidip bu hadisi Ukbe b. Âmir'den işitip işitmediğini sordum. O da "Hayır, ondan işitmedim, Sa'd b. İbrâhim'den (ö. 183/799) işittim" dedi. Daha sonra Sa'd b. İbrâhim'e sormak üzere onun yanına, Medine'ye gittim. Sa'd bana "Bu hadis sizin oradan, Basra'dan çıkmıştır" dedi ve kendi işittiği kişinin Ukbe değil Basralı Ziyâd b. Meharik olduğunu söyledi. Daha sonra tekrar memleketim Basra'ya gittim ve Ziyâd'ı buldum. Ona bu hadisi sordum. Bana ilk önce "Hiç sorma, bu sana fayda vermeyecek berbat bir iştir" dedi. Fakat ben ısrar ettim. Bunun

üzerine bana anlattı. Ziyâd bu hadisi Şehr b. Havşeb'ten duymuş, o da Ebû Reyhâne'den, o da Sa'd'dan, Sa'd ise Ukbe'den işitmiş.

Netice itibariyle Şu'be bu hadisin isnadında pek çok müdellis râvinin yer aldığını ve hadisin aslı olmadığını anlamıştır. Şu'be rivayetin sonunda "Bu hadis eğer sahih olsaydı, bana ailemden ve malımdan daha sevgili gelirdi" demiştir. (I, 33)

Şu'be b. Haccâc'ın başından geçmiş olan bu hadise, aslında genel itibariyle muhaddisler tarafından hadislerin sıhhatini tespit için harcanan çabayı göstermektedir. Görüldüğü üzere, rivayet tetkikinde kullandıkları metotlardan biri, rivayetin ilk ağızdan çıkan en doğru hâlini bulmak için şehir şehir dolaşarak yapılan rihlelerdir. Zaten rihlelerin en büyük faydalarından biri de rivayetin Hz. Peygamber'e en yakın ve sahih hâlini tespit etmeye yardım etmesidir.

İbn Hibbân'a göre kullar, dinlerini güvenilir olmayan kişilerden öğrenmekle mükellef değildir ve o kişilerden gelen delilleri kabul etmeleri emredilmemiştir. (I, 29) Bu da râviler hakkında araştırma yapmayı gerekli kılmaktadır. Müellif bu bağlamda İbn Abbâs'tan (ö. 68/687-88) merfû olarak nakledilen ve gayr-i mahfûz bir haber olan "Şahitliğine izin verilmeyen kişiden ilim almayın" rivayetine yer vermektedir. Rivayet hakkında yaptığı şu yorumla hadis tashihi konusunda mütesâhil davrananlara adeta meydan okumuştur:

Bu haberin merfû olarak rivayeti batıldır, geçersizdir. Sözün sahibi gerçekte İbn Abbâs'tır. Onu ref' eden ise Hafs b. Ömer'dir. Biz nakil itibariyle sahih olmayan bu rivayetle ihticâc etmeyi caiz görmüyoruz. Çünkü sahih olan rivayetler sahih olmayanlara muhtaç bırakmayacak şekilde bize yeter. (I, 30)

Nakledilen bir rivayet anlam itibariyle ne kadar doğru olursa olsun merfû olarak rivayet ediliyorsa, onun Hz. Peygamber'e aidiyetini dikkatli bir şekilde araştırmak gerekmektedir. Behz b. Esed (ö. 201/816), "Allah'ın dini, âdil kimseler tarafından talep edilmeyi en çok hak edendir" demektedir. (I, 28)

İlmi ehinden öğrenip hadisleri ehinden almak İbn Hibbân'a göre aynı zamanda önceki hadis imamlarının bir emridir. O, hadislerin ehil olandan alınmasını teşvik eden muhaddisleri sahâbeden Ebû Hureyre (ö. 58/678) ve Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88),

tâbiinden Dahhâk b. Müzâhim (ö. 105/724), Hasan el-Basrî (ö. 110/729), İbn Sîrîn (ö. 110/729), Zeyd b. Eslem (ö. 136/753) ve diğer bazı kişiler olarak zikretmiştir. (I, 27)

Bu doğrultuda, muhaddisler tarafından râvinin, hadis rivayetine ehil olup olmadığı ilk dönemlerden itibaren araştırılmıştır. İlk etapta muhaddisler arasında benimsenen genel geçer tenkit kriterlerinden ziyade şahsî ama büyük oranda birbiriyle örtüşen, râviyi tanımaya yardımcı birçok kriter uygulanmıştır.

İbn Hibbân bu bağlamda Muğîre b. Miksem'in (ö. 136/753) "Hadis almak için birine gittiğimizde ilk önce onun hâline ve namazına bakardık, sonra ondan hadis alırdık" dediğini (I, 28) ve Abdullah b. İdrîs'in (ö. 192/807) "İçki içenden hadis alınmaz" dediğini nakletmektedir. (I, 29) Fakat bir kişinin dinin temel kurallarına uyması, o kişiden hadis almak için tek başına yeterli bir kriter değildir. Muhaddisler hadis alacakları kişinin hadis ilmine vakıf olmasına da dikkat etmişlerdir. Örneğin, Hammâd b. Üsâme (ö. 201/816) de hadis ilminin ayrı bir uzmanlık gerektirdiğini, bir kişinin çok dindar olup da hadis rivayetinde zayıf olmasının muhtemel olduğunu, "Kişi çok namaz kılabilir, çok oruç tutabilir, takva sahibi ve şahitliği makbul bir kimse olabilir. Ama hadis rivayeti bunlarla bir değildir (o başka bir iştir)" sözüyle beyan etmiştir. (I, 29)

İbn Sîrîn ise hadisteki zayıflığın tespitinde râvilerin müstakil olarak incelenmesi gerektiğini, "Bana hadis rivayet eden öyle râviler var ki, onu itham etmem, o hadisi ona rivayet edeni itham ederim. Öylesi de var ki, kendisini itham ederim, hadisi ona rivayet edeni itham etmem" sözüyle ifade etmektedir. (I, 29)

Hadis meclislerine talep de kişinin rivayetteki derecesini yükselten bir husustur. İbrâhim b. Eş'as bunu, "Bilinen bir kişiyi râvilerle birlikte oturma hususunda çok istekli görürsen ondan hadis yazabilirsin" sözüyle dile getirmektedir. (I, 29) Şu'be b. Haccâc da itibar, soy ve asalet sahibi kişilerin yalan söylemediklerine işaret ederek "Eşrâf (şahsiyet sahibi kişiler) yalan söylemez" demiştir. (I, 29) Ayrıca Şu'be'ye "Falancanın hadisini neden terk ettin?" diye sorulunca "Çünkü yük hayvanını dört nala koşturuyordu" diye cevap vererek hadis alınan kişinin insaf sahibi bir kimse olması gerektiğine işaret etmiştir. (I, 33)

Muhaddisler, râvinin rivayete ehil olup olmadığını farklı şekillerde anlamaya çalışmışlardır. Bunlardan biri, râvinin hâfızasının sağlamlığına yönelik yapılan imtihanlardır. Yahyâ b. Maîn'in, hocası Ebû Nuaym'ı (ö. 219/834) telkin yaparak denemesi Mukaddime'de zikredilen örneklerdendir. Bir gün Yahyâ, Ahmed b. Mansûr (ö.

265/878) ve Ahmed b. Hanbel ile birlikteyken Ebû Nuaym'a onun hadislerinin yazılı olduğu fakat hadislerinin aralarına Ebû Nuaym'a ait olmayan birkaç rivayeti de dahil ettiği bir sayfa ile gelmiştir. Ebû Nuaym kendisine ait olmayan o hadislerin onu denemek maksadıyla oraya dahil edildiğini fark edip bunu yapanın Yahyâ olduğunu anlamıştır. Yahyâ da telkini kendisinin yaptığını itiraf ederek Ebû Nuaym'a "Allah senin ve senin gibi muhaddislerin karşılığını güzel eylesin. Sadece seni denemek istemiştim" diye dua ederek cevap vermiştir. (I, 35) Yahyâ b. Maîn'in bunu yapmasının sebebi, Ebû Nuaym'ın hâfızasının sağlamlığını kontrol etmektir. Bu örnekte karşımıza çıkan telkin, râvi hakkında bir yargıya varmaya olanak sağlayan önemli yöntemlerden biri kabul edilmektedir.

Sihhat tespitinde kullanılan başka bir metot da hadisin farklı varyantlarına erişerek tarikler arasında mukayese yapmaktır. Bu sayede yalancı, metrûk veya zayıf râviler ortaya çıkarılmakta, sünnete karışan yalan sözler ayıklanmaktadır. İbn Hibbân Şu'be'nin, bir hadisi defalarca işitmedikçe kendisini sema' etmiş saymadığını zikretmektedir. (I, 33) Şu'be'nin rivayetleri incelemedeki ve hadislerin zayıfını araştırmadaki bu ve benzeri çabaları İbn Hibbân'a göre onun adetindendir. (I, 33) Benzer titizlik örnekleri pek çok râvide müşahede edilmektedir. Örneğin Zâide b. Kudâme'nin (ö. 161/777), bir hadisi en az üç defa işitmeden başkasına nakletmediği Mukaddime'de zikredilmektedir. (I, 33) Yahyâ b. Maîn de "Biz bir hadisi 30 vecihten yazmasaydık onu tam anlamıyla anlayamazdık" demektedir. (I, 35)

Rivayetlerin farklı tarikleri arasında yapılan bu mukayese, râvinin hadisteki durumuna ilişkin bilgi edinmeyi sağlamaktadır. Yahyâ b. Maîn'in 17 farklı kişiden dinlediği Hammâd b. Seleme'nin (ö. 167/784) kitaplarını 18. kişiden sema' etmek üzere Basra'ya yola çıkması, farklı tarikler arasında nasıl araştırma yapıldığına ve râvi hatalarının rivayet tetkiki ile nasıl tespit edildiğine işaret etmektedir. Buna göre Yahyâ, 18. kişi olan Mûsâ b. İsmâil'in yanına varıp bu rivayetleri bir de ondan duymak isteyince Mûsâ şaşırarak "Bununla ne yapacaksın?" diye sormuş, bunun üzerine Yahyâ b. Maîn şöyle demiştir:

Eğer Hammâd'ın ashâbının aynı hata üzerinde birleştiklerini görürsem anlarım ki o hata Hammâd'ın kendisinden kaynaklanmaktadır. Eğer Hammâd'ın ashâbından sadece bir kişinin diğerlerinin hilafına rivayet ettiğini görürsem o zaman da anlarım ki hata Hammâd'a ait değil o kişiye

aittir. Ben Hammâd'ın hatasıyla, ona ait olmayıp Hammâd'a isnad edilen hataları birbirinden ayırıyorum. (I, 35)

İbn Hibbân'ın naklettiğine göre Ebû Saîd el-Haddâd da, Hammâd b. Seleme'den (ö. 167/784) gelen rivayetleri birden fazla hocaya danışarak rivayetin en doğru hâlini bulmaya çalışmaktadır. Bunu neden yaptığı sorulunca da “Sus, ben zayıf olanı çıkarıyorum, sağlam olana yer veriyorum!” cevabını vermiştir. (I, 34)

Uydurma ve zayıf rivayetlerin ezberlenmesi de sahih rivayetlerin tespitinde kullanılan bir metottur. Mukaddime’de geçtiği üzere, Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn’i Ebân’ın Enes’ten rivayetlerini yazarken gördüğünde, "Bunların uydurma olduğunu bildiğin hâlde neden yazıyorsun? Biri sana ‘Hem Ebân’ı tenkit ediyorsun sonra da olduğu gibi onun hadisini yazıyorsun!’ derse ne diyeceksin?" diye sormuş, Yahyâ b. Maîn de cevaben, "Allah seni affetsin ey Abdullah'ın babası! Ben Ma‘mer'in Ebân'dan, Ebân'ın da Enes'ten naklettiği bu sahifeyi yazıyorum ve onların uydurma olduğunu bilmeme rağmen hepsini ezberliyorum. Ki bizden sonra gelen biri Sâbit ile Enes'i (Sâbit'in Enes'ten naklen yaptığı sahih rivayetlerle Ebân'ın Enes'ten naklettiği mevzu rivayetleri) karıştırırsa ona 'Yalan söyledin, o Ebân'dır, Sâbit değil' diyebileyim" demiştir. (I, 34)

Hadis ilmine emek veren, hadisleri korumaya yönelik çaba sarf eden muhaddisler, bu çabaları neticesinde bu ilimde behre sahibi olmuşlardır. Abdurrahman b. Mehdî'ye hadisin sahih olanının hatalı olanından nasıl ayırt edildiği sorulunca cevaben, "Doktorun hastayı bildiği gibi" demiştir. (I, 35)

Son söz olarak İbn Hibbân'ın bu örneklerle ilişkin söylediği bir sözü aktarmak yerinde olacaktır. O, muhaddislerin hadis ilmine büyük katkılarını özetler mahiyette şöyle demiştir:

Bunlar, sünnetleri ezberleyen ve Hz. Peygamber'i yalandan koruyan grubun (muhaddislerin) gayretidir. Onlar olmasaydı sünnetten çıkarılan hükümler değişirdi, öyle ki kimse zayıf olanlardan sahihlerini ayırıp bilemez, güvenilir kimselerin ve imamların Hz. Peygamber'den rivayet ettiği sahih rivayetlerle Hz. Peygamber'e isnad edilen mevzu rivayetleri birbirinden ayıramazdı. (I, 30)

3. İBN HİBBÂN ÖNCESİ DÖNEMDE TENKİT FAALİYETİ

Bu kısımda, tenkit faaliyetinin ilk esaslarına işaret eden dinî emirlere, İbn Hibbân öncesi dönemde ricâl tenkidinde rol oynayan münekkit muhaddislere ve onlar hakkında nakledilen rivayetlere yer verilmiştir. Burada, ricâl tenkit prensiplerini geliştiren münekkit muhaddisler, müellifin Mukaddime’de zikrettiği gibi nesil nesil taksim edilerek ele alınmıştır.

İbn Hibbân'ın Mukaddime içerisinde zikrettiği tarihsel anlatı hem Mukaddime'nin ayırıcı vasıflarındandır hem de tenkit tarihiyle ilgili önemli bir kaynak hüviyetindedir. Çünkü İbn Hibbân’dan önce, münekkitler hakkında açıklamalarda bulunan muhaddisler varsa da İbn Hibbân’ın, ricâl tenkit faaliyetini sahâbeye dayandıran ilk musannif olduğu söylenmektedir.¹⁰⁹ Onun, sahâbeden başlayıp kendi dönemine kadarki süreçte öne çıkan münekkitleri şahıslar bazında zikretmesindeki amacın tarihsel bir süreç ortaya koymak olduğu anlaşılmaktadır.¹¹⁰ Ortaya konan tarihî teselsül, tenkit faaliyetinin müslümanlar arasında en baştan itibaren kesintiye uğramadan devam ettiğini göstermesi hasebiyle büyük bir önemi haizdir.

İbn Hibbân, ricâl tenkit tarihini oluştururken isimleri tabakalara göre tertip etmiş, fakat herhangi bir başlıklandırma yapmaksızın, "ardından onlardan bu işleri devralanlar" gibi geçiş ifadeleriyle tabakaları birbirinden ayırmıştır. (I, 41) Bu noktada İbn Hibbân’ın tabakaları neye göre tertip ettiği önem arz etmektedir.

Esasen bir tabakanın tam olarak ne kadar bir süreyi ifade ettiği tartışmalı bir konudur. Râviler tabakalara ayrılırken yaşları, hangi hocalardan dersler aldıkları yahut başka ortak özelliklerine göre sıralanmış olabilmektedir.¹¹¹ Mukaddime’de tabakalarda zikredilen münekkitler incelendiğinde, râviler arasında Hz. Peygamber’i görmek/göreni görmek/göreni görenleri görmek gibi ortak bir hususiyetin büyük oranda var olduğu, ancak tabaka tertibindeki temel belirleyici faktörün hoca-talebe ilişkisi olduğu görülmüştür.¹¹² Aynı tabaka içerisindeki isimlerin sahâbeden, tâbiinden yahut tebeu't-

¹⁰⁹ Halil İbrahim Turhan, “*Cerh-Ta’dil İlminin Hicrî İlk İki Asırdaki Gelişim Seyri*” (Doktora, İstanbul, Marmara Üniversitesi, 2014), 16.

¹¹⁰ Turhan, a.g.t. 17.

¹¹¹ Mehmet Eren, *Hadis İlminde Ricâl Bilgisi ve Kaynakları* (İstanbul: İSAM, 2018), 54.

¹¹² Buna örnek olarak, İbn Hibbân'ın aynı tabakada yer verdiği Hişâm b. Urve (ö. 146/763), İbn Şihâb ez-Zühri, Yahyâ b. Saîd el-Ensârî (ö. 143/760) ve Sa’d b. İbrâhîm’in durumları zikredilebilir. Buna göre müellif, Yahyâ b. Saîd’in Enes b. Mâlik’ten rivayet etmesi sebebiyle tâbiinden olduğunu, (Ebû Hâtim

tâbiinden olmak bakımından ortak özellik taşıması hoca-talebe ilişkisinin doğal bir sonucudur.

İbn Hibbân'ın tabakalar arasında kullandığı "onlardan bu ilmi devralanlar" ibaresi de râviler arasındaki hoca-talebe ilişkisine işaret eden bir ifadedir. Tarihî vâkıa da mezkûr tüm isimlerin bir önceki tabakadaki münekkitlerden biri yahut birkaçıyla münasebetinin bulunduğunu ve ricâl tenkidinin nesilden nesile doğrudan ve semâen aktarıldığını göstermektedir.

Netice itibariyle araştırmamızda tabakalar, hocalık-talebelik ilişkisine işaret etmeye imkân tanınması ve tarihsel sürecin takip edilebilmesi adına "Hz. Peygamber dönemi", "sahâbe dönemi", " tâbiîn dönemi", "tebeu't-tâbiîn dönemi" şeklinde kısımlara ayrılarak ele alınmıştır.

3.1. Hz. Peygamber (s.a.s.) Dönemi

İbn Hibbân'a göre Hz. Peygamber dönemi, aktif tenkit faaliyetinden ziyade, tenkidin şer'î temel ve dayanaklarının oluştuğu bir dönemdir. "Neden râvi ve rivayet tenkidi yapılmalı?" sorusuna İbn Hibbân tarafından Hz. Peygamber'in hadisleri ışığında cevap aranmıştır. Burada bu bağlamda, sünneti tebliğ etmenin Hz. Peygamber tarafından emredilmiş olmasına ve râvilerle ilgili ilk esaslara işaret eden hadislerle yer verilmiştir.

3.1.1. Sünneti Tebliğ Etmenin Emredilmesi

Sünnetin başkalarına tebliğ edilmesi bizzat Hz. Peygamber tarafından, ümmetine emredilmiştir. Mukaddime'de buna delalet eden pek çok hadis zikredilmektedir.

Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî İbn İbn Hibbân, *Kitâbü's-sikât*. (Haydarabad : Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1973), V, 521.) Zührî'nin sahâbeden on kişiyi görmüş olması hasebiyle tâbiinden, (İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 349.) Hişâm b. Urve'nin de Câbir b. Abdullah ve Abdullah b. Ömer'i görmesi sebebiyle tâbiinden olduğunu zikrederken, (İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 502.) Sa'd b. İbrâhim'i Abdullah b. Câfer'den semâının şüpheli olması sebebiyle tebeu't-tâbiinden saymaktadır. (Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî İbn Hibbân, *Meşâhîru ulemâi'l-emsâr* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1959), 136.)

Hız. Peygamber "*Benden bir âyet bile olsa başkasına ulaştırın*" (I, 15) buyurmuştur.¹¹³ Ayrıca sözlerini bozmadan başkasına ulaştıran kişilere "*Allah yüzlerini ak etsin*" duasında bulunmuştur.¹¹⁴ (I, 14) Diğer taraftan yalan bir sözü kendisine isnad eden kişiler hakkında da "*Cehennemdeki yerine hazırlansın*" demiştir.¹¹⁵ (I, 15) O hâlde sünnetin tebliğ edilmesi Hız. Peygamber'in teşvik ettiği bir husustur. Fakat İbn Hibbân'a göre tebliğ esnasında dikkat edilmesi gereken asıl nokta nakledilen sözün Hız. Peygamber'e ait olup olmadığından emin olmaktır. Çünkü tebliğ edilen söz gerçekte Hız. Peygamber'e ait değilse bu hem Hız. Peygamber'in duasından mahrum olmaya hem de ona ait olmayan bir sözü ona isnad etmekten dolayı söz konusu ikazın muhatabı olmaya sebebiyet verecektir. (I, 15)

3.1.2. Râvilerle İlgili İlk Esasların Belirlenmesi

İbn Hibbân "*Bir insanın her işittiğini nakletmesi ona günah olarak yeter*" hadisini, râvinin sıhhatinden emin olmadığı hadisleri nakletmemesi gerektiği hususunda delil olarak zikretmektedir. (I, 17) Ayrıca İbn Hibbân, *من حدَّث عني حديثاً و هو يُرى أنه كذب فهو أحد الكاذبين* "*Kim benden yalan olduğundan şüphelendiği bir söz naklederse o, iki yalancından biridir*" hadisini¹¹⁶ de bu bağlamda izah etmiştir. (I, 16) Bu ikazın sadece rivayet ettiği sözün yalan olduğunu bilen kişi için değil, rivayetinin sıhhatinden şüphe duyan kişi için de söz konusu olduğunu söylemektedir. Çünkü hadiste *يَتَقِنُ* (kesin olarak bilmek) fiili değil *يُرى* (şüphe ile bilmek) fiili geçmektedir. Yani İbn Hibbân'a göre, rivayet ettiği hadisin sahih olup olmamasıyla ilgili en ufak bir şüphe duyan kişi bu tehdidin kapsamına girmektedir. Hadis ilmiyle meşgul olan kişilerin ise özellikle Hız. Peygamber'e yalan isnad edenler zümresine dahil olmamak için, tarihler (râvilerin doğumu, vefatı ve bir araya geldikleri tarihler) hususunda en ufak bir ihmalkârlık göstermemesi gerekir. (I, 17)

Hadis nakleden kişilerin dikkat etmesi gereken temel prensipleri ortaya koyan ilk kişi Hız. Peygamber'dir. Dolayısıyla Hız. Peygamber'e yalan isnad etmemenin önemi

¹¹³ Buhârî, "Ehâdisü'l-Enbiyâ", 50 (No. 3461); Tirmizî, "İlm", 13 (No. 2669) [Hadislerin tahriri için şu eser kullanılmıştır: *Mevsû'atü'l-hadîsi 'ş-şerîf el-kütübü's-sitte*. Thk: Salih b. Abdülazîz b. Muhammed b. İbrâhim Âlû's-Şeyh. Riyad: Darûs-selâm.]

¹¹⁴ Ebû Dâvûd, "İlm", 9 (No. 3660); Tirmizî, "İlm", 7 (No. 2656)

¹¹⁵ Buhârî, "Ehâdisü'l-Enbiyâ", 50 (No. 3461); Tirmizî, "İlm", 13 (No. 2669)

¹¹⁶ Tirmizî, "İlm", 9 (No. 2662); Müslim, "Mukaddime", 1 (No. 1)

konusundaki öncelikli kaynaklarından biri, yine sünnetin kendisidir. Hadis rivayeti ile ilgili esasları belirleyen hadislere baktığımızda iki konunun vurgulandığı dikkat çekmektedir. Birincisi, bile bile yalan isnad etmenin menedilmiş olmasıdır. Bunu yapan kişi doğrudan cehennem azabı ile tehdit edilmektedir. İkincisi ise sıhhatinden emin olmadığı hadisi rivayet etme konusundaki hassasiyetin vurgulanmasıdır. Aslında bu iki husus zımnî olarak cerh-ta'dil faaliyetinin özünü oluşturmaktadır. Buna göre râvinin taşınması gereken ilk özellik yalan veya zayıf rivayetten sakınmak olmalıdır.

İbn Hibbân ricâl tenkidi ile ilgili başka hadislere de yer vermektedir. Bunlardan biri, Hz. Peygamber'in *"Size Allah'tan hakkıyla sakınmayı, başınızdaki siyah Habeşli bir köle bile olsa ona uymayı ve itaati vasiyet ediyorum. Benden sonra yaşayanlar pek çok ihtilaf görecekler. Size gereken benim sünnetime ve Hulefâ-yi Râşidîn'in sünnetine sarılmaktır. Onlara sımsıkı yapışın"* hadisidir.¹¹⁷ İbn Hibbân'a göre "Benden sonra pek çok ihtilaf göreceksiniz, bu durumda size gereken sünnetime yapışmaktır" sözü Hz. Peygamber'in, ümmetine zayıf râvileri bilmeyi emretmiş olduğuna delalet eden sağlam bir delildir. Çünkü güvenilir râvilerden zayıf râvileri ayırmadıkça sünnete karışan yalan ve batılı ayırmak mümkün olmaz. (I, 18) Sünnet ayıklanıp temizlenmedikçe de sahih sünnet ortaya çıkmayacak ve bu yüzden Hz. Peygamber'in sünnete tutunmak emri yerine gelmemiş olacaktır. Nihâyetinde müellife göre sünnete tutunmak gerçek sünnetin tespitiyle mümkündür. Bu da sünneti nakledenlerin durumlarını bilmekle kaimdir.

Bu konuda yer verilen bir başka hadis de Hassân bin Sâbit'in (ö. 60/680) söz ustalığı ve şiir yeteneğine işaret eden *"Ya Hassân! Beni savun, Allah seni Rûhulkudüs eliyle güçlendirsin"* hadisidir.¹¹⁸ Hz. Peygamber'in bu isteği, zayıf râvilerin cerh edilmesi gerektiğini göstermektedir. Çünkü İbn Hibbân'a göre Hassân b. Sâbit Hz. Peygamber'e karşı söylenen yakışsız sözlere cevap vermekteydi. O sözler helali haram, haramı helal kılacak mahiyette değildi ama buna rağmen Hz. Peygamber, bu sözlere karşı kendisinin savunulmasını emretti. Buna kıyasla düşünüldüğünde helali haram, haramı helal kılabilecek uydurma sözlerden Hz. Peygamber'i korumak çok daha önemlidir. İbn Hibbân zayıf râvileri cerh etmeyi bu kapsamda değerlendirmektedir. İbn Hibbân, Hz. Peygamber'in, Hassân bin Sâbit için "Allah seni Cibrîl ile desteklesin" duasının Hz.

¹¹⁷ Tirmizî, "İlm", 16 (No. 2676); İbn Mâce, "Sünnet", 6 (No. 42)

¹¹⁸ Buhârî, "Bed'ül-Halk", 6 (No. 3212); Müslim, "Fezâilü's-sahâbe", 34 (No. 6384)

Peygamber'i yalan ithamından koruyanlar için de müstecab olmasını Allah'tan dilemektedir. (I, 19)

İbn Hibbân ricâl tenkidinin bir başka delili olarak Hz. Peygamber'in veda haccında uzunca bir konuşma yaptıktan sonra söylediği "*Bunları burada bulunanlar bulunmayanlara haber versin, çünkü bazı tebliğ edilenler işitenlerden daha kavrayış sahibi olabilirler*" hadisini zikretmiştir.¹¹⁹ Bu hadisin zayıfları bilmeye delil teşkil etmesinin sebebini İbn Hibbân şu şekilde açıklamıştır: "Hz. Peygamber'in sözünü orada bulunmayanlara aktarmak için ilk önce o sözün Hz. Peygamber'e ait olduğundan emin olmak gerekir. Eğer onun sözü değilse bu hâlde sanki Hz. Peygamber'den hiçbir şey aktarılmamış gibi olacaktır." (I, 23)

İbn Hibbân'ın ricâl tenkidi konusunda ele aldığı ve Mukaddime boyunca ayrıntılandıracağı hususları Hz. Peygamber'in hadislerinden istinbat ettiği görülmektedir. Dolayısıyla İbn Hibbân'ın, ricâl tenkid tarihini teorik zeminde Hz. Peygamber ile başlattığı görülmektedir. Bu dönem aktif tenkit faaliyetinin olduğu bir dönem değildir ve fakat bu faaliyetin dayandığı emir ve kıstaslara İbn Hibbân'ın nazarından işaret edilmektedir.

3.2. Sahâbe Dönemi

İbn Hibbân sahâbeyi, "yalandan Hz. Peygamber'i ilk koruyanlar" şeklinde tavsif etmektedir. (I, 36) O, bu bağlamda 4 sahâbiden ve onların konuyla ilgili yaklaşımlarından çok da detaya girmeden söz etmektedir. Bahsi geçen sahâbe, Hz. Ömer, Hz. Ali, Zeyd b. Erkam (ö. 68/688) ve Abdullah b. Abbâs'tır. Müellif Hz. Ömer ve Hz. Ali'yi ön planda tutmuş, "hadis rivayetinde râvileri ilk inceleyenler" olarak nitelemiştir. (I, 39) Hepsi arasında üzerinde en çok durduğu isim ise Hz. Ömer'dir. Bundan dolayı bu kısımda onunla ilgili rivayetler ve diğer sahâbilerle dair yer verilen nakiller ayrı ele alınmıştır.

¹¹⁹ Buhârî, "Megâzî", 78 (No. 4406); Müslim, "Kasâme", 9 (No. 4383)

3.2.1. Hz. Ömer'in Hadis Rivayetinde Aldığı Tedbirler

İbn Hibbân Hz. Ömer'in, çokça hadis rivayet edenleri bundan menederek hadis rivayetini azaltmaya yönelik teşebbüslerinden bahsetmektedir. Mukaddime'de geçen rivayetlerden birine göre Hz. Ömer'in ölene kadar Abdullah b. Mesud, Ebü'd-Derdâ (ö. 32/652) ve Ebû Mesud el-Ensârî'ye (ö. 42/662); diğer rivayete göre ise yine Abdullah b. Mesud, Ebû Zer, Ebü'd-Derda ve Ukbe b. Âmir'e (ö. 58/678) çok hadis rivayet etmeleri sebebiyle Medine'den çıkmayı yasakladığı yer almaktadır.

Başka bir rivayette Hz. Ömer'in, bir beldeye tebliğ için görevlendirdiği sahâbîleri yolcularken Karaza b. Kâ'b'a (ö. 41/661) "Siz öyle bir yere gidiyorsunuz ki oranın halkı Kur'ân okurken arının vızıldaması gibi vızıldıyor. Onlara çokça hadis rivayet etmeyin, onları (bununla) meşgul etmeyin. Kur'ân ile yetinin (ona başka bir şey karıştırmayın), Hz. Peygamber'den hadis rivayet etmeyi azaltın" dediği, bunun üzerine Karaza'nın, kendilerinden hadis rivayet etmeleri talep edildiğinde "Ömer b. Hattâb bizi bundan sakındırdı" dediği yer almaktadır. (I, 37)

Mukaddime'de zikredilen bir başka rivayette ise Hz. Ömer ile Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö. 42/662-63) arasında geçen bir hadise nakledilmektedir. Buna göre Ebû Mûsâ el-Eş'arî Hz. Ömer'in kapısına gelmiş, üç kere izin istedikten sonra geri dönmüştür. Niçin böyle yaptığını soran Hz. Ömer'e şu cevabı vermiştir: "Resûlullah'tan (s.a.s.) şöyle işittim: *'Sizden biriniz üç kere izin istediği hâlde kendisine izin verilmezse geri dönsün'*. Ebû Mûsâ'nın bu rivayeti üzerine Hz. Ömer kendisinden bu rivayet hakkında bir *beyyine* (kanıt) istemiştir. Ebû Mûsâ el-Eş'arî de bu rivayeti Hz. Peygamber'den işiten başka bir şahit aramış ve Ebû Saîd el-Hudrî şahit olarak bu hadisi Hz. Peygamber'den işittiğini belirtmiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer'in, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye: "Biz kesinlikle seni itham etmiyoruz. Ama Resûlullah'tan (s.a.s.) hadis rivayet etmek ciddi bir iştir" dediği rivayet yer almaktadır. (I, 38)

Hz. Ömer özelinde zikredilen bu örneklerin ilki onun, halifeliği döneminde sahâbîlerden bazısının Medine'den çıkmasına müsade etmeyerek hadis rivayetinden menetmesidir. İbn Hibbân'ın zikrettiği bu rivayet, sübut açısından tartışmalı görünmektedir. Hadis tarihi açısından büyük önem arz eden böylesi bir olayın sadece tek bir senedinin olması, rivayetin mahrecinin güven vermemesi, rivayet hakkında diğer

eserlerde geçen metinlere bakıldığında sahâbe isimlerinde çelişkiler görünmesi ve tarihsel verilerin rivayete muarız olması gibi sebeplerden ötürü bu rivayet tartışmalıdır.¹²⁰

Rivayet üzerindeki tartışmalar bir kenara bırakılacak olursa, İbn Hibbân'ın bu rivayete yer vermesindeki maksadı ve rivayeti anlamlandırma şekli izaha muhtaçtır. Bunu mezkûr ikinci rivayette geçen, Hz. Ömer'in Karaza b. Kâ'b'a *taklîlû'r-rivâyeyi* (hadis rivayetini azaltmak) ve *tecrîdü'l-Kur'ân'ı* (Kur'ân ile yetinmek) emretmesi ile birlikte değerlendirmek daha isabetli görünmektedir. Hz. Ömer'in bu uygulamaları, ilk bakışta hadislerin tebliğ edilmesi emrine muarız bir yaptırım gibi gözükse de bunun böyle olmadığı İbn Hibbân'ın izahlarıyla açıklığa kavuşmaktadır.

İbn Hibbân Hz. Ömer'in, diğer sahâbileri Hz. Peygamber'e yalan isnad etme şüphesiyle itham etmediğini ve tebliğ emrine aykırı bir davranışta bulunmadığını şu sözlerle ifade etmektedir: "Ömer (r.a.) onlara Hz. Peygamber'den işittiklerini tebliğ etmeyi yasaklamamıştır. O, Hz. Peygamber'in 'Burada bulunanlar bulunmayanlara ulaştırın' emrini ve ondan işitilenleri gizlemenin helal olmadığını biliyordu. Fakat kendisinden sonra Hz. Peygamber'e yalan isnad etme konusunda olacakları da biliyordu" (I, 37) demiştir. Devamla Hz. Ömer'in ferasetine delalet eden "*Allah, hakkı Ömer'in dili ve kalbi üzerine indirdi*"¹²¹ ve "*Bu ümmetin ferasetli kişilerinden biri de Ömer'dir*"¹²² hadislerini zikrederek onun bu ikazlarının kendisinden sonra olabileceklere karşı önceden alınmış bir tedbir mahiyetinde olduğuna işaret etmektedir. (I, 38)

Bu tedbirin sebebi, sahâbe ile sahâbeden sonra gelen neslin İslâm'daki yerinin aynı olmamasıydı. Müellife göre Hz. Ömer'in, sahâbeyi çok hadis rivayet etmekten sakındırmasının sebebi, onlardan sonra gelen ve İslâm'daki konumu sahâbiler gibi olmayan neslin çok hadis rivayet etme konusunda cüretkâr davranmaması ve hadislerin zelil duruma düşüp de dünyalık meseleler için Hz. Peygamber'e yalan isnad edilmemesi içindir. (I, 38)

Yukarıda zikredilen diğer rivayette, onun hadis rivayet eden sahâbeden bu hususta bir *beyyine* istediği yer almaktadır. İbn Hibbân Hz. Ömer'in bu tavrının hadis rivayeti konusunda sahâbeden sonra gelen kişilere yönelik ihtiyat ve hassasiyet vurgusu olduğunu belirtmektedir. Hz. Ömer'in buradaki maksadının Ebû Mûsâ'yı tekzip değil, Ebû Mûsâ

¹²⁰ Ebubekir Sifil, "Hz. Ömer'in Sünnet Anlayışı" (Selçuk Üniversitesi, 2006), 129-31.

¹²¹ Tirmizî, "Menâkıb", (No. 3682); Ebû Dâvûd, "Harac", 18 (No. 2962)

¹²² Buhârî, "Ehâdisü'l-Enbiyâ", 54 (No. 3469)

özelinde genel bir usul aktarımı olduğu görülmektedir. Hz. Ömer insanların, Hz. Peygamber'e ait olmayan sözleri ona isnat etmekten kaçınmalarını ve böylece Allah'ın gazabından sakınmış olmalarını amaçlamaktadır. (I, 39)

3.2.2. Diğer Sahâbîlerin Hadis Rivayetinde Aldıkları Tedbirler

Mukaddime'de Hz. Ali özelinde vurgulanan nokta ise onun tedbir maksadıyla *istihlâfî* (yemin ettirmeyi) benimsemesidir. Hz. Ali'nin hadis rivayet eden kişiden güvenilir bile olsa yemin etmesini istediği nakledilmektedir. Müellife göre bunun sebebi Hz. Ali'nin, hadis rivayetinde Hz. Peygamber'e yalan isnad etmekten kaçınmayı (bunun usulünü) çevresindekilere öğretmek istemesidir. (I, 38)

Hadis rivayeti konusunda gösterilen titizliği İbn Hibbân, sahâbeden Zeyd b. Erkam ve Abdullah b. Abbâs'tan nakledilen rivayetlerle de belirtmiştir. Bu bağlamda Zeyd b. Erkam'dan hadis rivayet etmesi istendiğinde "Biz yaşlandık ve unuttuk. Hz. Peygamber'den hadis rivayet etmekse ciddi bir iştir" dediği rivayet edilmiştir. (I, 39) Bu, hadis rivayetinin önemli bir mesele olduğunun ve yaşlılığın sebep olduğu zafiyet durumunda hadis rivayet edilmemesi gerektiğinin bir vurgusudur.

Mukaddime'de Abdullah b. Abbâs'ın ise "Biz Resûlullah'tan (s.a.s.) hadis rivayet ederdik. Çünkü ona yalan isnad edilmezdi. Ne zaman ki fitneler çıktı, hadis rivayet etmeyi bıraktık" dediği nakledilmiştir. İbn Hibbân sahâbe dönemiyle sonraki dönemin farkını Abdullah b. Abbâs örneği üzerinden de ortaya koymuştur. (I, 39)

3.2.3. Sahâbe Dönemindeki Ricâl Tenkidinin Mahiyeti

Zikredilen rivayetlerdeki hadis rivayet etmeyi azaltma, kanıt isteme, yemin ettirme gibi hadis râvilerine yönelik müeyyideler ve bir zafiyet (yaşlılık vb.) durumunda hadis rivayetini bırakma, fitnelerin artması sebebiyle hadis rivayetini bırakma gibi örnekler, ricâl tenkid faaliyetinin sahâbe dönemindeki durumuna işaret etmektedir.

Fakat burada değinilmesi gereken çok mühim bir husus vardır. Bu örnekler İbn Hibbân'ın, ricâl tenkit faaliyetini sahâbe döneminden başlattığını düşündürüyor olsa da aslında durum böyle değildir. Çünkü ricâl tenkidi, mahiyeti itibariyle mevzu hadis ile sahih olanı ayırt etmek için yapılmaktadır. Sahâbe döneminde ise hadis rivayet eden

sahâbîler arasında yalan söyleyenle güvenilir olanı ayırmayı gerektirecek bir durum yoktur. Çünkü cumhura göre sahâbenin tamamı güvenilir kabul edilmektedir.¹²³

İbn Hibbân *es-Sahih*'inde, Allah'ın sahâbeyi zayıflık ile vasıflanmaktan münezzehtir kıldığını beyan etmektedir. Ona göre, Hz. Peygamber'in "*Sizden burada olanlar olmayanlara ulaştırın*" emri, ashâbın tamamının udûl olduğuna ve aralarında mecruh veya zayıf râvi bulunmadığına en büyük delildir. Şâyet aralarında mecruh, zayıf veya âdil olmayan bir kimse bulunsaydı bu durum hadiste istisna tutulur ve "Aranızdan falan kişiler burada bulunmayalara ulaştırın" buyrulurdu. Fakat İbn Hibbân, hadiste böyle bir istisnanın söz konusu olmadığını, sahâbenin tamamının tebliğ emri ile vazifelendirildiğini açıklamaktadır. Ona göre, Hz. Peygamber'in sahâbeyi bu şekilde ta'dil etmesi onlara şeref olarak yeterlidir.¹²⁴

Sahâbenin güvenilir oluşu hem İbn Hibbân tarafından tartışılmaz bir hakikat hem de müslümanların üzerinde görüş birliği ettiği bir husustur. O hâlde mezkûr rivayetlerde geçen, İbn Hibbân'ın da *teftiş* olarak adlandırdığı (I, 39) sahâbe örneğindeki bu sorgulama faaliyetini sahâbenin güvenilirliğiyle ilgili bir husus olarak değil, müellifin de ifade ettiği şekliyle tamamıyla sahâbeden sonra gelen kişilerin hadis rivayeti konusunda hassas davranmaları için alınmış birer tedbir olarak görmek gerekmektedir. Yani bu, bir yöntem öğretisidir. Zira İbn Hibbân, Hz. Peygamber'in de "*Kim bana yalan isnad ederse cehennemdeki yerine hazırlansın*" rivayetini kendisinden sonra ümmetinde olacakları (ihtilafları) bilmesi sebebiyle îrad ettiğini bildirmektedir. (I, 19)

İbn Hibbân Mukaddime'de bunu izah eder mahiyette sahâbe ve sonrasında gelenleri net bir çizgiyle birbirinden ayırmaktadır. "Biri, 'Sahâbeden sonra gelenleri cerh ettiğin hâlde neden sahâbeyi cerh etmedin? Sehv ve hata sahâbeden sonra gelen nesilde bulunduğu gibi sahâbede de mevcuttur' derse ona denilir ki..." dedikten sonra bu hususu Mukaddime'de şöyle cevaplandırmaktadır:

O zaman o soruyu sorana denilir ki: "Allah Teala Hz. Peygamber'in ashâbının kaderlerini yaralayıcı bir kusurdan uzak etmiş, gözden düşüren olaylardan korumuştur. Ve onları uyulması gereken yıldızlar kılmıştır. Allah Teâla şöyle buyurmuştur: '*Doğrusu onların İbrahim'e en yakın olanı, ona uyanlar, şu Peygamber ve iman edenlerdir. Allah da*

¹²³ Muhammed Mustafa el-A'zamî, "Sahabenin Tamamı Güvenilir İnsanlardır", çev. Enbiya Yıldırım, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 1 (1996): 317.

¹²⁴ İbn Balaban, *el-Ihsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, (Beyrut : Müessesetü'r-Risâle, 1988), I, 162.

müminlerin dostudur'.¹²⁵ Başka bir âyette ise Allah Teâla, '*Peygamberi ve onunla birlikte iman edenleri utandırmayacağı günde...*'¹²⁶ demiştir. Yani o kişiler Allah'ın kıyamet günü utandırmayacağı kişilerdir. Âyette Hanîf olan İbrâhim'in ümmeti ifadesinin peşinden (sahâbenin) zikredilmesi, sahâbeyi yalan ithamıyla cerh etmenin caiz olmadığına şahit kılınmıştır. Çünkü Allah'ın kıyamet günü o kişileri utandırmayacağını söylemesi ve sonra Hz. Peygamber'in de o kişiler için '*Kim benim adıma bir yalan isnad ederse cehennemdeki yerine hazırlansın*' demesi mümkün değildir. Hz. Peygamber'in bu hadisindeki muhatap sahâbe neslinden sonraki nesillerdir. Kur'ân'ın nüzul sürecine şahit olanlara ve Hz. Peygamber'in ashâbı olanlara gelince, onları ayıplamak helal değildir. Onlar hakkında yapılan yergi imana aykırıdır. Onların kusurlarını saymak nifakın ta kendisidir. Çünkü Hz. Peygamber'in de bildirdiği gibi onlar, Hz. Peygamber'den sonra insanların en hayırlısıdır. Hz. Peygamber'den sonra Allah'ın dinini açıklama vazifesi kendisine yüklenmiş olan sahâbenin, cerh edilmemesi gerekir.

Fakat sahâbeden sonrası böyle değildir. Çünkü sahâbenin haberi ulaştırdığı kişinin münafık, sapkın bir bidatçı, insanları saptırmak için rivayetlerde eksiltme yahut artırma yapan biri olma ihtimali vardır. Bu yüzden sahâbe ile sahâbeden sonrakileri birbirinden ayırdık. Allah sahâbeyi bid'atten ve dalaletten korumuştur. (I, 36)

İbn Hibbân'ın bu değerlendirmesinden açıkça görülüyor ki, ricâl tenkit tarihinin ilk basamağını oluşturan sahâbe döneminde tenkit faaliyeti, sahâbîleri yargılamak ve tenkit etmek için değil, sahâbeden sonra gelen neslin hadis rivayetini ciddiye alması, bu konuda tesahül göstermemesi için yapılmıştır. Sahâbe nesli her yönüyle İslâm toplumuna örnek olduğu gibi, hadis rivayeti ve râvi tenkidinin âdâbı konusunda da örnek teşkil etmiştir. Ayrıca sonraki dönemlerde sistemleşen cerh-ta'dil faaliyetinin ilk nüveleri, sahâbe döneminde oluşmuştur.

3.3. Tâbiûn Dönemi

Bu kısımda İbn Hibbân'ın Mukaddime'de zikrettiği ve tâbiûlerden oluşan münekkitler sıralanmıştır. Bunlar, bu araştırmada tâbiûnin büyükleri ve küçükleri olmak üzere iki kısımda incelenmiştir. Bu sıralamada müellifin o tabakada öne çıkarttığı isimler parantez içinde açıklanmıştır.

¹²⁵ Âl-i İmran 3/68

¹²⁶ et-Tahrîm 66/8.

3.3.1. Tâbiînin Büyükleri Dönemi (Fukahâ-yi seb'a ve Ali b. Hüseyin Zeynelâbidîn)

İbn Hibbân, sahâbîlerden Hz. Ömer, Hz. Ali, Zeyd b. Erkam ve Abdullah b. Abbâs'ın hadis rivayetindeki hassasiyetine delil teşkil eden uygulamalarını zikrettikten sonra onlardan bu tedbir ve teyakkuzu devralan tâbiînin büyüklerini zikrederek ilmî tevarüse işaret etmiştir. Bu anlamda bahsi geçen kişiler kaynaklarda -Ali b. Hüseyin (ö. 94/712) hariç- fukahâ-yi seb'a olarak bilinen¹²⁷ Urve b. Zübeyr b. Avvâm (ö. 93/712), Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713), Ebû Bekir b. Abdurrahman b. el-Hâris b. Hişâm (ö. 94/713), Ali b. Hüseyin b. Ali, Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf (ö. 94/713), Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe (ö. 98/716), Hârice b. Zeyd b. Sâbit (ö. 100/718), Sâlim b. Abdullah b. Ömer (ö. 106/725), Kâsım b. Muhammed (ö. 107/725) ve Süleyman b. Yesâr'dır (ö. 107/725).

İbn Hibbân bu kişileri "tâbiînin efendileri" olarak tanıtmakta ve onların Medine ehlinde olduklarını beyan etmiştir. Onların, rivayetlerde teyakkuz sahibi olma konusunda sahâbîlerin yolunu takip ettiğini ve sahâbîlerin uygulamalarıyla amel ettiğini ifade etmiştir. Ayrıca İbn Hibbân'a göre onlar sünnetleri ezberleme, rıhle yapma, onları iyice inceleme, sünnetlerin fikhını kavrama ve dine bağlanma hususunda ciddiyetle hareket etmiş, bu konuları müslümanlar için anlaşılır kılmışlardır. İbn Hibbân'ın nezdinde bu kişileri tâbiînin efendileri kılan da onların mezkûr özelliklere sahip olmalarıdır.

Buna göre İbn Hibbân'ın hıfza, rıhle yapmaya, teftişe, fikhü'l-hadîse ve dine bağlı bir kimse olmaya büyük önem atfettiği görülmektedir. Burada dikkat çeken şey İbn Hibbân'ın fikhü'l-hadîsi de hadis râvisi için gerekli görmesidir. Çünkü sayılan diğer özellikler muhaddis kimliği açısından makul ve gerekli olsa da müellifin tefekkuh şartını vurgulaması, meselenin onun nazarındaki önemini göstermektedir.

Bu kişilerden Hz. Peygamber'in ve dört halifenin verdiği hükümleri en iyi bilen ve en fakih olanın Saîd b. Müseyyeb, hadisi en çok olanın Urve b. Zübeyr olduğu Arrâk b. Mâlik'ten (ö. 101/720) gelen rivayette ifade edilmektedir. Yine aynı rivayette Ubeydullah b. Utbe hakkında ise "İlmini dökecek olsaydınız denizleri, ummanları doldururdu" ifadesi geçmektedir. (I, 40)

¹²⁷ Cengiz Kallek, "Fukahâ-yi Seb'a", *DİA*, XIII, 214.

3.3.2. Tâbiînin Küçükleri Dönemi (İbn Şihâb ez-Zührî)

İbn Hibbân hadis ilmini, tariklerin ve râvilerin incelenmesini, hadisleri toplamak maksadıyla yapılan rihleleri Medineli tâbiînden devralan kişilerin İbn Şihâb ez-Zührî, Yahyâ b. Saîd el-Ensârî, Hişâm b. Urve, Sa'd b. İbrâhim ve onlarla beraber Medine ehlinde bir grup olduğunu zikretmektedir. İçlerinden en dikkatli ve ezberi en güçlü olanın, en çok rihle yapanın ve himmeti en yüksek olanın ise Zührî olduğunu belirtmektedir. Büyük tâbiîn tabakasındaki münekkitler gibi Medineli olan bu isimleri de tarik ve râvi bilgisinin ve rihlelerinin çokluğu ile tanıtmaktadır. Bilhassa Zührî'ye hakkındaki çeşitli rivayetleri zikretmek suretiyle ayrıntılı bir şekilde yer vermektedir.

Öncelikle Mekhûl'un (ö. 112/731) Zührî hakkında "Ben sünnet-i mâziyeyi Zührî'den daha iyi bilen görmedim" dediği nakledilmektedir. Sünnet-i mâziye "Hz. Peygamber döneminden beri süregelen ve nesilden nesle aktarılan yerleşik uygulamalar" olarak tanımlanmaktadır.¹²⁸

Leys b. Sa'd (ö. 175/791) ise Zührî'nin "Öğrendiğim hiçbir şeyi unutmadım" dediğini nakletmekte ve onun çok bal yediğini, asla elma yemediğini de hâfızasının kuvveti bağlamında zikretmektedir. (I, 40)

Zikredilen başka bir rivayette Halife Hişâm b. Abdülmelik'in İbn Şihâb ez-Zührî'ye ait yedi bin dinar borcu ödediği ve borç almaya alışmamasını tembihlediği, Zührî'nin ise Saîd b. Müseyyeb'den nakledilen "*Mümin bir yılan deliğinden iki kere ısırılmaz*" hadisini rivayet ederek bunu bir daha yapmayacağını ifade ettiği nakledilmektedir. (I, 42)

Arrâk b. Mâlik'e göre Medine'nin en âlim kişisi Zührî'dir. Çünkü Zührî Hz. Peygamber ve dört halifenin verdiği hükümleri en iyi bilen kişi olan Saîd b. Müseyyeb'in, Urve b. Zübeyr'in ve Ubeydullah b. Utbe'nin ilimlerini kendinde toplamıştır. (I, 40) İbn Hibbân naklettiği bu rivayet ile Hz. Peygamber'in ilmî mirasının dört halifeye, dört halifeden Saîd b. Müseyyeb'e, Urve'ye ve Ubeydullah'a, onlardan da Zührî'ye intikal ettiğine işaret etmektedir.

İbn Hibbân Mukaddime'de Zührî'ye ait menkıbelere, haberlere, onun suret ve sîretine kısaca değindiğini, bunlardan ayrıntılı bir şekilde yine kendi eseri olan *Kitâbü'l-*

¹²⁸ Halit Özkan, "Zührî", *DİA*, XLIV, 544.

'İlel'de bahsettiğini ifade etmiştir. Bu konularda tafsilat isteyen kişiyi o kitabına yönlendirmiştir.

3.4. Tebeu't-Tâbiîn Dönemi

Bu kısımda tâbiînden sonra gelen tebeu't-tâbiîn tabakası ele alınmıştır. Bu tabakada farklı nesillere mensup isimlerin zikredilmiş olması sebebiyle bu isimler tebeu't-tâbiîn'in büyükleri ve küçükleri olmak üzere iki başlık altında incelenmiştir. Müellifin tabakada öne çıkarttığı isimler ise ayrıca başlıklandırılarak açıklanmıştır.

3.4.1. Tebeu't-Tâbiîn'in Büyükleri Dönemi

İbn Hibbân tâbiîn sonrası dönemin önde gelen isimlerini Süfyân es-Sevrî, Mâlik b. Enes, Şu'be b. Haccâc, Abdurrahman b. Amr el-Evzâî (ö. 157/774), Hammâd b. Seleme (ö. 167/784), Leys b. Sa'd, Hammâd b. Zeyd (ö. 179/795), Süfyân b. Uyeyne ve "onlarla birlikte bir grup kişi" olarak zikretmektedir. Onları, hadis yolunu, râvi incelemesini, sünnet hıfzını ve zayıf râvileri cerhi öncekilerden tevarüs eden kişiler olarak nitelemektedir. Ayrıca onları "Müslümanların imamları ve dinde fakih olan kişiler" olarak anmaktadır. (I, 40)

İbn Hibbân'a göre zikredilen isimler arasında sahih hadisleri en iyi ayıklayan, bunu meslek edinen, hadislere başka şey karıştırmayan ve bu konuda en istikrarlı olanlar Mâlik, Süfyân es-Sevrî ve Şu'be'dir. (I, 41) Bu yüzden onlarla ilgili rivayetlere ayrıntılı bir şekilde yer vermiştir.

3.4.1.1. Şu'be b. Haccâc

İbn Hibbân, Şu'be'nin hadis konusunda Mâlik'ten daha fazla rihle yaptığını, sünen talebiyle daha çok dolaştığını ve rivayetlerin özellikleri hakkında bölgelerde daha fazla inceleme yaptığını belirtmektedir. (I, 45) Şu'be'nin rivayetlerin bölgeler arası mukayesesi hususunda Mâlik'ten daha iyi bir seviyede olması, Mâlik'in Medine'den ayrılmamasıyla alakalı olsa gerektir.

İbn Avn'a (ö. 151/768) "Neden falanca kişiye yetiştiğin hâlde ondan nakilde bulunmuyorsun?" diye sorduklarında İbn Avn'ın "Çünkü Şu'be onun (hadisinin) terk edilmesini emretti" diye cevap verdiği Mukaddime'de geçen rivayetler arasındadır. (I, 45) Bu rivayet Şu'be'nin ricâl tenkidinde söz sahibi olduğu konusunda delil teşkil etmektedir.

İbn Hibbân Şu'be'nin ricâl tenkidi konusunda övülen bir kişi olduğuna ona atfedilen sıfatları zikretmek suretiyle de işaret etmektedir. Bu bağlamda Mukaddime'de Süfyân es-Sevrî'nin Şu'be'ye *emîrû'l-mü'minîne fi'l-hadîs*/hadiste müminlerin emîri ve *üstâzunâ*/hocamız; Süleyman b. Muğîre'nin (ö. 165/781) *seyyidü'l-muhaddisîn*/muhaddislerin efendisi, Eyyûb es-Sahtiyânî'nin (ö. 131/749) ise *fâris fi'l-hadîs*/hadiste bir süvari şeklinde hitap ettiği nakledilmektedir. (I, 46)

Şu'be ricâl tenkidinde çok iyi olmasının yanı sıra takvasıyla ve cömertliğiyle de övülen bir kişidir. Bu minvalde Mukaddime'de Yahyâ b. Saîd'in Şu'be için "Ondan daha zâhidini ve düşkün kimselere ondan daha merhametlisini görmedim. Süleyman b. Muğîre geldi, hemen ona eşeğini verdi" dediği, Ebû'l-Velîd et-Tayâlisî'nin (ö. 227/842) de Şu'be için aynı olay hakkında, "Ondan daha cömertini görmedim" dediği ve bunu "Süleyman b. Muğîre zor durumda iken Şu'be'ye geldi, Şu'be'den (bir şeyler) istedi. O da 'Vallahi şu eşeğimden başka bir şeyim yok, onu al' dedi. Süleyman da eşeği aldı ve sattı" şeklinde açıkladığı nakledilmektedir. Rivayette Şu'be'nin eşeğine, eşeğinin eyerine, yularına ve elbisesine fiyat biçildiği, hepsinin 17-18 dirhem olduğu belirtilmektedir. (I, 46)

Başka bir rivayette ise Şu'be'nin çok cömert olmasından dolayı mahallesindeki çocukların ve fakirlerin Şu'be'yi "baba" diye isimlendirdikleri zikredilmektedir. (I, 46)

Şu'be'nin ibadete çok düşkün olduğu da Mukaddime'de geçen bazı rivayetlerden anlaşılmaktadır. Hamza b. Ziyâd et-Tûsî (ö. 201-210/816-825) Şu'be'yi işittiğini, onun peltek olduğunu ve çok ibadet etmesinden ötürü cildinin kurumuş/sertleşmiş olduğunu beyan etmektedir. Ebû Zeyd Saîd b. Rebî' (ö. 211/826) ise Şu'be'nin ayakları şişene dek namaz kıldığını, kendisinin bunu gördüğünü ifade etmektedir. (I, 46)

Süfyân es-Sevrî Şu'be'nin ölüm haberini duyunca "Hadis öldü" demiştir. (I, 47) Kendisi de bir hadis hâfızı olan Vekî' b. Cerrâh (ö. 197/812), Şu'be için "Hz. Peygamber'i yalandan koruduğundan dolayı Allah'ın Şu'be'nin cennetteki derecesini yükseltmesini istiyorum" diye dua etmiştir. (I, 34)

3.4.1.2. Süfyân es-Sevrî

Mukaddime’de tebeu't-tâbiîn döneminde üzerinde durulmuş bir diğer isim de Süfyân es-Sevrî’dir. Sevrî hadis hıfzıyla ön plana çıkmış bir münekkittir. Yahyâ b. Saîd onun hakkında "Süfyân es-Sevrî'den daha hâfızını görmedim. Bütün insanlar ona muhalefet etse söz yine Süfyân'ın dediğine çıkardı" demiştir. (I, 47)

Başka bir rivayette de Süfyân es-Sevrî'ye dört kişinin muhalefet ettiği, bu kişilerin Zâide b. Kudâme, Ebü'l-Ahvas Sellâm b. Selîm (ö. 179/796), İsrâil ve Şerîk İbn Abdullah en-Nehaî (ö. 178/895) olduğu ve Yahyâ'nın bu hususta "Dört değil dört bin kişi muhalefet etse de Süfyân hepsine üstün gelirdi" dediği nakledilmektedir. (I, 49)

Mukaddime'de zikredilen bir rivayete göre Abdurrahman b. Mehdî, Süfyân es-Sevrî'nin bir hadisi, Süfyân -> Hammâd b. Ebî Süleyman (ö. 220/835) -> Amr b. Atiyye -> Selmân (ö. 36/656) tariki ile rivayet ettiğini duyunca "Bu hadisi Hammâd'a Rib'î (ö. 100/719) rivayet etti, ona da Selmân" demiştir. Bunun üzerine Süfyân, "Bu dediğinden vazgeç!" demiş, Abdurrahman b. Mehdî ise sözünde ısrar ederek Şu'be'nin ve Hişâm'ın da aynı tarik ile (yani Rib'î'den) rivayet ettiğini beyan etmiştir. Süfyân ise cevaben tekrar, doğru olan tarihin Hammâd'ın Amr'dan onun da Selmân'dan rivayeti olduğunu söylemiştir. Sonrasında Abdurrahman b. Mehdî, uzunca bir süre Süfyân'ın hatalı olduğunu düşündüğünü belirtmektedir. Ta ki bir gün Gunder'in (ö. 193/809) kitabında bu hadisi Şu'be'nin Amr'dan rivayet ettiğini yazılı hâlde görene kadar. O zaman Süfyân'ın haklı olduğunu itiraf etmiştir. Nihâyetinde, "Anladım ki Süfyân bir şeyi hıfzettiğinde insanların ona muhalefet etmesine aldırıyor" diyerek hem onun hâfızasının kuvvetine hem de istikrar ve sebatına vurgu yapmıştır. (I, 48)

Süfyân'ın hâfızasının kuvvet ve derinliği kendisi tarafından da teyit edilmiştir. Daha önce Zührî'den nakledilen "Öğrendiğim hiçbir şeyi unutmadım" sözü, "Öğrendiğim hiçbir şey bana ihanet etmedi" şeklinde farklı bir lafızla ama aynı anlamda Süfyân es-Sevrî tarafından da dile getirilmiştir. (I, 48)

Abdullah b. Mübârek'in (ö. 181/797) Mukaddime’de yer verilen şu sözleri Süfyân es-Sevrî'nin ilmî derinliğine işaret etmektedir: "Süfyân'ın meclisinde oturuyordum o da hadis rivayet ediyordu. Bunun üzerine onun ilminden işitmediğim hiçbir şey kalmadığını düşündüm. Sonra başka bir gün Süfyân'ın meclisinde bulundum. O yine rivayet ediyordu. Bu sefer de onun ilminden hiçbir şey işitmediğime kani oldum". (I, 48)

Süfyân es-Sevrî, döneminin âlimlerine göre ilminden müstağni kalınmaması gereken bir münekkittir. Mukaddime'de Zâide b. Kudâme'nin, Süfyân es-Sevrî'ye kitaplarını arz ettiği bir sırada mecliste bulunan (hadis arz etmeyen) bir adama gözü iliştiği ve "Sana ne oluyor da bizim yaptığımız gibi kitaplarını bu işin uzmanlarına arz etmiyorsun?!" dediği zikredilmektedir. (I, 48) Önemli bir hadis münekkiti olan Zâide'nin insanları Süfyân'ın ilmî birikimden istifade etmeye yönlendirmesi ve ondan istifade edilmemesine şaşkınlıkla yaklaşması Süfyân es-Sevrî'nin itibarının açık bir göstergesidir.

Mukaddime'de, Süfyân'ın vefat ettikten sonra rüyada sakalı sarıya ve kırmızıya boyalı bir şekilde görüldüğü zikredilmiştir. Ve ona "Sana ne yapıldı?" diye sorulmuş, Süfyân da cevaben "Ben sefera ile beraberim. Sefera, kirâm bereradır (iyi ve erdemlilerdir)"¹²⁹ demiştir. (I, 49)

Ubeydullah b. Ömer'in (ö. 147/764) Yahyâ b. Saîd, Süfyân es-Sevrî ve Şu'be'nin önüne hiç kimseyi geçirmedeği rivayet edilmektedir. Ebû Bekir b. Ebû Şeybe'nin (ö. 235/849) Yahyâ b. Saîd el-Kattân'a "Hadis ilminde gördüğün en hâfız kişi kimdir?" diye sorduğu, onun da "önce Süfyân sonra Şu'be sonra da Hüseyim" dediği Mukaddime'de geçen rivayetler arasındadır. (I, 47) Ayrıca Yahyâ b. Saîd, Süfyân es-Sevrî'yi her konuda Mâlik'ten üstün görmektedir. (I, 49)

Abdurrahman b. Mehdî'nin naklettiğine göre Hâlid b. Dinâr'a (ö. 152/770) falanca kişinin sika olup olmadığı hakkında soru sorulduğu, onun da cevaben "O kişi, sadûktur, kendisine güvenilen seçkin bir kişidir. Sika olan Şu'be ve Sevrî'dir" dediği nakledilmektedir. (I, 47)

Süfyân b. Uyeyne'nin ise "Kendi zamanlarının ricâli üç kişidir. Abdullah b. Abbâs, Şa'bî ve Süfyân es-Sevrî" dediği Mukaddime'de geçen rivayetler arasındadır. (I, 48)

Farklı muhaddisler hakkında söylenen "Zamanının en iyisi falan kişidir" ya da "Ondan daha iyisini görmedim" yahut "Falan kişi bölgesinin en iyisidir" gibi medh cümlelerinin, söyleyenin ilmî mensubiyetine veya bakış açısına göre farklılık arz edebileceği yadsınamaz bir gerçektir. Dolayısıyla bu türde rivayetlerde mevcut bulunan isim çeşitliliği, subjektif düşüncenin doğal bir yansıması olarak kabul edilmelidir. Yine de aynı muhaddis hakkında birden fazla kişi tarafından dile getirilen övgü ifadeleri,

¹²⁹ Burada sefere-i kirâm ile kastedilen Abese sûresinin 15. ve 16. âyetlerinde işaret edilen yazıcı melekler olmalıdır.

sözleri öznel yargılar olmaktan çıkarıp muhaddis hakkındaki genel kanaati yansıtabilmektedir.

3.4.1.3. Mâlik b. Enes

Mâlik'e göre hadis ilmiyle iştigal, hususi bir iştir. Ona göre bir kişi takva sahibi olsa bile hadis rivayeti konusunda iyi olmayabilir: "Bu belde ibadet ve zühd ehli olup hadis rivayet eden birçok hocaya yetiştim. Fakat onlardan tek bir hadis bile asla semâ etmedim" diyen Mâlik'e neden böyle yaptığı sorulunca "Onlar rivayet ettiklerinin ne olduğunu bilmiyorlardı" demiştir. (I, 41)

Mâlik b. Enes hüküm vermeyi ve hadis rivayetini belli bir usul ve âdâb çerçevesinde eda etmektedir. Ona bir mesele hakkında sorulduğu zaman ilk önce "Otur" dediği, sonra abdest aldığı, sonra giyindiği, sonra yüksekçe bir yere oturduğu ve "Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh, şimdi sor" dediği rivayet edilmektedir. Ayrıca Mâlik'in "Lâ havle..." demeden hadis rivayet etmediği belirtilmektedir. (I, 42)

Mâlik b. Enes'in en meşhur eseri olan *Muvatta'*, döneminin en muteber eserleri arasında kabul edilmektedir. Mukaddime'de Şâfi'nin, Mâlik hakkında "Muhaddisler zikredildiğinde Mâlik yıldız gibidir" ve "Allah'ın kitabından sonra en faydalı kitap Mâlik'in *Muvatta'*dır dediği nakledilmektedir. Abdurrahman b. Mehdî ise *Muvatta'* hakkında "İslâm'da Allah'ın kitabından sonra *Muvatta'*dan daha sahih olan bir kitap bilmiyoruz" demiştir. (I, 42)

Mukaddime'de İmam Mâlik'in kendi döneminde sevilen, sayılan ve ilgi gören bir âlim olduğuna işaret eden birçok rivayet bulunmaktadır. Bunlardan biri, Şu'be'nin naklettiği "Nâfi'in vefatından bir sene sonra Medine'ye geldiğimde Mâlik'in özel ders halkasının olduğunu gördüm" rivayetidir. (I, 44) Nâfi'in 117 (735) yılında vefat ettiği kaydedilmektedir. O hâlde Mâlik'in henüz 25 yaşındayken, hayli erken bir dönemde kendi ders halkasını oluşturacak düzeyde ilmî birikime sahip olduğu ve muteber bir âlim olarak kabul gördüğü görülmektedir.

Mâlik'in, sahasında bir otorite olduğu ve güvenilir münekkitler arasında öne çıktığı, Yahyâ b. Hassân'ın (ö. 208/824) rivayet ettiği haberde göze çarpmaktadır. Buna göre Vüheyb b. Hâlid (ö. 65/685), "Bize Mâlik ve İbn Cüreyc (ö. 150/767) rivayet etti" diyerek hadis rivayet etmeye başlamış, Yahyâ ise yanındaki kişiye isnadı yazdırırken

Mâlik'i bırakıp sadece İbn Cüreyc'i yazmasını istemiştir. Bunu duyan Vüheyb'in hiddetlenerek "Mâlik'i bırak, İbn Cüreyc'i yaz diyorsun! Batıda ve doğuda hadiste ondan daha güvenilir hiç kimse yoktur. Hadisi Mâlik'e arz etmek, diğer kimselere arz etmekten çok daha sağlamdır. Şu'be bana Nâfi'in vefatından bir sene sonra Medine'ye gittiğini ve Mâlik'in ders halkası olduğunu söyledi" dediğine rivayette yer verilmektedir. (I, 44)

Mâlik'in önde gelen talebelerinden İbn Vehb (ö. 197/813), hocası Mâlik ve Leys b. Sa'd'dan bahsederek "Üç yüz altmış âlimle karşılaştım, eğer Mâlik ve Leys olmasaydı ilimde yolumu şaşırırdım" demiştir. Benzer bir rivayette de İbn Vehb'in "İlimde ikisi Mısır'da, ikisi Medine'de olmak üzere dört kişiye tâbi olduk. Bu kişiler Mısır'da Leys b. Sa'd ve Amr b. el-Hâris (ö. 148/765), Medine'de ise Mâlik ve Mâcişûn'dur (ö. 63/684). Eğer onlar olmasaydı yolumuzu şaşırmıştık" dediği Mukaddime'de yer almaktadır. (I, 42)

İbn Hibbân, Muhammed b. Rumh'un (ö. 242/857) Hz. Peygamber'i rüyasında gördüğünü ve ona "Ey Allah'ın resûlü, insanlar Mâlik'in mi yoksa Leys'in mi daha iyi olduğu konusunda ihtilafa düştüler. Sen ne buyurursun onlar hakkında?" diye sorduğunu, Hz. Peygamber'in ise cevaben "Mâlik! Mâlik! O hadisimin mirasçısı olmuştur" dediğini nakletmektedir. (I, 44) İbn Hibbân'ın Mukaddime'de yer verdiği bu rivayet Mâlik'i, Leys'e kıyasla ön planda tuttuğuna işaret etmektedir.

Meşhur münekkit Abdurrahman b. Mehdî de, kendisinden önceki nesil hakkında "O vakitler insanların imamları şu dört kişiydi: Basra'da Hammâd b. Zeyd, Kûfe'de Süfyân, Hicaz'da Mâlik ve Şam'da Evzâî" diyerek onların ilimde otorite oluşuna dikkat çekmiştir. (I, 44)

Ayrıca Mâlik ders aldığı hocalarına da hocalık yapmış bir âlimdir. Kendisinin şöyle dediği Mukaddime'de yer alan rivayetler arasındadır: "Kendisinden ilim öğrendiğim kimselerden, sonradan bana gelip dinî bir mesele hakkında danışmayan hiç kimse olmadı." (I, 44)

Mukaddime'de Mâlik ve Halife Mehdî arasında geçen hâdisе Mâlik'in Medine sevgisinin bir tezahürüdür. Rivayette halifenin, hâcibi Fazl b. Rebî'i (ö. 208/823) hac zamanı bin dinarla birlikte Mâlik'e gönderdiği nakledilmektedir. Buna göre Fazl, Mâlik'e "Müminlerin emîri senin onunla birlikte Bağdat'a gitmeni istiyor" demiş ve Mâlik de bu talebi, Hz. Peygamber'in "*Eğer bilselerdi Medine onlar için daha hayırlıdır*" hadisi ile

nezaketle reddetmiştir. (I, 42) Mâlik'in, hac ve umre maksadıyla Mekke'ye gitmesinin dışında Medine'den hiç ayrılmadığı bilinmektedir.¹³⁰

Mâlik'in makam ve rütbesi açısından kimseye iltimas geçmediği de rivayetlerin işaret ettiği hususlardandır. Mukaddime'de geçen bir rivayete göre Halife Hârûnürreşîd (ö. 193/809), çocuklarıyla beraber olduğu bir sırada Mâlik'ten, kendilerine hadis okumasını istemiştir. Mâlik de uzun zamandır kendisinin kimseye okumadığını, bilakis kendisine okunduğunu söylemiştir. Bunun üzerine halife insanları oradan çıkarıp Mâlik'e arz etmeyi teklif etmiştir. Ama Mâlik buna da "Eğer insanların geneli, bazı özel kişiler sebebiyle (ilimden) menedilirse bu durum o özel kişilere de fayda vermez" diyerek karşı çıkmıştır. (I, 44) Bu rivayet, Mâlik'in ilim noktasında kimseyi dünyevî mertebesi sebebiyle öncelemediğine delil teşkil etmektedir.

Mâlik, yaşadığı dönemde zuhur eden isyan ve ayaklanmaları desteklememesine rağmen yine de çeşitli zulüm ve baskılara maruz kalmıştır. Halife Ebû Ca'fer el-Mansûr'a (ö. 158/775) karşı ayaklanan Nefsüzzekiyye'ye, rivayet ettiği bir hadisle destek çıktığı gerekçesiyle darp edilmiştir.¹³¹ Bu dönemde Mâlik'in Allah'a teslimiyetini ve insanlara olan merhametini Mukaddime'de Derâverdi'den (ö. 186/802) nakledilen şu rivayet göstermektedir: "Mâlik dövülmek için getirildiğinde ona en yakın olan kişi bendim. Ona her vurulduğunda onun 'Allahım! Onları affet, bilmiyorlar' dediğini işittim. Dövülmesi bitene kadar bu böyle devam etti." (I, 43)

İbn Vehb'ten nakledilen başka bir rivayette Mâlik, Halife Ebû Câfer el-Mansûr'un yanına gittiğinde şahit olduğu bir manzaradan söz etmektedir. Halifenin yanında bulunan Hâşimoğullarından birkaç kişinin halifenin elini iki-üç defa öptüğünü nakletmekte fakat kendisinin öpmediğini belirtmektedir. Mâlik bu olaydan "Allah bana lutfetti, halifenin elini öpmedim" diyerek bahsetmektedir. (I, 43)

İbn Hibbân Mâlik b. Enes'in menâkıbına dair birkaç rivayete de yer vermektedir. Buna göre Mâlik, Hz. Peygamber'i rüyasında görmüş ve Hz. Peygamber kendi yüzüğünü parmağından çıkarıp Mâlik'e takmıştır. (I, 43)

Başka bir rivayette İbn Kesîr'in, Mâlik'in yanına gelerek bir kâğıt verdiği ve kâğıtta Mâlik'in rüyada şu şekilde görüldüğü yazmaktadır: "Gece rüyamda sanki bana 'Resûlullah mescitte' denildi ve kabri tarafından bir açıklık peyda oldu. Bir grup insanla

¹³⁰ Ahmet Özel, "Mâlik b. Enes", *DİA*, XXVII, 507.

¹³¹ Özel, "Mâlik b. Enes", 508.

beraber oturuyordu. Resûlullah'a 'Bize öğüt ver, bize lutfet' diyorlardı. Hz. Peygamber de 'Minberin altına bir hazine sakladım. Mâlik'e de onu size paylaşmasını emrettim. Şimdi Mâlik'e gidin' buyurdu. İnsanlar o sırada birbirlerine 'Mâlik ne yapıyor ki?' dediler. Bazıları buna: 'Hz. Peygamber'in emrini yerine getiriyor' diye cevap verdi". Mâlik'in (rüyanın yazılı olduğu kâğıdı okuyunca) duygulandığı ve ağladığı rivayet edilmektedir. (I, 43)

İbn Hibbân'ın, Mâlik'in rüyalarda güzel hâllerde görüldüğüne dair yer verdiği rivayetlerden biri de Yahyâ b. Yezîd'in rüyasıdır. Yahyâ rüyasında, akan nehirlerin, bahçelerin ve sarayların olduğu yemyeşil bir yerdedir. Hayatında daha önce görmediği güzellikte bir saraydan içeriye izin alarak girdiğini ve içeride, sarayın tam ortasında, kucağında mushafla, üzerinde yeşil bir giysiyle Mâlik'i oturuyorken gördüğünü nakletmektedir. Mâlik'in olduğundan daha genç ve güzel bir hâlde görüldüğünü ve şaşkınlıkla ona "Sen ölmemiş miydin?!" diye sorduğunu, Mâlik'in de "Evet öldüm" demesi üzerine tekrar "O hâlde buraya nasıl geldin?" diye sorduğunu, Mâlik'in "Allah'ın affıyla, onun rahmetinin genişliği aştı geçti, yoksa amelimle değil" diye cevap verdiğini zikretmektedir. (I, 45)

3.4.2. Tebeu't-Tâbünnin Küçükleri Dönemi

İbn Hibbân, râvileri ve zayıf kişileri inceleme, naklin sebeplerini araştırma gibi işleri bu tabakada da bir grubun devam ettirdiğini belirtmekte ve bu konuda dönemin öncü isimlerini Abdurrahman b. Mehdî, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Vekî' b. Cerrâh, Abdullah b. Mübârek ve Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî olarak zikretmektedir. Müellif, bu kişiler arasında Yahyâ b. Saîd'i ve Abdurrahman b. Mehdî'yi râvilerin durumlarını en çok araştıranlar, zayıf ve metrûk râvilerden en uzak duranlar ve nihâyet bu işi kendilerine bir meslek edinenler olarak tanıtmaktadır. Onların, dine bağlılık, vera sahibi olma ve fikhü'l-hadîs konusunda diğerlerinin önüne geçtiklerini belirtmektedir. (I, 49) Ayrıca o ikisine ait rivayetlere daha tafsilatlı bir şekilde yer vermektedir.

3.4.2.1. Abdurrahman b. Mehdî

Abdurrahman b. Mehdî de Süfyân es-Sevrî gibi hâfızasının kuvveti ile şöhret bulmuş bir münekkittir. İbn Hibbân Mukaddime'de buna delalet eden birçok rivayete yer vermiştir. Bunlardan birine göre bir gün Abdurrahman b. Mehdî ve Ebû Avâne (ö. 176/792) hadis müzakere ediyorken bir hadis hakkında Abdurrahman, Ebû Avâne'ye "Bu senin hadisin değil!" demiştir. O da cevaben "Yapma Abdurrahman, bu hadis bende yazılıdır" demiş, bunun üzerine Abdurrahman bu konuda ısrarcı olarak hadisini bulup getirmesini istemiştir. Ebû Avâne aramış fakat bulamamıştır. Nihâyetinde, "Haklısın, peki bu hadisi semâ etmediğimi nasıl anladın?" diye sormuştur. Abdurrahman b. Mehdî de "Bu hadis sen delikanlıyken, bulunduğun bir mecliste müzakere edildi. Orada senin kalbine takılı kalmış ve onu hadisin râvisinden işittiğini zannetmişsin" cevabını vermiştir. (I, 51)

Ali b. el-Medîni (ö. 234/848-49), Abdurrahman b. Mehdî hakkında "Vallahi, Makâm-ı İbrâhim ve Hacerülesved arasında bana yemin ettirilse Abdurrahman b. Mehdî'den daha hâfız olanını görmediğime yemin ederdim" diyerek Abdurrahman'ı övmüştür. (I, 50) Bu rivayete yer vermesiyle İbn Hibbân, Abdurrahman b. Mehdî'nin muhaddisler arasındaki yüksek derecesini ve hadis hıfzındaki sağlamlığını, Kâbe'de Makâm-ı İbrâhim ile Hacerülesved arasında edilen yeminin ciddiyeti üzerinden vurgulamıştır.

Mukaddime'de zikredilen bir başka rivayette Ahmed b. Yûsuf es-Sülemî (ö. 264/878), Abdurrahman'ın muteber bir münekkit olduğunu bir hatırası ile izah etmektedir. Ahmed, uzun aradan sonra Yahyâ b. Yahyâ'nın yanına gittiğini ve Yahyâ'nın yanında "Falanca kişi hakkında ona sordum, falanca kişi hakkında ona sordum..." cümlelerinin yazılı olduğu bir kitap gördüğünü zikretmiştir. Fakat Yahyâ b. Yahyâ'dan çekindiği için bir süre (kitap hakkında) soru sormadığını, bir gün cesaretini toplayarak "Hocalar hakkında kendisine soru sorduğun o kişi kim?" diye sorduğunu ve Yahyâ'nın da ona "O Basralı bir kişidir. Ona Abdurrahman b. Mehdî derler" cevabını verdiğini nakletmektedir. (I, 51) Bu örnek Abdurrahman b. Mehdî'nin, râviler hususunda kendisine danışılan güvenilir bir mercii olduğuna ve ricâl tenkidinin yazılı rivayet yoluyla da mahfuz olduğuna işaret etmektedir.

Abdurrahman b. Mehdî yaşlılığı döneminde dahi hadis rivayet etmekten hiç vazgeçmemiş bir münekkittir. Ziyâd b. Eyyûb'un (ö. 252/867) aktardığına göre, Yahyâ b.

Maîn, Ahmed b. Hanbel ve birkaç kişi daha (hareket etmekte güçlük çeken) bir kişinin mescide girmesine yardım etmişler, kendileri de o kişiden hadis yazmışlardır. Ziyâd, rivayetin devamında o kişinin Abdurrahman b. Mehdî olduğunu açıklamıştır. (I, 50) Bu rivayet Abdurrahman b. Mehdî'nin ilerlemiş yaşına ve yaşının getirdiği sıkıntılara rağmen hadis rivayetine devam ettiğini göstermektedir.

Mukaddime'de Abdurrahman b. Mehdî'nin takvası ile ilgili de şu rivayete yer verilmiştir: Ali b. Medînî, Abdurrahman b. Mehdî'nin vefatından sonra onun eşini ziyaret ettiğini ve kible yönünde yerde bir siyahlığın dikkatini çektiğini anlatmaktadır. Bu siyahlığın sebebini Abdurrahman b. Mehdî'nin eşi "Orası, Abdurrahman'ın dinlenme köşesiydi. Geceleri namaz kılar, uykusu ağır basınca da oraya yatıp uyurdu" şeklinde açıklamıştır. (I, 50)

3.4.2.2. Yahyâ b. Saîd el-Kattân

Yahyâ b. Saîd de hâfızasıyla insanları hayrete düşüren bir muhaddistir. Mukaddime'de yer verilen bir rivayete göre Süfyân, Basra'ya geldiği zaman Abdurrahman b. Mehdî'den hadis müzakere etmek için kendisine birini bulmasını istemiştir. Bunun üzerine Abdurrahman, Yahyâ b. Saîd el-Kattân'ı bulup getirmiş, o da Süfyân ile müzakere etmiştir. Süfyân ile müzakereyi bitiren Yahyâ, onun yanından ayrılınca Abdurrahman b. Mehdî'ye dönüp "Ben sana bir insan getir dedim, sen bana şeytan getirmişsin!" diyerek Yahyâ'nın hâfızasının kuvvetinden ne kadar etkilendiğini mizahi bir dille ifade etmiştir. (I, 50)

Mukaddime'de Yahyâ b. Saîd'i öven pek çok rivayet bulunmaktadır. Örneğin, Ebü'l-Velîd et-Tayâlisî'den nakledilen "Hadisi ve râvileri Yahyâ b. Saîd el-Kattân'dan daha iyi bilenini görmedim" sözü onun hadis ilmine vukufiyetini vurgulamaktadır. (I, 50)

Ebü'l-Velîd et-Tayâlisî'den nakledilen başka bir rivayette Yahyâ b. Saîd el-Kattân'ın derece bakımından diğer muhaddisler arasında üstün bir konumda olduğu zikredilmiştir. Ebü'l-Velîd ilk etapta Yahyâ ve Hâlid b. Hâris arasında mukayese yaparak Yahyâ'nın Hâlid'den çok daha iyi olduğunu söylemiştir. O mecliste bulunan bir adamın, Şu'be'den sonra Basra'ya onun gibisinin gelmediğini söylemesi üzerine Ebül-Velîd, (Yahyâ b. Saîd'in Basralı oluşuna işaret ederek) Yahyâ b. Saîd'in de bu işi (hadisi) iyi yaptığına vurgu yapmıştır. Ardından Ebü'l-Velîd'e "Halkımız Abdurrahman'ı Yahyâ'dan

üstün kabul ediyor, sana göre (hadiste) Abdurrahman b. Mehdî ile Yahyâ b. Saîd'den hangisi daha büyük bir muhaddistir?" diye sorulmuş, o da "(Bunu diyenler) İnsaf etmiyorlar, Yahyâ b. Saîd Abdurrahman'dan büyüktür" cevabını vermiştir. (I, 50)

Abdurrahman b. Mehdî de Yahyâ b. Saîd'den daha zeki bir hoca görmediğini dile getirmektedir. Bunun, hadis otoritelerinden biri olan Abdurrahman b. Mehdî tarafından söylenmiş olması sözü daha da güçlü kılmaktadır. (I, 50)

Mukaddime'de yer alan bir rivayete göre, Yezîd b. Hârûn (ö. 206/822) bir hadisin isnadını söylemeye başladığı anda Yahyâ b. Saîd hemen orada hatasını bulup düzeltmiştir. Bu ve benzeri durumlar Yezîd'e "İki aslan arasında bulundum. Onlar: Abdurrahman b. Mehdî ve Yahyâ b. Saîd el-Kattân'dır" dedirtmiştir. (I, 51)

Yahyâ b. Saîd, hadis rivayetinde muteber bir münekkit olmasının yanı sıra takva bakımından da övülmüştür. Bu bağlamda Yahyâ'nın her gün Kur'ân'ı hatmettiği, bin insana dua ettiği, ikindiden sonra ise hadis rivayet etmek için dışarı çıktığı nakledilmektedir. (I, 51)

3.5. Tebeu't-Tâbiîn Sonrası Dönem

İbn Hibbân az önce zikrettiği isimlerden hadis yolunu, hadislerin sıhhat ve aidiyetini araştırmayı ve râvileri inceleme işini bu dönemde de bir grubun devraldığını söylemiştir. Onlar, hadisleri toplamak için ülkeleri dolaşan, şehirleri ve bölgeleri araştıran, metrûk râvileri cerh eden, zayıf râvilerin kusurlarını söyleyen, güvenilir kişilerin, tedlis yapanların, imamların ve metrûk olanların durumlarını açıklayan ve nihâyet bu yolda kendilerine uyulması gereken otoriteler hâline gelen kişilerdir.

İbn Hibbân o kişilerin önde gelenlerinin Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn, Ali b. Medînî, Ebû Bekir b. Ebî Şeybe, İshâk b. İbrâhim (İbn Râhûye) (ö. 238/853), Ubeydullah b. Ömer ve Züheyr b. Harb olduğunu söylemektedir. Sıralanan kişiler içinden dinî anlamda en iyi durumda olan, metrûk râvileri en çok araştıran, bu ilme istikrar ile vakit ayırıp en çok bağlı olanları ise Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn ve Ali b. Medînî olarak sıralamaktadır. (I, 52)

3.5.1. Ali b. Medîni

Ahmed b. Hanbel, Mukaddime'de zikredilen bir rivayette "Aramızdan Şâzekûnî'nin (ö. 234/850) uzun rivayetlerini en iyi bilen ve râvileri en iyi tanıyan Yahyâ b. Maîn, ilel konusunda en çok bilgi sahibi olan Ali b. Medîni'dir" demiş ve sonra da içlerinden en fakih olanın ise kendisi olduğuna işaret etmiştir. (I, 52) Buna göre Ahmed b. Hanbel fıkıh (kavrayış) yönüyle, Yahyâ b. Maîn ricâl bilgisi ile, Ali b. Medîni ise ilel bilgisiyle öne çıkmaktadır.

Mukaddime'de Ali b. Medîni hakkında zikredilen şu rivayet, onun münekkit râviler nezdinde de otorite olduğuna işaret etmektedir: Ali b. Medîni Bağdat'a geldiğinde, Yahyâ b. Maîn, Ahmed b. Hanbel ve diğer insanlar ihtilafa düşüp aralarında tartıştıkları hususları, Ali b. Medîni'ye gelip danıştıklarında İbn Medîni'nin o konuları aydınlığa kavuşturduğu ifade edilmektedir. (I, 52) Bu, Ali b. Medîni'nin hadis ilminin inceliklerine dair bilgisini gözler önüne sermektedir.

Talebesi hakkında Yahyâ b. Saîd el-Kattân, "Ali b. Medîni'ye olan sevgim konusunda beni kınıyorsunuz ama ben her şeyi ondan öğreniyorum!" demiştir. (I, 53) İbn Hibbân'ın hocası Muhammed b. İshâk es-Sekafî ise Buhârî'ye (ö. 256/870) "Neyi özlüyorsun?" diye sorduğunda Buhârî'nin cevabı "İrak'a gelmişim, Ali b. Medîni hayatta ve onunla oturuyorum. İşte o günleri özlüyorum" olmuştur. (I, 53)

İbn Hibbân Mukaddime'de Ali b. Medîni'den çok önemli bir tespit nakletmektedir. İbn Medîni'ye göre hadis yurdunun en güvenilir isimleri altı kişidir. Bunların ikisi Basra'dan, ikisi Kûfe'den, ikisi Hicaz'dandır. Basra'dakiler Katâde ve Yahyâ b. Ebî Kesîr'dir. Kûfe'dekiler Ebû İshâk ve A'meş, Hicaz'dakiler Zührî ve Amr b. Dînâr'dır. Sonra Ali b. Medîni yukarıda zikredilen isimlerden hadis ilminin kendilerine intikal ettiği on iki muhaddisin ismini zikretmiştir. Bu on iki isimden altısının Basra'dan, üçünün Kûfe'den, üçünün ise Hicaz'dan olduğunu beyan etmiştir. Basralı olanlar Saîd b. Ebî Arûbe, Şu'be, Mamer, Hişâm el-Destuvâî, Cerîr b. Hâzım ve Hammâd b. Seleme; Kûfeli olanlar Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Uyeyne ve İsrâîl b. Yûnus; Hicazlı olanlar ise İbn Cüreyc, Mâlik b. Enes ve Muhammed b. İshâk'tır. Ali b. Medîni'nin bu görüşünü nakleden Ebû Zûr'a er-Râzî'ye (ö. 264/878) göre hadis ilminin onlardan sonra intikal ettiği neslin son halkası Yahyâ b. Maîn'dir. (I, 52, 53) İbn Hibbân'ın bu rivayete yer vermesi, kendi sıraladığı münekkitler tarihine ilave isimlerin de var olduğunu göstermektedir. Söz

gelimi, kendi sıralamasında tâbiîn tabakasında A‘meş'i zikretmemekte fakat bu rivayet ile onun otoritesine işaret etmiş olmaktadır.

3.5.2. Ahmed b. Hanbel

Mukaddime’de Ali b. Medînî ise, Ahmed b. Hanbel'i kendisine imam edindiğini zikretmektedir. (I, 53) Vekî‘ b. Cerrâh ve Hafs b. Gıyâs da Kûfe'ye Ahmed b. Hanbel gibisinin gelmediğini söyleyerek onu methetmiştir. Abdürrezzâk, Ahmed b. Hanbel'in diğer kişilerden önde olduğunu, "Bana Ahmed b. Hanbel gibisi gelmedi" sözüyle ifade etmiştir. (I, 54)

Mukaddime’de Ahmed b. Hanbel'in rüyada görüldüğü de nakledilmiştir. Buna göre Ahmed b. Hanbel'e "Allah sana ne yaptı?" diye sorulmuş, o da "Beni bağışladı, kendine yaklaştırdı ve bu taçla taçlandırdı" diye cevap vermiştir. (I, 54)

Yahyâ b. Saîd el-Kattân'ın, Yahyâ b. Maîn ve Ahmed b. Hanbel'in yanından kalktıktan sonra "Bu ikisi gibisini görmedim!" sözü Mukaddime’de zikredilen bir başka rivayettir. (I, 52) Bu övgünün bir önceki tabakada zikredilen münekkitlerden biri tarafından yapılmış olması ilmî teselsülü görmek açısından büyük önemi haizdir.

3.5.3. Yahyâ b. Maîn

Ahmed b. Hanbel'in, Yahyâ b. Maîn'e olan itimadı da dikkat çeken bir husustur. Ahmed'in Yahyâ b. Maîn'in önünde dizleri üstü oturup "Falanca hakkında ne dersin?" diye sorular sorduğu Mukaddime'de aktarılmaktadır. (I, 53) Çünkü Yahyâ b. Maîn ricâl bilgisi ile meşhur, zayıf, metrûk hatta yalancı râvilerin bile hadislerini yazan ve bunu gerekli gören bir münekkittir. Mukaddime'de geçtiğine göre Yahyâ b. Maîn: "Yalancı kişilerden nakledilenleri de yazdık. Böylece fırını yaktık ve pişmiş ekmekleri çıkardık" demiştir. (I, 53) Bununla, zayıf râvilerin rivayetlerini bilmenin aslında sahih olanları ayırt etmeye yaradığına işaret etmektedir.

Yahyâ b. Maîn'in vefatının akabindeki durumu Ali b. Saîd el-Ensârî şöyle anlatmaktadır: "Yahyâ, Hz. Peygamber'in Medinesi'nde öldü. Resûlullah'ın na'sının olduğu yere götürüldü. Ben onun ardından insanları, 'Bu kişi yalanı Hz. Peygamber'den uzaklaştıran kişiydi!' gibi ifadelerle bağırıyorken gördüm." (I, 53)

İbn Hibbân bahsi geçen isimlerden rivayetlerin tenkidi ve râvilerin tetkiki vazifesini bir sonraki nesilde Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî (ö. 255/869), Muhammed b. Yahyâ ez-Zühî (ö. 258/872), Ebû Zür'a er-Râzî, Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, Müslim b. Haccâc (ö. 261/875), Ebû Dâvûd es-Sicistânî (ö. 275/889) ve beraberinde bir grup münekkidin devraldığını belirtmektedir. İbn Hibbân bu kişilerin, rivayetleri ezberde derinleştiklerini, yazmayı artırdıklarını, çokça rihle ve müzakare yapıp eser telif ettiklerini beyan etmektedir. (I, 54)

İbn Hibbân, mezkûr isimlerden ricâl tenkidini, onlardan sonra bu alanda yetişmiş olan kendi hocalarının devraldığını ifade etmektedir. Fakat bu nesilden "hocalarımız" şeklinde bahsetmesine rağmen onları ismen zikretmemiştir. Mukaddime'de tarih anlatısının dışındaki bir kısımda, hocası İshâk b. Huzeyme'den (ö. 311/924) övgüyle bahsetmektedir. (I, 87)

Kendi hocalarının da önceki münekkitlerin yolundan gittiğini söyleyen İbn Hibbân, "Ne var ki onlardan birine hadislerdeki harflerin sayısı sorulsa, her bir rivayeti tek tek sayarlardı. Elif-vav harfi bile fazladan eklenmiş olsa bunu dinî bir maksatla ortaya çıkarırlardı" diyerek bu âlimlere olan güvenini ve sevgisini açıklamaktadır. İbn Hibbân onlar olmasaydı rivayetlerin silinip gideceğini, haberlerin yok olacağını, nefesine uyan sapkın güruhların yücelip, bidat ehlinin yükseleceğini zikretmektedir. Müellif, onları "rivayetleri toplayarak ehl-i bid'atin yükselmesine mâni olanlar" şeklinde tavsif etmektedir. (I, 55)

Ayrıca onların bu husustaki titizliklerini, haklarında zikrettiği örneklerle açıklamıştır. Mesela Vekî' b. Cerrâh "Bize Nadr, İkrime'den rivayet etti" dediğinde birbiriyle karışma ihtimali bulunan iki Nadr'ı -Nadr b. 'Adî el-Harrânî ile Nadr b. Abdurrahman el-Hazzâz'- biri zayıf diğeri güvenilir olması sebebiyle birbirinden ayırmışlardır. Çünkü ikisi de İkrime'den her şeyi rivayet etmişler ve ikisinden de Vekî' b. Cerrâh rivayette bulunmuştur. (I, 55)

Başka bir örnekte Hafs b. Gıyâs: "Bize Hasan'dan Eş'as rivayet etti" dediğinde münekkitler Eş'as b. Abdulmelik'in rivayetleriyle Eş'as b. Süvvâr'ın rivayetlerini birbirinden ayırmışlardır. Çünkü onlardan biri sika, diğeri zayıftır. Ve ikisi de Hasan'dan her şeyi rivayet etmişlerdir. Aynı şekilde Hafs b. Gıyâs her ikisinden de rivayette bulunmuştur.

İbn Hibbân'ın naklettiği rivayetlere göre muhaddisler kelimelerde meydana gelebilecek tashîf ve tahrif ihtimallerine karşı çok dikkatli davranmışlardır. Örneğin, Şu'be ve Saîd'in Katâde'den rivayetlerinin birbirine karışmaması için azami gayret göstermişlerdir. "د" harfinin iki ucu birleşip "س" harfine benzerse ve bu şekilde Saîd ile Şu'be birbirine karışırsa bu ikisini ayırıp "Bu Şu'be'nin hadislerinden değildir, Saîd'in hadisidir" demişlerdir. "س" harfinin bir kenarı silinip "د" harfine benzerse de "Bu Saîd'in hadisidir, Şu'be'nin hadisi değildir" demişler ve bunları birbirinden ayırmışlardır. Çünkü Saîd ömrünün son zamanlarında ihtilat etmiştir. Bu yüzden hayatının son dönemlerinde ondan nakledilen rivayetler sağlam değildir. Şu'be ise hadis konusunda uzman bir münekkittir. İhtilat etmemiş ve rivayet ettiği hadisleri hiç karıştırmamıştır. (I, 55)

Başka bir örnekte Ubeydullah'ın isminden "ى" harfi düştüğünde bunun Abdullah'ın hadisi olmadığını göstermişler, Abdullah'ın ismine "ى " eklenmişse "Bu Ubeydullah'ın hadisi değildir" demişlerdir. Böylece zayıfla sahih olanı birbirinden ayırmışlardır. İbn Hibbân aynı minvalde muhaddislerin Şeybân ile Süfyân'ın rivayetlerini de imlâlarının karıştığı durumlarda birbirinden ayırdıklarını zikretmiştir. (I, 55)

İbn Hibbân bu hususlarla ilgilenen muhaddislerin zayıf râvileri cerh etme hakkına sahip olduklarını beyan etmektedir. Hadisin teknik sayılabilecek tafsilatlı kısımlarını öğrenme gayreti içinde olmayı ve bu işte sebat edebilmeyi de ricâl tenkidinde bulunmanın şartı olarak zikretmektedir.

Ricâl tenkidi ile ilgili tarihsel süreci sahâbe dönemi ile başlatan İbn Hibbân, bu süreci kendi hocalarına kadar tabaka tabaka açıklamasının yanı sıra tenkit faaliyetinin kendi dönemindeki durumuyla ilgili tespitlerde de bulunmuştur. Bu bölüme geçmeden evvel İbn Hibbân'ın yukarıda sunduğu tarihsel anlatı bir değerlendirmeye tâbi tutulacaktır.

3.6. Değerlendirme

İbn Hibbân'ın tabakalarda zikrettiği isimler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

1. TABAKA	• Hz. Ömer (ö. 23/644) • Hz. Ali (ö. 40/661) • Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) • Zeyd b. Erkam (ö. 68/688)
2. TABAKA	• Urve b. Zübeyr b. Avvâm (ö. 93/712) • Ali b. Hüseyin (Zeynelâbidîn) (ö. 94/712) • Ebû Bekir b. Abdurrahman b. el-Hâris b. Hişâm (ö. 94/713) • Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713) • Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf (ö. 94/713) • Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe (ö. 98/716) • Hârice b. Zeyd b. Sâbit (ö. 100/718) • Sâlim b. Abdullah b. Ömer (ö. 106/725) • Süleyman b. Yesâ (ö. 107/725) • Kâsım b. Muhammed (ö. 107/725)
3. TABAKA	• İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742) • Yahyâ b. Saîd el-Ensârî (ö. 143/760) • Hişâm b. Urve (ö. 146/763) • Sa'd b. İbrâhim (ö. 183/799)
4. TABAKA	• Abdurrahman b. Amr el-Evzâî (ö. 157/774) • Şu'be b. Haccâc (ö. 160/776) • Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) • Hammâd b. Seleme (ö. 167/784) • Leys b. Sa'd (ö. 175/791) • Mâlik b. Enes (ö. 179/795) • Hammâd b. Zeyd (ö. 179/795) • Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814)
5. TABAKA	• Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797) • Vekî' b. Cerrâh (ö. 197/812) • Abdurrahman b. Mehdi (ö. 198/813-14) • Yahyâ b. Said el-Kattan (ö. 198/813) • Muhammed b. İdris eş-Şâfiî (ö. 204/820)
6. TABAKA	• Ubeydullah b. Ömer (ö. 147/764) • Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848) • Ali b. el-Medîni (ö. 234/848-49) • Ebû Bekir b. Ebî Şeybe (ö. 235/849) • İshâk b. Râhûye (ö. 238/853) • Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)
7. TABAKA	• Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî (ö. 255/869) • Muhammed b. İsmâil el-Buhârî (ö. 256/870) • Muhammed b. Yahyâ ez-Zühli (ö. 258/872) • Müslim b. Haccac en-Nisâbüri (ö. 261/875) • Ebû Zür'a er-Râzî (ö. 264/878) • Ebu Dâvûd es-Sicistânî (ö. 275/889)

Tablo 1 Mukaddime'de Tabakalara Göre Zikredilen Münekkitler

İbn Hibbân'ın tabaka tabaka sıraladığı mezkûr münekkitlerin ehl-i hadisin fıkıh kanadını temsil eden isimlerden oluştuğu görülmektedir.¹³² Sahâbe tabakasında zikrettiği Hz. Ömer, Hz. Ali ve Abdullah b. Abbâs fakih sahâbilerdendir. Özellikle tenkid faaliyetinin sahâbe dönemindeki kolunu İbn Hibbân, isabetli fıkhi hüküm ve fetvalarıyla bilinen Hz. Ömer üzerinden ele almaktadır. Hz. Ömer, "Medine ehlinin hükümleri en iyi bilen kişisi" olarak anılmaktadır. (I, 40)

İbn Hibbân'ın sahâbe tabakasının ardından zikrettiği tabaka ise fukahâ-yi seb'a olarak bilinen Medineli fakihlerden müteşekkildir.¹³³ İbn Hibbân *Meşâhîru 'ulemâ'i'l-emsâr* adlı eserinde, bu tabakada zikrettiği on isme "Medine'deki meşhur tâbiîn" başlığı altında yer vermekte, bu isimlerin fıkıh yönüyle öne çıktıklarını vurgulamaktadır.¹³⁴ Bu tabakada zikredilen isimlerden sadece Hz. Hüseyin'in Zeynelâbidin olarak bilinen oğlu Ali b. Hüseyin fukahâ-yi seb'adan değildir. Onun fukahâ-yi seb'a ile beraber zikredilmesi muhtemelen Medineli ve fakih olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim İbn Hibbân başka bir eserinde ondan "Medine'nin en âbid kişilerinden ve ehl-i beytin fakihlerinden" diye bahsetmiştir.¹³⁵

Fukahâ-yi seb'a'nın Medine ehlinin amelini hüccet kabul ettiği ve bu minvalde hükümler verdiği zikredilmektedir.¹³⁶ Onlar, kendilerinden önce Medine'de fetva ve hükümler veren sahâbilerin yolunu takip etmiştir.¹³⁷ Böylece sahâbenin uygulamaları sonraki nesilde tâbiînden bu kişiler tarafından temsil edilmiştir.

Örneğin Saîd b. Müseyyeb'in, Hz. Peygamber'in ve ilk üç halifenin verdiği hükümleri en iyi bilen tâbiîn âlimi olduğu kaynaklarda yer almaktadır.¹³⁸ Hükümleri iyi bilmesi, öğrenme hususunda çok çaba göstermesi sebebiyledir. Zira Saîd, Hz. Ömer'in hilafetinden iki yıl sonra doğmuş ve dolayısıyla Hz. Ömer'e yetişememiş bir tabiîdir.¹³⁹

¹³² Abdullah Aydın ve Salim Ögüt, "Ehl-i Hadîs", *DİA*, XI, 508.

¹³³ Kaynaklarda fukahâ-yi seb'a olarak Saîd b. Müseyyeb, Kasım b. Muhammed, Sâlim b. Abdullah b. Ömer, Ebu Seleme b. Abdurrahman b. Avf, Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe, Hârice b. Zeyd b. Sâbit, Urve b. Zübeyr b. Avvâm, Ebubekir b. Abdurrahman b. el-Hâris b. Hişâm ve Süleymân b. Yesâr olmak üzere 9 isim zikredilmektedir. Bunun sebebi fukahâ-yi seb'anın yedinci fakihinin Ebû Bekir b. Abdurrahman, Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf ve Sâlim b. Abdullah b. Ömer arasından hangisinin olduğu konusundaki tartışmadır. (Kallek, "Fukahâ-yi Seb'a", 214).

¹³⁴ İbn Hibbân, *Meşâhîru ulemâ'i'l-emsâr*, 63.

¹³⁵ İbn Hibbân, a.g.e., I, 63.

¹³⁶ Sümeyye Onuk Demirci, "Fukahâ-i Seb'a ve Amel-i Ehl-i Medine'nin Delil Değeri", *Eskiye*, sy. 39 (2019): 351.

¹³⁷ Aydın ve Ögüt, "Ehl-i Hadîs", 510.

¹³⁸ Mehmet Yaşar Kandemir, "Saîd b. Müseyyeb", *DİA*, XXXV, 563.

¹³⁹ İbn Hibbân, *Kitâbü's-sikât*. IV, 273.

Fakat Hz. Ömer'e yetişen kişiler hatta oğlu Abdullah b. Ömer bile Hz. Ömer'in verdiği fetva ve hükümleri Saîd'e danışmaktadır. Bu yüzden Saîd b. Müseyyeb "râviyetü Ömer/Ömer'in râvisi" olarak anılmaktadır.¹⁴⁰ Saîd b. Müseyyeb İbn Hibbân'a göre fıkhen, dinî anlamda, takva bakımından, ilmî noktada, ibadette ve fazilette tâbiîn neslinin efendisi olup Hicaz ehlinin en fakihidir.¹⁴¹

Fukahâ-yi seb'adan bu ilmi tevarüs eden zümre, İbn Hibbân'ın bir sonraki tabakada zikretmiş olduğu İbn Şihâb es-Zührî, Yahyâ b. Saîd el-Ensârî, Hişâm b. Urve, Sa'd b. İbrâhim'dir. Onların tamamı da fıkıh yönüyle öne çıkan Medineli muhaddisler olup fukahâ-yi seb'anın talebeleridir. Yahyâ b. Saîd el-Ensârî yaşadığı devrin Medineli âlimi olarak bilinmektedir.¹⁴² İbn Şihâb ez-Zührî ise fukahâ-yi seb'anın tamamının öğrencisidir ve özellikle Saîd b. Müseyyeb'in ilmî birikimini kendisinden devralan en önemli isimdir.¹⁴³ Ayrıca Zührî, İbn Hibbân'ın yukarıda naklettiği üzere sünnet-i mâziye bilgisine sahip bir münekkittir. Sünnet-i mâziye Medine merkezli olan ehl-i hadis ekolü açısından çok önemli bir kavramdır. Çünkü Hz. Peygamber döneminden beri süregelen ve nesilden nesle aktarılan yerleşik uygulamaları ifade etmekte,¹⁴⁴ bu da sünnetin tatbik sahası olan Medine'ye doğrudan işaret etmektedir.

Bir sonraki tabakada yer alan ve İbn Hibbân'ın Mukaddime'de en çok üzerinde durduğu münekkit olan Mâlik b. Enes, sünnet etrafında gelişen fıkıh çizgisinin Medine'deki öncü isimlerinden biri olmuştur. Bu ilmî gelenek Mâlik b. Enes'e büyük ölçüde Zührî'den, Zührî'ye Saîd b. Müseyyeb'den, ona Hz. Ömer'den ve ona da Hz. Peygamber'den intikal etmiştir.¹⁴⁵

Mâlik, fukahâ-yi seb'anın görüşlerine büyük bir önem atfetmiş, *Muvatta*'da fukahâ-yi seb'aya ait 575 rivayete yer vermiştir. Bu rivayetlerin 232 tanesinin maktû rivayet olması eserde doğrudan fukahâ-yi seb'anın görüşlerine atıf yapıldığını göstermektedir. Ayrıca fukahâ-yi seb'aya ait bu 232 rivayet *Muvatta*'daki maktû rivayetlerin üçte ikisini oluşturmaktadır.¹⁴⁶ Mâlik'in fukahâ-yi seb'adan naklettiği

¹⁴⁰ Kandemir, "Saîd b. Müseyyeb", 564.

¹⁴¹ İbn Hibbân, *Kitâbü's-sikât*. IV, 275.

¹⁴² Hayati Yılmaz, "Yahyâ b. Saîd el-Ensârî", *DİA*, XLIII, 262.

¹⁴³ Özkan, "Zührî", 545.

¹⁴⁴ Özkan, "Zührî", 546.

¹⁴⁵ Aydın ve Ögüt, "Ehl-i Hadîs", 508.

¹⁴⁶ Sümeyye Onuk Demirci, "Muvatta'daki Fukaha-i Seb'a Rivayetleri", içinde *İmam Mâlik Muvatta', Talebeleri ve Erken Döneme Tesiri Hakkında Tetkikler*, ed. Rahile Kızılkaya Yılmaz (Ankara: İlem Yayınları, 2022), 123-124.

rivayetlerin çok büyük bir kısmı kendisine Zührî kanalıyla ulaşmaktadır.¹⁴⁷ Dolayısıyla fukahâ-yi seb'a -> Zührî -> Mâlik münasebeti *Muvatta'*'da açıkça takip edilebilmektedir.

İbn Hibbân'ın bir sonraki tabakada zikrettiği Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, hocası Mâlik'in ilmî birikimini en iyi şekilde tahsil eden talebesi kabul edilmektedir.¹⁴⁸ Şâfiî, Mâlik'in görüşlerinin sonraki nesillere intikalinde önemli bir rol oynamış, Mâlik'in vefatı ile daha da ön plana çıkmıştır.¹⁴⁹ Medine'ye gelerek İmam Mâlik ve diğer âlimlerden ehl-i hadis fikhını öğrenen Şâfiî, daha sonra Bağdat'a giderek Irak fikhını da tahsil etmiştir. Netice itibarıyla o, Mâlik'in çizgisini ileri bir noktaya taşıyarak ehl-i hadise ilmî bir bakış açısı ve metot kazandıran fakih bir muhaddistir.¹⁵⁰

Ehl-i hadisin ilmî ve fikrî bir hareket olarak teşekkül etmesinde önemli rol oynayan iki isimden birisi Şâfiî diğeri ise Ahmed b. Hanbel'dir.¹⁵¹ İbn Hibbân'ın Şâfiî'den sonraki tabakada zikrettiği Ahmed b. Hanbel, ashâbü'l-hadisın kendi dönemindeki önderi ve temsilcisi kabul edilmektedir. Onun ortaya koyduğu görüşler, ashâbü'l-hadisın ilmî ve fikrî noktadaki tekamülü üzerinde etkili olmuştur.¹⁵²

İbn Hibbân, Ahmed b. Hanbel ile birlikte Yahyâ b. Maîn, Ali b. Medînî, İshâk b. Râhûye gibi isimleri zikrederek bir sonraki tabakadaki Buhâri, Müslim, Ebû Dâvûd, Ebû Zûr'a gibi münekkitlerin, ilmî birikimlerini bu kişilerden tahsil ettiğini belirtmiştir.

İbn Hibbân tabakalar hâlinde zikrettiği ricâl tenkit tarihinde kendi hocalarının isimlerine yer vermemiştir. Sadece Mukaddime'de başka bir bağlamda hocası İshâk b. Huzeyme'den söz etmiştir.

İbn Hibbân'ın ricâl tenkit tarihi anlatısı incelendiğinde, bu tabakaları hangi saiklere dayanarak oluşturduğu, dahil ettiği isimleri hangi sebeplerle dahil ettiği ve dışarıda bıraktığı isimlere hangi sebeple yer vermediği akla gelen temel sorulardandır. Öncelikle bu isimlere bakıldığında birkaç husus göze çarpmaktadır. İbn Hibbân'ın bu listeyi fakih muhaddisleri ön planda tutarak oluşturduğu bu hususların ilkidir.

¹⁴⁷ Demirci, 122-132.

¹⁴⁸ Bilal Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2007), 127.

¹⁴⁹ Rahile Kızılkaya Yılmaz, "İmam Şâfiî'nin er-Risale'de İmam Mâlik'ten Naklettiği Rivayetler", *İmam Mâlik Muvatta'ı, Talebeleri ve Erken Döneme Tesiri Hakkında Tetkikler*, ed. Rahile Kızılkaya Yılmaz (Ankara: İlem Yayınları, 2022), 164.

¹⁵⁰ Ömer Özpinar, "Hadis İlminin Gelişim Dönemi", içinde *Hadis El Kitabı*, ed. Zişan Türcan (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 108.

¹⁵¹ Özpinar, 108.

¹⁵² Özpinar, 109.

Hâkim, *Ma'rifetü ulûmi'l-hâdis* adlı eserinde fikhü'l-hadîsin öneminden bahsederek fakih muhaddisleri zikretmiştir. Bu bağlamda zikrettiği isimler Zührî, Yahyâ b. Saîd el-Ensârî, Evzâî, Süfyân b. Uyeyne, Abdullah b. Mübârek, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Abdurrahman b. Mehdî, Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn, Ali b. Medînî, İshâk b. Râhûye, Muhammed b. Yahyâ ez-Zühî, Buhârî, Ebû Zür'a er-Râzî, Müslim, Ebû Dâvûd es-Sicistânî gibi muhaddisler olup İbn Hibbân'ın tabakalarda yer verdiği isimlerle örtüşmektedir. Bu da İbn Hibbân'ın idealize ettiği âlim profilinin “muhaddis fakih” yani senedi ve metni iyi bilen âlim olduğunu göstermektedir.

Zaten İbn Hibbân'ın rivayet merkezli fıkhi yönü, sadece tenkit tarihini dayandırdığı isimlerde değil şahsi durum ve tercihlerinde de kendini göstermektedir. Bilindiği üzere İbn Hibbân Semerkant'ta vazife yapmış bir Şâfiî kadısıdır. Yazdığı eserlere bakıldığında fakih olmasının tesirini bariz bir şekilde görmek mümkündür. O, *Sahih*'ini, fıkhi sonuçlarına göre emirler, nehiyler, mübahlar, haberler ve ef'âlü'n-Nebî şeklinde, bilinen metotlardan farklı bir şekilde taksim etmiştir. Bunun yanı sıra günümüze ulaşmayan *Fusûlû's-sünen* adlı bir eser kaleme aldığı ve burada sünnetin fıkhi boyutlarına dair meseleleri tartıştığı bilinmektedir. (I, 22) Ayrıca Mukaddime'de tenkit faaliyetinin meşrûiyet problemini fıkhi açıdan ele almış olması, bir münekkitten beklentilerinin hadis ve fıkıh arasında bir yer tutması, zecr vb. fıkhi terimleri çokça kullanması, bir sonraki bölümde ele alınacağı üzere cerh gerekçelerini ihticâc edilebilenler ve edilemeyenler şeklinde istidlâlâye yönelik ayırmış olması onun fakih yönünün tezahürleridir. Netice itibarıyla kesin bir şekilde söylemek mümkündür ki İbn Hibbân hüküm ve fetvalarını fikhü'l-hadise göre şekillendiren ve bu çerçevede eserler ortaya koyan bir ehl-i hadis mensubudur.

Dikkat çeken ikinci husus, İbn Hibbân'ın tebeu't-tâbiîne kadar zikrettiği münekkitlerin hepsi Medine'dendir. Örneğin, bu isimler arasında Kûfeli yahut Basralı râvîlere yer verilmemiştir. Ayrıca İbn Hibbân'ın tarih anlatısında Mâlik b. Enes'e en geniş yeri ayırması, Medine ilmî merkezinin ön planda tutulduğunu açıkça göstermektedir. Bu da müellifin ricâl tenkit tarihini belirli bir hedefe binaen ortaya koymuş olduğu fikrini düşündürmektedir.

İbn Hibbân'ın büyük tâbiîn ve küçük tâbiîn tabakasında Medineli münekkitleri vurgulamış olmasını Halil İbrahim Turhan değerlendirmekte ve İbn Hibbân'ın bunun sebebini açıklamadığını zikretmektedir. Ayrıca Medine dışındaki cerh-ta'dil faaliyetinde

bulunan tâbiîn âlimlerini zikretmemesinin bir eksiklik olarak düşünölebileceğini belirtmektedir. Bunu da Şa‘bî, İbn Sîrîn, Hasan-ı Basrî, Eyyûb es-Sahtiyânî ve A‘meş gibi otorite kabul edilen tabîîlerin bu tasnifte yer almamasıyla örneklendirmektedir. Bu isimlerin zikredilmemiş olması İbn Hibbân'ın onları birer münekkit olarak görmediği ihtimalini akla getirir de durumun böyle olmadığını belirtmektedir.¹⁵³

Zira İbn Hibbân tabakalar bahsinde zikretmediği söz konusu isimlere, yukarıda geçtiği üzere yine tarihsel anlatısı dahilinde Ali b. Medîni'den nakledilen rivayette yer vermektedir. Ayrıca *es-Sikât* ve *Meşâhîru ‘ulemâi'l-emsâr* adlı eserlerinde de müspet ifadelerle onları anmakta,¹⁵⁴ Mukaddime'de ricâl tenkit tarihini sunduğu kısmın dışında, kendilerinin cerh-ta‘dil ile ilgili görüşlerine atıfta bulunmaktadır. (I, 31, 78) Bu durum, İbn Hibbân'ın onları da güvenilir münekkitler olarak gördüğünü göstermektedir.

Bu noktada söz konusu tercihin sebebinin ne olabileceği sorusu önem kazanmaktadır. Bizce bunun en temel sebebi, İbn Hibbân'ın bu tasnifte ricâl tenkit tarihini bütünüyle ortaya koymak gibi bir gayesinin olmayışdır. Her bir tabakada mezkûr isimleri saydıktan sonra “ve gayruhum/diğerleri” ifadesine yer vermesi, İbn Hibbân'ın münekkit râvileri bu saydığı isimlerden ibaret görmediğini ve başka münekkitlerin de varlığını kabul ettiğini açıkça göstermektedir.

İbn Hibbân bütüncül bir tarih anlatısından ziyade mensubu olduğu Medine menşeli ehl-i hadis ekolünün bir tarihçesini oluşturmuştur. Nitekim İbn Hibbân'ın Mukaddime'de üzerinde durduğu münekkidler kaynaklarda ehl-i hadis ekolünün temsilcileri olarak zikredilmektedir. Örneğin Şehrîstânî (ö. 548/1153) ehl-i hadisi fıkıh eksenli tanımlamakta¹⁵⁵, Hicazlıları ehl-i hadis olarak görmektedir. Bu bağlamda Mâlik b. Enes, Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, Süfyân es-Sevrî ve Ahmed b. Hanbel'den ehl-i hadisin önemli temsilcileri olarak bahsetmektedir. Şah Veliyyullah da Ahmed b. Hanbel ve İshâk b. Râhûye'yi ehl-i hadisin en önemli temsilcileri olarak zikretmiştir.¹⁵⁶

İbn Hibbân'ın hedefi tenkit faaliyetinin nasıl bir ilmî tevarüs ile kendisine ulaştığını ortaya koymak, müslümanlar arasında ilk dönemlerden itibaren benimsenen

¹⁵³ Turhan, “Cerh-Ta‘dil İlminin Hicrî İlk İki Asırdaki Gelişim Seyri”, 31.

¹⁵⁴ İbn Hibbân, *Kitâbü's-sikât*. IV, 122, 302, V, 186, 348, VI 53; Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî İbn Hibbân, *Meşâhîru ulemâi'l-emsâr*, 88, 101, 111.

¹⁵⁵ Serdar Demirel, *Halku'l-Kur‘ân Meselesi ve Hadis Kaynaklarına Etkisi* (İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, t.y.), 65.

¹⁵⁶ Demirel, 63.

ricâl tenkidine tarihsel düzlemde bir numune oluşturmak, keyfiyetine dair yorumlarda bulunmaktır. Sözelimi tarih anlatısındaki isimlerin en büyük özelliklerinin hadis merkezli bir fıkıh anlayışına sahip olmaları, hadisin isnadını olduğu kadar metnini de korumaya önem vermeleri, belli coğrafyaların ve ilim halkalarının mensubu olmaları, onun ricâl tenkit tarihini belli bir minvalde ele aldığına işaret eder niteliktedir. Başka bir ifade ile, İbn Hibbân bu Mukaddime ile yaptığı/yapacağı ricâl tenkidinin meşrû ve tarihi sınırlarını çizmekle kalmamış, bu spesifik alanda kendisinin de mensubu olduğu ilmî silsileyi tarihsel ve teorik bağlamda incelemiş, ortaya koymak istemiştir. O hâlde İbn Hibbân'ın, sonrasında ehl-i hadis adıyla tebellür eden Medine okulunun bir halkası olması Mukaddime'nin doğru tahlil ve ta'sîli için göz önünde bulundurulması gereken en önemli hususlardandır.

Medine Kur'ân ve sünnetin uygulama sahası olan kilit bir şehirdir. Hz. Peygamber'in 622 yılında Medine'ye hicret etmesi, ömrünün son on yılını orada geçirip orada vefat etmesi, şer'î hükümlerin büyük bir kısmının orada nazil olup tatbik edilmesinde büyük rol oynamıştır. Hz. Peygamber'in vefatından sonra hilafet merkezinin Medine olarak devam etmesi, muksirûnun orada yaşamış olması sünnetin ilk nesillerdeki tatbik sahasının öncelikli olarak Medine olmasını sağlamıştır. Hz. Ömer'in, büyük sahâbîlerin Medine'den ayrılmasına genel olarak izin vermemesi ve sık sık onlarla istişare etmesi, Medine'nin bir ilim merkezi olarak korunduğunu göstermektedir.¹⁵⁷ Bu yüzden Medine *dâru's-sünne* olarak tanımlanmış,¹⁵⁸ Medine ehlinin ameli, sünneti uygulama şekli ve görüş birliği ettiği hususlar büyük önem arz etmiştir.

Medine taşımış olduğu bu özelliklere binaen diğer şehirlere nazaran ayrıcalıklı bir konumdadır. Bu yüzden hadis bir ilim olarak burada teşekkül etmiştir. Medine'nin bahsi geçen atmosferinde yetişmiş olan ehl-i hadis ekolü, Medine merkezli bir fıkhi-ilmî gelenek olarak tebarüz etmiştir.¹⁵⁹

Hicrî ikinci asırda teşekkül eden, sahâbe ve tâbiîn döneminde Medine ekolü ve Hicazlılar olarak bilinen ehl-i hadis,¹⁶⁰ sonraları sistematik bir hüviyet kazanarak¹⁶¹ bazı temel prensiplere sahip bir ekole dönüşmüştür. Mihne sürecinde Ahmed b. Hanbel'in

¹⁵⁷ Demirci, "Fukahâ-i Seb'a ve Amel-i Ehl-i Medine'nin Delil Değeri", 351.

¹⁵⁸ Hüseyin Akgün, *Hadis rivayet coğrafyası* (İstanbul: İfav, 2019), 47.

¹⁵⁹ Aydın ve Ögüt, "Ehl-i Hadîs", 508.

¹⁶⁰ Ahmet Yücel, *Hadis tarihi* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018), 52.

¹⁶¹ Demirel, 64.

sergilemiş olduğu tavır ve sonrasında mihnenin bitişiyle halkın desteğini alan ehl-i hadis müntesipleri bu kavramın sınırlarının belirginleşmesinde etkili olmuştur.¹⁶² Yani ehl-i hadis in olgunluk döneminin mihne sonrası döneme tekabül ettiğini söylemek mümkündür. Öyle ki “ehl-i hadis” artık sadece muhaddisleri içine alan bir sıfat değil, Ahmed b. Hanbel’in öncülüğünü yaptığı ilmî ve fıkhi bir disiplindir.

Mihne sonrasında kapsamı değişen bir başka grup da ehl-i reydir. Önceleri yorum ve kıyası önceleyen Mutezile gibi gruplar da ehl-i rey olarak tavsif edilmiş olsa da¹⁶³ ehl-i rey kavramı mihne sonrasında Hanefilerle özdeşleşmiştir.¹⁶⁴ Bunda Kuran’ın mahluk olduğunu savunan bazı Mutezilî yöneticilerin fıkıhta Hanefî olmasının etkisi büyüktür.¹⁶⁵ Böylece ehl-i hadis ile ehl-i rey arasında zaten mevcut bulunan ihtilaflar bu şekilde daha da derinleşmiştir.¹⁶⁶ Nihâyetinde ehl-i hadis in sınırlarının çizilmesinde ona alternatif bir ekol olarak bilinen ehl-i rey in varlığı da büyük rol oynamıştır.¹⁶⁷

Ehl-i hadisten olduğu bilinen İbn Hibbân’ın Mukaddimesi’nde de bu ayrışmanın izlerini görmek mümkündür. Örneğin, İbn Hibbân ehl-i rey in kendisini dayandırdığı fakih tabîi İbrâhim en-Nehaî’ye *es-Sikât* ve *Meşâhîru ‘ulemâi’l-emsâr* adlı eserlerinde yer verip onu tevsik etmesine rağmen¹⁶⁸ Mukaddime’de sunduğu münekkitler tarihinde ona yer vermemektedir. Bunun sebebi İbn Hibbân’ın kendisini ehl-i reyden ayırıştırma çabası ve mensup olduğu ehl-i hadis geleneğinin fikhını ortaya koyma isteği olmalıdır. Netice itibarıyla İbn Hibbân sunduğu bu tenkit tarihi anlatısı ile fakih muhaddis kimliğini ortaya koymuştur.

4. İBN HİBBÂN DÖNEMİNDE TENKİT FAALİYETİNİN DURUMU

277-354/890-965 yılları arasında yaşayan İbn Hibbân, Büst şehrinde dünyaya gelmiş, 23 yaşına kadar da Büst-Sicistan (Sîstan) bölgesinde yaşamını idame ettirmiştir. Bu tarihten sonra Şâş’tan İskenderiyye’ye kadar rihleler yapmış fakat hayatının geri kalan büyük

¹⁶² Demirel, 85.

¹⁶³ Demirel, 68.

¹⁶⁴ Demirel, 65.

¹⁶⁵ Demirel, 66.

¹⁶⁶ Demirel, 59.

¹⁶⁷ Aydınli ve Ögüt, “Ehl-i Hadîs”, 509.

¹⁶⁸ İbn Hibbân, *Kitâbü’s-sikât*. IV, 8; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî İbn Hibbân, *Meşâhîru ulemâi’l-emsâr*, 101.

çoğunluğunu, yukarıda zikredildiği üzere Büst, Sicistan, Semerkant ve Nîşabûr şehirlerinde geçirmiştir. Büst, Sicistan ve Nîşabûr şehirleri Horasan bölgesinde, Semerkant ise Maverâünnehir bölgesindedir.¹⁶⁹

İbn Hibbân'ın doğduğu ve yaşadığı Büst şehrinin siyasi tarihine bakıldığında, Hz. Osman döneminde bölgenin ele geçirildiği, bir süre sonra İslam hakimiyetinden çıktığı fakat 41/661-2'de yeniden zapt edildiği görülmektedir.¹⁷⁰ Önce Emeviler, ardından Abbâsîlerin hakimiyetine giren bölge, sık sık siyasi karışıklıklara sahne olmuştur.¹⁷¹ 247/861'de Ya'kûb b. Leys'in Sîstan bölgesini ele geçirmesiyle birlikte Abbâsî halifelerine bağlı bir İslam hanedanı olan Saffârîlerin bölgedeki hakimiyeti başlamıştır.

Saffârîlerin bölgedeki nüfuzu kırk yıl devam etmiştir. Ardından Sâmânî hanedanlığı ile aralarında yaşanan mücadelede 287/900'de Sâmânîler galip gelmiş ve bunun üzerine Horasan'a Sâmânîler hâkim olmuştur. 311/923 tarihinden itibaren ise Ebû Ca'fer Ahmed (ö. 352/963) önderliğinde Sicistan'da Saffârîler yeniden güç elde etmiştir. Ebû Ca'fer'in ölümüne dek Büst ve Sicistan, Saffârîlerin idaresinde kalmaya devam etmiştir.¹⁷² Netice itibariyle İbn Hibbân'ın yaşadığı IV./X. yüzyılda Horasan ve Maverâünnehir bölgelerinde, Sâmânîlerin; Sicistan'da ise Saffârî hanedanlığının hakimiyeti görülmektedir.¹⁷³

IV./X. yüzyılda bölgenin dinî durumuna bakıldığında ise Sâmânîlerin de olumlu etkisiyle bölgede ilmî bir hareketliliğin var olduğu söylenebilir. Mezhepsel anlamda sünni görüşün yaygın olduğu ancak mezhepler arası çatışmaların da yaşandığı görülmektedir.¹⁷⁴ II./VIII. yüzyılda, Horasan'da Hanefî mezhebinin yayılmaya başladığı ve nihâyet IV./X. yüzyılda bölgede Hanefîliğin neredeyse tamamen yayıldığı zikredilmektedir. Büyük oranda tüm kadıların Hanefî mezhebine mensup olduğu Horasan'da, III. /IX. yüzyıldan itibaren Şafîî kadılar da görev yapmaya başlamıştır.¹⁷⁵ Bu durum beraberinde Hanefî-Şafîî mücadelesini getirmiştir. Özellikle Sicistan'da iki mezhep arasında şiddetli

¹⁶⁹ Betül Yurtalan, *İslam Coğrafyacılarına Göre Mezhepler* (Ankara: Ankara Üniversitesi, 2015), 98.

¹⁷⁰ Tahsin Yazıcı, "Büst", *DİA*, VI, 595.

¹⁷¹ Osman Gazi Özgüdenli, "Sîstan", *DİA*, XXXVII, 274.

¹⁷² Erdoğan Merçil, "Saffârîler", *DİA*, XXXV, 463.

¹⁷³ Yurtalan, *Mezhepler*, 98.

¹⁷⁴ Yurtalan, *Mezhepler*, 100.

¹⁷⁵ Yurtalan, *Mezhepler*, 102.

anlaşmazlıklar yaşanmış, bunlara zaman zaman yönetim müdahil olmak zorunda kalmıştır.¹⁷⁶

IV./X. yüzyılda Horasan ve Maverâünnehir’de yaygın olan bir diğer görüş de Kerrâmiyye mezhebidir. Kerrâmiyye, Muhammed b. Kerrâm es-Sicistânî’nin (ö.255/869) görüşleri etrafında şekillenen zühd yaşantısını ön planda tutan bir mezheptir.¹⁷⁷ Ayrıca Kerrâmîlerin merkezlerinin Nişâbü’r olduğu ve Semerkant’ta da hankâhlarının bulunduğu zikredilmektedir.¹⁷⁸ Bu dönemde Kerrâmîler ile Şafiîler arasında, amelin imana dahil olup olmadığı meselesi üzerinde bir mücadele yaşandığı düşünülmektedir.¹⁷⁹ İşte İbn Hibbân böyle bir dönemde yaşamış, Şafiî mezhebine mensup fakih bir muhaddistir. Her insan gibi o da içinde bulunduğu dönemden etkilenmiş, ilmî ve fikrî yapısının şekillenmesinde yaşadığı devrin şartları etkin rol oynamıştır. Bununla beraber görüşleriyle ve ortaya koyduğu eserlerle de kendi dönemine ve sonraki zamanlara tesir etmiştir.

İbn Hibbân’ın Mukaddime’de değindiği bazı hususlar, yaşadığı döneme, döneminde hadis ilminin durumuna ve ricâl tenkidinin tatbikine ilişkin bazı ipuçları barındırmaktadır. Bu bağlamda onun, üzerinde en çok durduğu hususlardan bir tanesi, döneminde rivayet ve dirâyet arasındaki dengenin bozulmuş olması ve artık marifetü’s-sünen konusunda önceki nesillerdeki ehliyetin bulunmayışıdır. Mukaddime’de İbn Hibbân’ın kendi dönemini şu hadis-i şerif çerçevesinde yorumlayıp değerlendirdiği görülmektedir: *“Allah, ilmi insanlardan çekip almaz, ancak ulemayı alır. Öyle ki tek bir âlim kalmaz ve insanlar kendilerine cahilleri reis edinir, onlara (meseleler) sorulur. Onlar da bilgisizce fetva verirler, böylece hem kendilerini hem de insanları saptırırlar”*¹⁸⁰ (I, 21) Ayrıca İbn Hibbân, Hz. Peygamber’in ahir zamanda ilmin azalacağını haber verdiğini nakletmektedir. Bu iki haberi kendi dönemi özelinde yorumlayan İbn Hibbân, *marifetü’s-sünen* hariç bütün ilimlerin günbegün artıp geliştiğini zikretmekte, bu sebeple Hz. Peygamber’in “azalmakta olan ilim” diyerek işaret ettiği hakiki ilmin, marifetü’s-sünen olduğunu belirtmektedir. Ve buna istinaden kaynağı Kur’ân ve sünnet olmayan ilmi/ilimleri, “ilmin zıttı” olarak nitelemektedir. (I, 20) İşte bu sebeple İbn Hibbân marifetü’s-sünen üzerinde durmaktadır. “Marifetü’s-sünenin (sünnetleri bilmenin), zayıf

¹⁷⁶ Yurtalan, *Mezhepler*, 103.

¹⁷⁷ Sönmez Kutlu, “Kerrâmiyye”, *DİA*, XXV, 295.

¹⁷⁸ Yurtalan, *Mezhepler*, 103.

¹⁷⁹ Yurtalan, *Mezhepler*, 104.

¹⁸⁰ Buhârî, “İlm”, 34 (No. 100); Müslim, “İlm”, 5 (No. 6796)

ve metrûk râvileri bilmekten başka bir yolu yoktur” sözüyle açıklama yaparak meselenin ricâl tenkidine dönük tarafına işaret eder. (I, 20) Netice itibariyle, ancak duafayı bilmekle elde edilen marifetü’s-sünen, müellife göre kendi döneminde gereken itibarı görmemekte, günden güne zayıflamaktadır.

İbn Hibbân’ın marifetü’s-sünene paralel olarak kullandığı önemli kavramlardan bir tanesi de sınaatü’l-hadistir. Onun günümüze ulaşan tüm eserleri incelendiğinde sadece tek bir yerde "علم الحديث" terimini kullandığı görülmüştür.¹⁸¹ Onun yerine en çok tercih ettiği kullanımlar "صناعة الحديث"¹⁸² hadis mesleği/uzmanlığı, (bir yerde "صناعة السنن" olarak geçmektedir) (I, 87) ve "علم معرفة السنن" (I, 20) sünnetlerin bilinmesi ilmidir. Fakat hadis ilminden bahsedeceği zaman çoğunlukla "هذا العلم" (bu ilim) (I, 19, 27, 28, 31, 195) ya da "هذه الصناعة" (bu meslek) (I, 20, 56, 85, 92, 156, 379) ifadelerini kullanmaktadır. "Hadis mesleği/işçiliği" veya "sünnetlerin bilinmesi" ifadelerini tercih etmesinin birçok sebebi olabilir. Rivayet döneminin devam etmesi sebebiyle isimlendirme tikel anlamda hadis ve sünnetler üzerinde şekillenmiştir. Hadis ve sünnetlerin hıfzı, bilinmesi, korunması en iyi "hadis sanatı" ve "sünnetlerin bilinmesi" isimleri ile mümkün olmuştur. Aslında bu isimlendirme tercihinin bakıldığında bile dönemsel bir çıkarım yapmak mümkündür. Buna göre "sünnetlerin hıfzı ve olduğu gibi gelecek nesillere intikali" dönemin önemli hadis meselelerinden birini teşkil etmektedir.

Marifetü’s-sünen ve sınaatü’l-hadisın yani hadis ilminin zaaf içerisinde olduğunu pek çok yerde farklı şekillerle ifade eden İbn Hibbân, bu hususta lafız ve mana bütünlüğünün korunması gerektiğini vurgulamaktadır. Bunu kendi yaşadığı dönem ve kendisinden önceki dönemi kıyas etmek suretiyle dile getirmektedir. Bu minvalde, “Tarih boyunca hiçbir zaman bu ilmin öğrenilmesi bugünden daha gerekli olmamıştır. Çünkü bu işi iyi yapanlar artık gitmişlerdir (ölmüşlerdir). Ve talebeler bu işe önem vermez olmuştur” demiştir. İbn Hibbân’a göre döneminde bu işle ilgilenenler iki gruptur. Bunlar onun tabiriyle Haşviyye ve Mütefakkihe’dir. Müellif bu iki grup hakkında şöyle demektedir:

¹⁸¹ Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî İbn İbn Hibbân, *Kitâbü’s-sikat*. nşr. Muhammed Abdülmuîd Han (Haydarabad : Dâiretü’l-Maârifî’l-Osmaniyye, 1973), VI, 611.

¹⁸² Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân b. Ahmed Büstî İbn Hibbân, *Kitâbü’l-mecruhin mine’l-muhaddisin*, nşr. Hamdi b. Abdülmecid b. İsmail es-Selefi (Riyad: Dârü’s-Sumay’î, 2000), I, 287, 374, 536.

Birinci grup, geniş coğrafyalara yaptıkları rihlelerle haberlerin peşinde koşanlardır. Avamın kendilerini Haşviyye olarak isimlendirdiği bu kişilerin en çok önemsedikleri şey hadisleri ezberlemeksizin, hadislerle amel etmeksizin ve sahihi zayıftan ayırmaksızın hadisleri yazmak ve toplamaktır. (I, 19) Diğer grup ise bütün meşguliyetleri rey ve cedel olan mütefakkihedir. Onlar bütün sünneti arkalarına atarak, sünneti hıfzetmeyi, manalarını, sünnetlerin hangi durumlarda kabul edileceğini, sahihi zayıftan ayırmayı ihmal etmişlerdir. (I, 20)

Bu iki grup İbn Hibbân'a göre iki yanlış uç örneği oluşturmaktadır. Haşviyye isimlendirmesi, sadece işin şekli ve zahiriyle ilgilenererek manayı göz ardı eden kişiler için müellifin kullandığı bir yakıştırma ifadesidir. Bununla, belli bir gruba işaret etmeyi hedeflemeyerek, hadisin mana ve metnini önemsemeden tarik peşinde koşan râvileri kastettiği düşünülmektedir. Mütefakkiye tabirini ise, fakihler için değil, bu işin hakkını veremeyen fıkıhçılar için kullanmaktadır. Ona göre mütefakkiye, sünnetlerin lafzî muhafazasına gereken özeni göstermemektedir. Müellifin bu tenkidinin, döneminde yaşanan Hanefî-Şâfiî mücadelesinin bir tezahürü olması mümkündür. İbn Hibbân, önceki kısımlarda yer verildiği üzere "rey" taraftarlarını eleştirmekte, *el-Mecrûhîn*'de Ebû Hanîfe'yi tenkit etmektedir. (II, 405)

Bununla beraber, sünnetleri lafzen ve manen kavrayan, bu konuda ehliyet sahibi bir örnek olarak hocası İshâk b. Huzeyme'yi zikretmektedir. Bu anlamda İbn Huzeyme, müellifin idealize ettiği hadis âlimi profilinin müşahhas bir örneğidir. İbn Hibbân onun için: "Ben yeryüzünde hadis işini bu kadar iyi yapan, sahihleri lafızlarıyla birlikte hıfzeden, bütün ziyadeleri sika olan, tüm sünnete karşısında açık duran bir kitap gibi hâkim olan sadece İshâk b. Huzeyme'yi gördüm" demiştir. (I, 87)

İbn Hibbân'a göre ise ne hadis rivayeti ne de fıkıh ihmal edilebilir. Bu ikisi bir bütün hâlinde varlığını sürdürmelidir. Aslına bakılırsa bu noktada İbn Hibbân'ın şahsı ve duruşu, burada öne sürdüğü fakih muhaddis olma kriterini tam manasıyla karşılamaktadır. Çünkü o hem kadıdır hem de münekkî bir muhaddistir.

Mukaddime'de İbn Hibbân'ın dönemine ilişkin zikredilen hususlardan bir diğeri de ricâl tenkidinin meşrû olmadığı iddiasını savunan bir grubun bulunmasıdır. Yukarıda değinildiği üzere, ricâl tenkidini gıybet olarak gören ve bu sebepten buna karşı çıkan bir gruptan İbn Hibbân "muhaliflerimiz" diyerek bahsetmektedir. (I, 23) İbn Hibbân hadis ehli olmadıklarını vurguladığı bu topluluğa karşı ricâl tenkidinin gerekliliği

üzerinde durmuştur. Bu kimselerin onun döneminde yaygın olan Kerrâmiyye mezhebine mensup olmaları ihtimal dahilindedir.

İbn Hibbân, rivayet döneminin sonlarına doğru, mütekaddimîn ile müteahhirîn arasında geçiş dönemi sayılabilecek bir zamanda yaşamıştır. Bu durumun, onun düşünce ve yaklaşımına tesir ettiği muhakkaktır. Netice itibariyle ricâl tenkidine karşı çıkan veya bu alanda ihmalkâr davranan zümreleri şiddetle eleştirmiş, ricâl tenkidinin dikkat ve hassasiyetle yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Bu doğrultuda dönemindeki Haşeviyye ve Mütefakkihe'yi eleştirmiş ve bozulan rivayet-dirayet dengesinin bir sonraki bölümde zikredilecek kriterler çerçevesinde yeniden ihya edilmesi gerektiğini savunmuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUKADDİME'DE RİCÂL TENKİT KRİTERLERİ

İnsanoğlu haddi zatında yanılması mümkün bir varlıktır. Hata yapmak insana ait bir özelliktir. Hadislerin hıfzı, tahammül ve edası da bu açıdan hayatın doğal seyrine tâbidir. Bu yüzden muhaddisler, mevcut ve muhtemel hatalardan hadisleri ayıklamak için bir önceki bölümlerde işaret edildiği üzere azami gayret göstermişlerdir. Bu hususta birçok kriter geliştirmişler, hadisleri aslına uygun şekilde almak ve aktarmak için çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardır.

İbn Hibbân da bu konuda görüş beyan eden, usûl sahibi muhaddislerden biridir. O, râvileri bazı esaslara göre inceleyerek kısımlara ayırmıştır. Bunun neticesinde, mukaddimesini incelediğimiz, zayıf ve metrûk râvilerin ele alındığı bu eser *el-Mecrûhîn*, güvenilir râvilere yer veren *es-Sikât* ve bu iki grup arasında kalan râvileri ihtiva eden *el-Faslu beyne'n-nekale* eserleri oluşmuştur.

İbn Hibbân'ın mezkûr eserleri kaleme alırken benimsediği ölçü ve kriterleri çeşitli eserlerinde dağınık olarak yer almaktadır. Bununla beraber, sistematik şekilde görüş beyan ettiği, çeşitli örneklerle pekiştirdiği, bu konuda en fazla malzemeyi ihtiva eden eseri Mukaddime'dir. Mukaddime, mecruh râvileri ele alan bir eserin giriş kısmı olması hasebiyle, zayıf ve metrûk râviler hakkında geniş malumat barındırmaktadır. Zayıf râvilerin çeşitlerine, özelliklerine, zayıflık gerekçelerine ve bazı hadis ıstılahlarının kapsam ve bağlamlarına Mukaddime'de rastlamak mümkündür. Eser aynı zamanda, sika râvilerden nakledilen her rivayetin ihticâc için uygun olmayabileceğine işaret ederek bu konuda da ölçütler sunmaktadır.

Araştırmanın üçüncü bölümü olan bu kısımda, öncelikle giriş mahiyetinde olması sebebiyle İbn Hibbân'ın ricâl tenkidine yaklaşımı, benimsediği kriterler çerçevesinde ele alınmıştır. Sonrasında bölümün ana konusu olan, İbn Hibbân'ın Mukaddime'de zikrettiği cerh kriterlerine yer verilmiş, müellifin tasnifinden bağımsız ve fakat daha işlevsel şekilde yeni bir tasnif ile kriterler ele alınmıştır.

İbn Hibbân, mütekaddim dönemin sonlarında yaşamış münekkî, fakih bir muhaddistir. Yaşadığı dönemin IV/X. yüzyıl olması hasebiyle, hadis ilmiyle ilgili birçok lafız ve ifade biçimi kendisinden önce oluşmuş ve kullanılır hâle gelmiştir. Onun

döneminde ise hadis tenkidi yaparken genellikle muhaddislerin lafız birliği ettiği görülse de ıstılahlaşma süreci tamamlanmadığı için hususi kullanım ve izahlarla da karşılaşılmalıdır.

İbn Hibbân da tam bu geçiş sürecinde yaşamış ve hadis ilmine dair çeşitli lafız ve ifadeler kullanarak bunları çoğu kez yine kendisi açıklamıştır. Bu bölümde, İbn Hibbân'ın hem açıklamaları hem de kullanımları doğrultusunda ricâl tenkit kriterleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

1. İBN HİBBÂN'IN RİCÂL TENKİDİNE YAKLAŞIMI

İbn Hibbân, bir râvinin güvenilir mi yoksa zayıf mı olduğuna, esas aldığı bazı temel kriterler muvacehesinde karar vermektedir. Öncelikle onun râviler hakkında verdiği hüküm iki şekilde gerçekleşmektedir. Bunlardan biri, râviyi vasıfları bakımından inceleyerek hüküm vermesidir. Diğeri de râviden nakledilen rivayetleri inceleyerek râvi hakkında bir yargıda bulunmasıdır. Bu bölümde İbn Hibbân'ın ricâl tenkidıyla ilgili kriterleri, zikrettiğimiz ikili taksim çerçevesinde incelenecektir.

1.1. Vasıfları Açısından Râvi

İbn Hibbân, haber-i hâssanın hüccet kabul edilebilmesi için râvinin taşıması gereken beş asgari özellikten söz etmektedir. (I, 17) Ona göre bu özellikler, haberin isnadındaki her bir râvide aranmalı ve haber kesintisiz bir şekilde semâen Hz. Peygamber'e ulaşmalıdır. Bu özellikler, Şâfiî'nin zikrettiği beş şart ile aynıdır.¹⁸³ Lafzen ortak olan bu beş özelliğin mefhum bakımından da aynı olduğunu söylemek başka bir araştırma konusudur. Zira aynı kelimelerle ifade edilen olgular, kullanan kişinin kastına göre farklı manalara gelebilmektedir. Burada, sadece İbn Hibbân'ın bu konu hakkındaki yaklaşımına yer verilecektir. İbn Hibbân'a göre bir haberle ihticâc edilebilmesi için râvide aranan beş asgari vasıf şunlardır:¹⁸⁴

¹⁸³ Ebû Abdullah Muhammed b. İdris Şâfiî, *er-Risâle*, nşr. Ahmed Muhammed Şakir (Mısır: Mustafa el-Bâbî, 1357), 370.

¹⁸⁴ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, (I, 17); Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân el-Müsnedü's-sahîh ale't-tekâsim ve'l-envâ'*, nşr. Mehmet Ali Sönmez, Halis Aydemir (Beyrut: Daru İbn Hazm, 2012), I, 105.

- 1- Dininde adâlet sahibi olmak (العدالة في دينه) -Allah'ın (günahları) güzelce örtmesiyle birlikte-¹⁸⁵
- 2- Hadis rivayetinde sıdk ile bilinmesi (المعروف بالصدق في حديثه)
- 3- Ne rivayet ettiğini akledebilecek melekede olması (العقل بما يحدث به)
- 4- Lafız bakımından rivayetin manalarını bozacak hâlleri bilmesi (العالم بما يحيل) (معاني الحديث من اللفظ)
- 5- Haberinin tedlisten uzak olması (المتعري خبره عن التدليس)

Araştırmamızda, zikredilen beş temel kriterden bir ve ikincisi adâlet vasfı ile; üç ve dördüncüsü zabt vasfı ile ilişkilendirilmiştir. Beşinci madde “tedlis” ise, hususi olarak ayrıca başlıklandırılarak ele alınmıştır. Mezkûr beş özellik başta olmak üzere İbn Hibbân'ın benimsediği diğer kriterler de incelendiğinde müellifin, râviyi vasıfları bakımından üç kısımda değerlendirdiği görülmektedir. Bunları, “Adâletle İlgili Temel Kriterler”, “Zabta Delalet Eden Temel Kriterler” ve “Tedlisle İlgili Temel Kriterler” olarak üç başlıkta incelemek mümkündür. Bu bölümde zikredilen İbn Hibbân'ın ricâl tenkidindeki temel kriterleri, kendisinin teorik izahlarına ve pratikte râvide aradığı vasıflara dayanarak oluşturulmuştur.

1.1.1. Adâlet İle İlgili Temel Kriterler

Hadis ilmine ait bir ıstılah olan adâlet kavramı, şimdiye dek birçok şekilde tanımlanmıştır. Abdullah b. Mübârek'in konuyla ilgili şu açıklaması adâletin mahiyetine işaret eder niteliktedir: “Kim de şu beş şey varsa o âdil kişidir, ‘Cemaate devamlılık, içki içmemek, dinî konularda zafiyet içinde olmamak, yalan söylememek, aklen bir kusuru bulunmamak’”.¹⁸⁶ İmam Şâfiî de “Ben Yahyâ peygamber dışında taatine masiyet karışmamış kimseyi bilmiyorum. Günahına tâat karışmamış kimse de yoktur. Bu yüzden eğer kişinin Allah'a itaati baskınsa o kişi âdil kabul edilir. Eğer masiyeti baskınsa o kişi cerh edilir” diyerek adâletin masum olmak anlamına gelmediğine işaret etmektedir.¹⁸⁷ Hâkim en-Nîsâbü'rî ise “Muhaddisin adâletinin aslı, müslüman olması, bidate davet

¹⁸⁵ Bu madde el-Mecrûhîn'de “Dininde sika olmak (الثقة في دينه)” şeklinde yer almaktadır. (I, 17)

¹⁸⁶ Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, nşr. Ebû Abdillâh es-Sûrkî, İbrâhim Hamdî el-Medenî (Medine: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1357), 78.

¹⁸⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, 79.

etmemesi, adâletini düşürecek bir günahla tanınmamasıdır” demiştir.¹⁸⁸ İbn Hacer ise, “Adâlet, kişiyi takva ve murûete götüren bir melekedir. Takvadan maksat, şirk, fisk ve bidat gibi kötü amellerden sakınmaktır” demiştir.¹⁸⁹

İbn Hibbân ise râvinin adâletini hususi manasıyla “العدالة في الدين” (dinî bakımdan adâlet) ve umumi manasıyla “العدالة في الرواية” (hadis rivayetinde adâlet) olarak iki şekilde ele almaktadır. Müellif, yukarıda râvide aranan beş özelliği sıralarken bunlardan birini bizatihi kendisi “Dinde adâlet sahibi olmak” şeklinde isimlendirmişti. Bu, adâletin hususi manasıyla kullanımıdır. Râvinin hadis rivayetinde adâlet sahibi olması ise aşağıda ele alınacağı üzere, dinde âdil olmayı da kapsayan daha temel, çatı bir kavramdır. Burada İbn Hibbân’ın, adâleti umumi manasıyla kullandığı görülecektir. Bu iki ifade ile ilgili tafsilat, aşağıdaki başlıklarda açıklanmıştır.

Bu ikili taksim, İbn Hibbân’ın “Her muaddil hadis ilminde uzman değildir ki âdil kimseyi din ve rivayet açısından birlikte değerlendirip hakiki manada ta’dîl edebilsin” sözüne dayanmaktadır.¹⁹⁰ Buna göre, bir râvinin gerçekte adâlet ile vasıflanması hem diyaneten hem de rivayeten gerçekleşmektedir. Ayrıca, aşağıda ele alınacağı üzere İbn Hibbân’ın pek çok yorumunda bu ayrımın izlerini görmek mümkündür.

Adâletin hususi ve umumi kullanımlarının ardından İbn Hibbân’ın râvide aradığı vasıflardan biri olan “sıdk ile bilinme” şartı da bu bölümde ele alınmıştır. Zira râvinin doğru sözlü olması, onun kasten yalan söylemeyen ve kasten Hz. Peygamber’e yalan isnad etmeyen biri olması demektir ki bu da doğrudan adâlet kavramı ile alakalıdır.

Aşağıda öncelikle adâletin hususi ve umumi manaları ele alınacak, sonra da râvide bulunması gereken sıdk vasfına değinilecektir.

1.1.1.1. Hususi Manasıyla Adâlet

İbn Hibbân râvide bulunması gereken vasıfları sıralarken öncelikle râvinin dinî bakımdan adâlet sahibi olması gerektiğini vurgulamaktadır. İbn Hibbân’ın dilinde adâlet kavramı daha umumi bir manayı da ifade edecek şekilde kullanılmış olduğundan, bahsi geçen

¹⁸⁸ Ebû Abdullah İbnü’l-Beyyî’ Muhammed Hâkim en-Nîsâbü’rî, *Ma’rifetu ulûmi’l-hadîs ve kemîyyeti ecnâsihi* (Riyad: Mektebetü’l-Maârif, 1431), 234.

¹⁸⁹ Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Hacer İbn Hacer el-Askalanî, *Nüzhetü’n-nazar fî tevdîhi Nuhbetü’l-fiker*, nşr. Nureddin İtr (Dımaşk: Matbaatü’s-Sabâh, 1341), 58.

¹⁹⁰ İbn Hibbân, *Sahihu İbn Hibbân*, I, 108.

kavram bu araştırma bağlamında “hususî manası ile adâlet” başlığı ile ifade edilmiştir. İbn Hibbân’daki “hususî manasıyla adâlet” diğer hadis âlimlerinin genel “adâlet” kavramı ile büyük ölçüde aynı şeye tekabül etmektedir. İbn Hibbân adâletin bu türünü şu şekilde açıklamaktadır:

İnsanda adâlet, davranışlarının çoğunun Allah’a itaat üzere olmasıdır. Âdil kişiyi, hiç günahı olmayan kimse addettiğimizde bu durum bizi dünyada âdil hiç kimsenin bulunmamasına götürür. Çünkü şeytanın hilelerinin kendisine dokunmadığı hiçbir kimse yoktur. Aksine âdil kişi, davranışlarının/hâllerinin zahirinin Allah’a itaat üzere olduğu kişidir. Bunun zıddı ise, hâllerin çoğunun Allah’a isyan üzere olmasıdır. (I, 109)

İbn Hibbân’ın bu tanımı, İmam Şâfiî’nin adâlet tanımıyla neredeyse bire bir örtüşmektedir. Birçok konuda Şâfiî’ye tabi olan İbn Hibbân’ın, usûl anlayışını da ondan istifade ederek inşa ettiği görülmektedir. Bu tanıma göre bir kimsenin zâhiren ve ekseriyetle Allah’a itaat üzere olması, diğer bir tabirle dindar bir müslüman olması, “dinde adâlet” olarak anlaşılmaktadır. O hâlde âdil kimseyi, dinin temel rûkûnlerini yerine getiren, büyük günahları alenen işlemekten kaçınan, yalan ile bilinmeyen kişi olarak düşünmek mümkündür.

İbn Hibbân’a göre râvide bu türde adâletin var olup olmadığına, -muaddilin hadis ehlinde olması şart koşulmaksızın- kişinin komşuları ve çevresindeki âdil kimseler dahi karar verebilmektedir. Buna göre adâletin hususî manası ile kullanımıyla râvinin hadis rivayetindeki ehliyetinin değil, kişinin genel hâl ve tavırlarında müslümanca bir yaşayış üzere oluşunun kastedildiği anlaşılmaktadır.

1.1.1.2. Umumi Manasıyla Adâlet

İbn Hibbân, adâleti umumi manası ile kullandığında râvinin zâhiren dindar olmasıyla beraber hadis rivayetinde de âdil olduğuna işaret etmektedir. Bu açıdan, yukarıda râvinin dindarlığına müteallik hususî adâlet türü ile bu tür arasında bir umum-husus mutlak ilişkisi olduğu söylenebilir. Râvinin rivayetinde âdil kabul edilmesi en yalın ifadeyle onun mecruhlar zümresinden olmadığıнын beyanından ibarettir.

İbn Hibbân’a göre râvi, en temelde ikiye ayrılır. Vasıfları ve rivayetleri açısından araştırılıp incelendikten sonra ya âdil ya da mecruh olarak nitelendirilir. İbn Hibbân,

“Âdil râvi, mecruh değildir” . (I, 76) ve “Cerh ve adâlet birbirinin zıddıdır” diyerek. (II, 455) bir râvinin aynı anda ikisiyle anılamayacağına dikkat çekmektedir.

Bir anlamda İbn Hibbân açısından ricâl tenkidi, râvinin adâlet dairesine mi yoksa cerh dairesine mi dahil olduğunu tayin etme uğraşıdır. Râviler hakkında verilen bu hüküm kolay ve hızlı bir karar olmayıp, ayrıntılı bir inceleme sürecini kapsamaktadır. Söz konusu kararın bu denli ehemmiyet arz etmesi ise bu ayrımın ortaya çıkardığı neticeden dolayıdır. Çünkü âdil olarak nitelenen râvinin rivayetleriyle ihticâc olunurken mecruh olarak nitelenen râvinin rivayetleri hüccet kabul edilmemektedir. . (I, 14)

Râvi hakkında verilen bu hüküm münekkî açısından büyük bir dünyevi ve uhrevi sorumluluk üstlenmek demektir. Bu sebeple İbn Hibbân, cerh veya ta’dîl ettiği kişi hakkında yeterli bilgiye sahip değilse, râvi hakkında kesin yargılardan kaçınmakta, ihtiyatla hüküm vermektedir. Bu duruma en güzel örneklerden biri, İbn Hibbân’ın Ebân b. Abdullah hakkındaki şu yorumudur:

Yahyâ b. Ma’în, Ebân’ın zayıf olduğunu iddia etmektedir. Böyle bir hüküm bana göre mümkün değildir. Çünkü Ebân’dan, oğlu Yezîd dışında rivayette bulunan hiç kimse yoktur. Yezîd ise son derece zayıf bir râvidir. Ben hadisteki karışıklığın Ebân’dan mı yoksa oğlundan mı kaynaklandığını bilemem. Ama tüm bunlara rağmen Ebân’ın haberiyle ihticâc edilmesi caiz olmaz. Çünkü oğlu dışında ondan rivayet eden bir râvi yoktur. . (I, 91)

İbn Hibbân’ın bu açıklaması, onun ricâl tenkidindeki ihtiyatlı yaklaşımına örnektir. O, gerektiğinde râviyi ve ondan nakledilen rivayetleri birbirinden ayrı tutup farklı hükümler vermektedir. Bu örnekte olduğu gibi, rivayetteki hatanın sebebinin kim olduğu belli olmadığında, “Râvinin zayıf olduğunu söylemek mümkün değildir, fakat rivayetleriyle ihticâc da caiz değildir” demektir. Bu hassas yöntemi sayesinde, hem haksız yere bir kimseyi cerh etmemekte hem de rivayetin zayıflığına dikkat çekmekten geri kalmamaktadır.

İbn Hibbân, haksız yere birini cerh etmekten kaçındığı gibi hak etmeyen bir kimseyi ta’dîl etmekten de aynı şekilde imtina etmektedir. Hatta ta’dîl konusunda cerhe nazaran daha ihtiyatlı bir yaklaşım gösterdiği görülmektedir. O, bu bağlamda “Âdil bir kimseyi bilmeden (بغير علم) cerh etmekten, mecruh bir kimseyi de yakînen bilmeden (بغير يقين) ta’dîl etmekten Allah’a sığınırım” diyerek istiaze bulunmaktadır. Açıkça

görülmektedir ki İbn Hibbân cerh için cerhe ilişkin bir bilgiyi yeterli görürken, ta‘dîl için yakîn/kesin bilgi aramaktadır. Çünkü bir râviyi ta‘dîl etmek, onun rivayet ettiği haberlerle ihticâc etmeyi beraberinde getirmektedir. Bu da dinin emir ve yasaklarına dair bir bilgiyi o kişiden almak demektir ki bunun mesuliyeti dinen daha büyüktür.

İbn Hibbân’a göre râvinin âdil mi yoksa mecruh mu olduğunu tespit etmek için ise râvinin amellerine ve rivayetlerine bakılmalıdır. Eğer amellerinin çoğu Allah’a itaat üzereyse o kişi dinî bakımından âdil kabul edilmektedir. (I, 105) Rivayet ettiği haberlerdeki doğruların oranı hatalardan fazla ise rivayet bakımından da âdil addedilmektedir. İşte İbn Hibbân’ın umumi manasıyla kullandığı âdil lafzı, din ve rivayet açısından güvenilir kabul edilen râviye karşılık gelmektedir.

İbn Hibbân, râviler hakkında mutlak anlamda cerh yahut ta‘dîlde bulunmaktan kaçınan bir münekkittir. Çünkü ta‘dîl edilmiş bir râvide bir süre sonra cerh alâmetlerinin baskın gelmesi. (I, 305) yahut cerh edilmiş bir râvide adâlet emarelerinin baskın gelmesi. (I, 77) mümkündür. İbn Hibbân böyle durumlarda râvi hakkındaki hükmünü değiştirerek “adâlet sınırından çıktı” (II, 376), “cerh alâmetleri onda baskın geldi” (I, 318), “Adâlet emareleri kendisinde tekrar artarsa adâlet dairesine geri dönebilir” (I, 77) gibi ifadeler kullanmaktadır. Zaten bazı râvilere hem *es-Sikât*’ta hem de *el-Mecrûhîn*’de yer vermesinin en önemli sebeplerinden biri de râvi hakkındaki hükmünün değişmesidir.¹⁹¹

Râvinin adâlet ile nitelenmesi, adâlet emarelerinin kendisinde baskın gelmesine bağlıdır. İbn Hibbân’ın adâletle alakalı olarak zikrettiği emareler, yukarıda zikredilen beş hasletle ilintili vasıflardır. Bu doğrultuda, zabt ile alakalı hususlar da âdil lafzında mündemiçtir. Yani ona göre adâlet sahibi olmak, râvinin aleni günah işlemekten sakınan dininde âdil bir kimse olması, rivayetinde doğru sözlü olması ve rivayet ettiği şeyi lafzen ve manen iyi belleyen, hadis rivayetinde çok hata yapmayan bir kişi olmasını gerektirir. Tüm bunların “âdil” lafzı ile karşılanması, az sonra açıklanacağı üzere İbn Hibbân’ın konuya dair izahlarından ve râviler hakkındaki değerlendirmelerinden anlaşılmaktadır.

İbn Hibbân adâlet emarelerine dair “sıdk” ve “itkan” sıfatlarını zikretmekte, bir râviden bahsederken “Adâlet emarelerinden sıdk ve itkan onda açıkça bulunmaktadır” demektedir. (II, 470) O hâlde müellife göre “doğru sözlülük ve rivayette titizlik” adâlet emarelerinden biridir.

¹⁹¹ eş-Şekâvî, *Te’âruzu ahkâmî'l-imâm Muhammed b. İbn Hibbân el-Büstî alâ ba'zi'r-ruvât fî kîtâbihî es-Sikât ve'l-Mecrûhîn*, 213-334.

İbn Hibbân'a göre "doğruların hatalardan fazla olması" da adâlet emarelerinden biridir. Hatalı rivayette bulunmak, genellikle râvinin zabtıyla ilgili bir kusurdan kaynaklanır. Ancak İbn Hibbân tarafından bu durum adâletle ilişkilendirilerek ele alınmıştır. O, râvinin hatalarının artmasını (I, 258, 342) yahut hataların doğruları geçmesini (I, 318) "adâlet sınırından çıkmak" (خروج عن حد العدالة) olarak nitelemektedir. Yani râvinin zabtı ile ilişkili bir durum, onu adâlet dairesinden çıkarabilmektedir. Bu da İbn Hibbân'ın, zabtla ilgili durumları, üst bir kavram olan adâlet kavramı içerisinde değerlendirdiğini göstermektedir.

Şerif Hâtim el-Avnî, özelde İbn Hibbân'ın genelde ise muhaddislerin "âdil" lafzı ile "âdil zâbit" râviyi kastettiklerini zikretmektedir.¹⁹² Bu bağlamda İbn Hibbân'ın, "Her muaddil hadis ilminde uzman değildir ki râviyi din ve rivayet açısından birlikte değerlendirip hakiki manada ta'dîl edebilsin" sözüyle istidlal etmektedir. Ayrıca buna göre, sadece ehl-i hadis olan münekkit muaddillerin râviyi din ve rivayet açısından ta'dîl edebileceği söylenebilir. O hâlde âdil lafzı, -kendi içerisindeki farklı dereceleri bir tarafa- umumi manasıyla "âdil bir münekkit tarafından din ve rivayet açısından ta'dîl edilmiş olan râvi" anlamına gelmektedir.

Bütün bunlara göre İbn Hibbân'ın umumî manasıyla kullandığı adâlet prensibinin, bir râvinin şahsen ve rivayetinde sahip olması gereken tüm vasıflarla alakalı bir üst kavram olduğu anlaşılmaktadır. Fakat tüm bunlar hem İbn Hibbân tarafından müstakil olarak isimlendirilmesi sebebiyle hem de daha sistematik bir tablo sunacağı gerekçesiyle bu araştırma bağlamında ayrı başlıklarla ifade edilmek suretiyle incelenmiştir.

1.1.1.3. Râvide Sıdk/Doğru Sözlülük

İbn Hibbân'ın, râvide ileri sürdüğü şartlardan biri de râvinin sâdık/sadûk olması başka bir deyişle sıdk ile bilinmesidir. (I, 108) Müellif, "sâdık fî'r-rivâye, sadûk fî'r-rivâye, sadûk fî hadisihî" gibi isimlerle bundan söz etmektedir. Doğru sözlü anlamına gelen sadûk terimi, II/VIII. asırda bir râvinin rivayetlerinde doğru sözlü olduğunu ifade etmek üzere kullanılıyorken, üçüncü asırdan itibaren râvinin güvenilir yahut zayıf olduğuna işaret

¹⁹² Şerif Hâtim el-Avnî, *Masâdirü's-sünne ve menâhicü musannifihâ* (Ebû Muhenned en-Necdî, ts.), 114.

etmek için de kullanılmaya başlanmıştır.¹⁹³ Bu sebeple bu lafzı, kullanan kişinin maksadı doğrultusunda değerlendirmek gerekmektedir.

İbn Hibbân sâdık râviyi, “Söylediğinin doğruluğu noktasında şüphe duyan kişi sâdık değildir” diyerek bir nevi zıddını tebyin ile tarif etmiştir. (I, 468) Buradan anlaşılmaktadır ki İbn Hibbân’a göre sâdık râvi, naklettiği haberin doğruluğundan emin olan, Hz. Peygamber’e kasten bir yalan isnad etmeyen ve hatta haberin doğruluğu noktasında en ufak bir şüpheyeye düşse dahi o haberi nakletmekten kaçınan kişidir.

Dolayısıyla, râvinin sâdık olması, rivayetinde yalan söyleyip söylememesine göre belirlenen bir husustur. Bu özelliği ile de adâlet vasfıyla doğrudan ilişkili bir kavramdır. Nitekim İbn Hibbân sâdık lafzından, “adâlet emarelerinden biri olan sâdık” diye söz etmektedir. (II, 470) Bundan dolayı bu araştırmada râvinin sâdık ile bilinme şartı, İbn Hibbân’ın adâletle ilgili kriterleri içerisinde ele alınmıştır.

Yukarıda geçtiği üzere İbn Hibbân, rivayeti ile ihticâc edilecek râvinin sâdık ile biliniyor olmasını şart koşmakta, bunu olması gereken aslî vasıflardan biri kabul etmektedir. Çünkü sâdıkın zıddı yalandır ve Hz. Peygamber’e kasten yalan isnad etmesi mümkün olan bir râvinin rivayeti en baştan reddedilir. Bununla beraber râvinin sâdık olması tek başına yeterli değildir. Çünkü bu durum sadece râvinin rivayetinde kasıtlı bir yalan söylemediğini gösterir ki bu da bir rivayetin hücciyeti için yeterli değildir.

Örneğin bir râvinin sadûk olup dinî bakımdan âdil olmaması mümkündür. Bu durumdaki bir râvinin rivayeti makbul değildir. Mukaddime’de müellif, günah ve rezillikle tanınan kişinin hadis rivayetinde sadûk olsa dahi âdil kabul edilmeyeceğini ifade etmektedir. (I, 76) Çünkü günahıyla bilinen fâsık râvinin, zahiren Allah’a itaati değil isyanı ağır basmaktadır. Yahut bir kimse içki içmekle tanınan fâsık bir râvi ise, o kişinin hadis rivayetinde doğru sözlü olması onu kurtarmamaktadır. Dininde âdil olması İbn Hibbân’ın râvide aradığı en temel birinci şarttır, bu sağlanamadığı zaman râvinin sadûk olması bir fayda sağlamamaktadır.

Aynı şekilde bunun tersi bir durum da mümkündür. Yani İbn Hibbân’a göre bir kimse, dinî bakımdan âdil olup yani zahiren dindar bir yaşantı sürüp hadis rivayetinde sâdık olmayabilir. Müellif, bu durumu şöyle açıklamaktadır: “Komşularımın ve

¹⁹³ Ahmet Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri* (İstanbul: İFAV, 2015), 127.

yöresindeki âdil kimselerin ta'dil ettikleri âdil kimsenin, hadis rivayetinde sâdık olmaması mümkündür. Çünkü bu işi hadis olandan başkası bilemez".¹⁹⁴

İbn Hibbân Mukaddime'de bu tür râvilerin birçok çeşidine yer vermektedir. İnsanları hayra teşvik etmek için hadis uyduranlar, yöneticilerin gözüne girmek için hadis uyduranlar yahut insanları ikna uğruna hadis uyduran kıssacılar bunlardan bazılarıdır. Örneğin, Avâm b. Cüveyriye için cerh emarelerinin onda aşikâr olduğunu ifade etmekte, bunu da "Takvasına rağmen güvenilir kimselere mevzu haberler nispet eden biriydi, emin olmadığı hâlde zanna dayanarak haberler rivayet ediyordu" sözleriyle delillendirmektedir. (II, 190) Görüldüğü gibi zahiren takvalı/âdil görünen bir kimsenin, rivayetinde sâdık olmaması ihtimal dahilindedir. Bu sebeple ideal olan, dinî bakımdan âdil olup günahattan ve yalandan sakınan, hadis rivayetinde de sâdık sahibi olup Hz. Peygamber'e her ne sebeple olursa olsun kasten yalan isnad etmeyen bir râvi olmaktır.

Bir başka husus râvinin sadık olup âkil/âlim olmama ihtimalidir. İbn Hibbân râvinin taşıması gereken beş vasıftan üçüncü ve dördüncüsünü "Naklettiği haberin lafzen ve manen farkında olan âkil ve âlim râvi" olarak zikretmişti. Bu minvalde, "Müslümanların tartışmasız bir şekilde hepsi, ihticâc için sadece âkil sadûk olan râviden hadis almayı gerekli görmüşlerdir" demiştir. (I, 23) İbn Hibbân bu konuda, âkil ve âlim olma şartını taşımayan sika sadûk râvinin durumunu açıkça ortaya koymaktadır:

Hadis rivayetinde hatası çok olup hıfzı kötü olan râvilerin teferrüd ettiği rivayetler makbul değildir. Mefârîd (tek kalınan rivayetler) konusunda râvileri âkil olan âdil râvilerinki kabul edilir. Çünkü onlar rivayet ettikleri şeyi akledebilir ve haberlerin lafzı ve manayı bozacak hâllerini bilirler. Sika sadûk râviye gelince, eğer manayı bozacak hâlleri bilmiyorsa, ezberinden rivayet ediyor ve güvenilir râvilerden naklettiği haberlerde lafızlarda teferrüd ediyorsa o hâlde onun rivayetinin kabul edilmemesi gerekir. Çünkü o bu konuda âkil değildir. Ve belki de kullandığı lafzın caiz olduğunu zannettiğinden dolayı rivayetteki manayı değiştirmiştir. Bu zikrettiğimiz sebeplerden dolayı, şartlarını zikrettiğimiz âdil râviden başkasının ziyadesini kabul etmiyoruz. (II, 480)

Bu paragraf İbn Hibbân'ın tenkit usulü açısından büyük önemi haizdir. Buradan anlaşıldığına göre İbn Hibbân âkil olan âdil râvi ile âkil/âlim olmayan sika/saduk râvinin arasını ayırmıştır. İbn Hibbân'a göre âdil râvinin teferrüdü eğer râvi aynı zamanda âkil

¹⁹⁴ İbn Hibbân, *Sahihu İbn Hibbân*, I, 108.

(ne rivayet ettiğini biliyorsa) ve âlim (lafzı ve manayı bozacak hâlleri biliyorsa) ise ihticâca elverişlidir, ama âkil ve âlim değilse ihticâc edilmez. Yani âkil/âlim olmayan râvinin sika ve sadûk olması tek başına yeterli değildir.

Benzer şekilde, bir râvinin sıdkında bir problem olmayıp zabtında sorun olması da mümkündür. İbn Hibbân buna dair pek çok örnek zikretmektedir. Örneğin, Hâlid b. Yezid (ö. 185/801) için “Rivayetinde sadûktur fakat çokça hata yapmaktadır. Ayrıca hadisinde münkerler vardır” demektedir. (I, 345) Yine Hasîf b. Abdurrahman (ö. 136/753) için benzer ifadelerle rivayetinde sadûk olup, naklettiği hadislerde çok fazla hata yaptığını zikretmektedir. (I, 350) Zâfir b. Süleyman için de “Sıdkına (doğru sözlülüğüne) rağmen hadiste çok hatası vardı” demektedir. (I, 395) Süfyan b. Vekî’ b. Cerrâh için ise, “Fazilet sahibi, sadûk bir şeyh olmasıyla birlikte bir varrâkın musibetine uğradı. Güvendiği bir varrâk, hadisine ona ait olmayan şeyler idhâl etti, o da hatası ona söylenmesine rağmen hatasında ısrarcı oldu. Bu sebeple teferrüd ettiği hadislerle ihticâc caiz değildir” demiştir. (I, 456)

İbn Hibbân, Yahyâ b. Said el-Medîni’de adâlet emarelerinden sıdk ve itkânın bulunmasıyla beraber onun çok hata yaptığını ve hâfızasının kötü olduğunu ifade etmiş, teferrüd ettiği rivayetlerinden uzak durulup sikâta muvafık rivayet ettikleriyle ihticâc olunabileceğini zikretmiştir. Abdurrahman b. Ebü’z-Zinâd (ö. 194/809) hakkında ise hıfzının kötü olduğundan ve hatasının çokluğundan söz ettikten sonra “Tek kaldığı rivayetlerle ihticâc caiz değildir, ama sikâta muvafakat ettikleriyle ihticâc olunur, çünkü o aslında sâdık fi’r-rivâyedir” demiştir. (II, 21)

Görüldüğü gibi râvinin çok hata yapması, hâfızasının kötü olması, gafil bir hâlde telkine yenik düşmesi, onun sâdık olmasına engel değildir. İbn Hibbân’a göre çok hata yapan sâdık râviler, hataları doğrularını geçmediği müddetçe âdil sayılmaya devam ederler. Bununla beraber teferrüd durumunda, zabt kusurları sebebiyle bu râvilerin rivayetleriyle ihticâc olunmaz. İbn Hibbân bu durumu şöyle açıklamaktadır:

Bir râvi eğer sıdk ve sema ile biliniyorsa hatası doğrularını geçmediği müddetçe âdil kişilerden mecruh kişilere düşmez ve tamamen terk edilmez. Fakat hataları doğrularını geçerse o zaman terk edilir. Çünkü hata yapmayan hiçbir insan yoktur, bu yüzden râvinin rivayetinde az bir hata yapması onun âdil olmasına zarar vermez. Fakat tabi ki râvinin hata yaptığı rivayetler bilinip onlardan sakınılır, hata yapmadığı rivayetler takip edilir. Hüküm, ‘hata yapan sâdık muhaddisler’ için böyledir.

İbn Hibbân bu mühim açıklamayı yaptıktan sonra, hatası olan sâdık muhaddisleri üçe ayırdığını ifade etmektedir:

- 1- Teferrüd ettiği rivayetlerle ihticâc edilmeyen, bunun dışındaki rivayetleri kabul edilen sâdık râviler
- 2- Sadece sikâta muvafık rivayet ettiği haberlerle ihticâc olunan sâdık râviler
- 3-Sikâta muvafık rivayet ettikleriyle ihticâc olunan, onlara muhalif olmayan rivayetleri de kabul edilen sâdık râviler (2, 296)

İbn Hibbân burada fevkalade bir usûl örneği ortaya koymuştur. Müttekaddim dönemde yaşayıp ıstılahları bu denli tarif ve tasnif etmesi, onun hususi meziyetlerindendir. Müellif burada, hata yapan sâdık muhaddisleri hangi durumlarda rivayetleriyle ihticâc olunup olunmayacağına göre derecelendirerek kısımlara ayırmıştır.

Sonuç olarak İbn Hibbân’a göre sâdık/sadûk lafzı, râvinin, rivayetinde doğru sözlü olmasına karşılık gelmektedir. Bu sebeple müellif, rivayet ettiği haberlerde sâdık olan râvinin aynı zamanda Allah’a itaat eden dinî bakımdan âdil biri, hataları doğrularını geçmeye rivayette âdil biri, ayrıca rivayet ettiği haberi lafzen ve manen iyi belleyip bozmadan başkasına aktarabilen âkil ve âlim bir kimse olmasını gerekli görmektedir. Ancak bu vasıfları taşıyan sadûk râvinin rivayetini ihticâc için uygun görmektedir.

1.1.2. Zabta Delalet Eden Temel Kriterler

Müteahhir dönemde benimsenen ve genel geçer şekilde kabule mazhar olan adâlet-zabt taksimi, ricâl tenkidinde râvide aranan vasıfları kapsamaktadır. Adâlet ile ilgili kriterler hakkında yukarıda bilgi verilmişti. Zabt ile ilgili olanlar ise, râvinin işittiği hadisi bozmadan başkasına nakletmesini sağlayan vasıflardır. Bu da râvinin hıfzından rivayet ediyorsa ezberinin iyi olması, kitaptan naklediyorsa nüshasını her türlü tahriften muhafaza etmesi, mana ile rivayet ediyorsa da lafızların işaret ettiği manalara vakıf olması ile gerçekleşir.¹⁹⁵ Râvinin cerh edilmesine sebep olan zabt sıfatıyla alakalı beş kusur ise galat, gaflet, vehim, sika râvilere muhalefet ve hâfıza bozukluğu olarak sıralanmaktadır.¹⁹⁶

¹⁹⁵ Ahmet Yücel, *Hadis Usûlü* (İstanbul: İFAV, 2013), 103.

¹⁹⁶ Bünyamin Erul, “Zabt”, *DİA*, XLIV, 61.

İbn Hibbân'da ise çatı bir tasnif olarak adâlet-zabt ayrımı bulunmamaktadır. Bununla beraber o, hâfızaya ilişkin şart ve kusurları zabt kelimesi ile ilişkilendirmeden başka şekillerde ifade etmekte, zabtı içerdiği mana itibariyle râvilerde aramaktadır. İbn Hibbân'ın meseleyi doğrudan zabt kavramı üzerinden ele almaması sebebiyle, bu bölüm isimlendirilirken “zabta delalet eden” şeklinde ihtiyatlı bir ifade tercih edilmiştir. Her şeye rağmen zabt ile ilintili bir başlıklandırma yapılması, genel geçer tasnife uygunluk, sistematik bir düzen ve İbn Hibbân'ın zabta delalet eden temel kriterlerini görme ihtiyacından kaynaklanmaktadır.

Zabt ifadesini doğrudan kullanmamış olan İbn Hibbân'ın bu mefhumu delalet eden kriterleri, “akıl ve ilim şartı” ve “râvinin hatalarının doğrularını aşmaması” başlıkları altında ele alınmıştır. Bu bağlamda akıl ve ilim şartı zabtın manen rivayetle ilgili yönünü, hataların doğruları aşmamasıyla ilgili kriter ise sûû'l-hıfz, vehim, galat, gaflet ve sikalara muhalefet gibi konuları içine almaktadır.

1.1.2.1. Akıl ve İlim Şartı

Haberleri lafız ve mana yönünden iyice belleyip kavramanın gerekliliğine işaret eden akıl ve ilim kriteri, İbn Hibbân'ın zabta ilişkin olarak zikrettiği temel argümanlardan biridir. Yukarıda geçtiği üzere İbn Hibbân, râvinin asgari düzeyde sahip olması gereken beş vasıftan üçüncüsünü “akıl”, dördüncüsünü ise “ilim” olarak zikretmiştir. Bu iki vasıf müellif tarafından zaman zaman birbiri yerine kullanılmışsa da İbn Hibbân ikisini de ayrı ayrı ele alarak bizatihi kendisi tanımlamıştır.

İbn Hibbân akıl şartının mahiyetini, “Bir haberi akletmek, haberde murad edilen manayı bozmayacak düzeyde râvinin dile vakıf olmasıdır. Ayrıca râvinin hadis ilminin inceliklerini (صناعة الحديث) akledebilmesi, mevkufu müsned, mürseli merfû yapmaması ve isimlerde tashife düşmemesidir” (I, 109) şeklinde açıklamaktadır.

İbn Hibbân'ın, “Bir haberi akletmek, haberde murad edilen manayı bozmayacak düzeyde râvinin dile vakıf olmasıdır” tanımı, Şâfiî'nin kullanımıyla aynıdır.¹⁹⁷ Bu hâliyle, mana ile rivayetin keyfiyetine dair bir izah sadedinde Arap diline belli bir seviyede vakıf olmanın gereğiyle alakalı gözükmektedir. Ancak İbn Hibbân meseleyi burada bitirmemiş,

¹⁹⁷ Şâfiî, *er-Risâle*, 370.

râviden hadis ilminin inceliklerini akledebilmesini, isnad konusunda titiz davranmasını talep ederek devam ettirmiştir. Eklediği bu ifadelerle İbn Hibbân meseleyi zenginleştirmiş ve belki de Şâfiî'ninkinden farklı bir zemine taşımıştır.

Burada dikkat çekilmesi gereken iki husus vardır. Bunlardan ilki, İbn Hibbân'ın kastettiği lügat bilgisinin, Arapçaya vakıf olmanın ötesinde hadis diline muttali olmaya işaret etmesidir. Çünkü sözün devamında zikrettiği, hadis ilminin inceliklerini bilmek ve isnadın aktarımı konusunda titiz davranmak, Arapçanın yanı sıra hadis terminolojisine sahip ve bağlı olmayı da gerektirmektedir.

İkinci olarak, Şâfiî'nin ifadesinde olmayan bu ziyade ile mesele, mana ile rivayetin niteliksel izahının ötesinde doğrudan zabt ile alakalı bir zemine yerleşmiştir. Nitekim Şerif Hâtim el-Avnî, bu ifadeden râvinin gaflet sahibi olmaması gerektiği sonucunu çıkarmıştır. Ona göre İbn Hibbân'ın burada kastettiği, hadise dair meseleleri ölçüp tartabilecek melekede olup gafil olmayan râvidir.¹⁹⁸

İbn Hibbân, râvide bulunması gereken ilim şartını ise, “Rivayet edilen haberin manasını bozan durumları bilmek, râvinin ezberinden yahut kitaptan bir haber rivayet edeceği zaman yahut bir haberi ihtisar edeceği zaman bir miktar fıkıh bilgisine sahip olmasıdır. Ancak bu şekilde Hz. Peygamber'in murad ettiği manadan başka bir manaya yönelmez” şeklinde tanımlamıştır.¹⁹⁹

İbn Hibbân'ın râvide “bir miktar” diyerek aradığı fıkıh bilgisinin ölçüsüyle alakalı farklı yorumlar yapılmaktadır. Mehmet Ali Sönmez, bu konuda İbn Hibbân'ın râvi için fakih olma şartını öne sürdüğünü ifade etmektedir. Burada önemli olan husus, râvinin lafızların delalet ettiği manayı bilmesi, hadisin metnini korumaya özen göstermesidir. Bu da temel düzeyde bir fıkıh bilgisine sahip olmayı gerektirmektedir.

Aslında İbn Hibbân, bu iki şartı sıralarken temelde iki zümreyi hedef almış gözükmemektedir. O, Mukaddime'de fakih olmayan sika muhaddisin ve muhaddis olmayan sika fakihin hıfzından naklettiği rivayetleri ihtiyatla karşılayarak bu tür rivayetlerle ihticâc olunamayacağını zikretmiştir. (I, 87) Çünkü ona göre fakih olmayan sika muhaddis, hadisin isnadına önem verip metne gerekli özeni göstermemekte; muhaddis olmayan sika fakih ise metni önceleyip isnada dair incelikleri göz ardı etmektedir. Bu anlamda, hıfzından rivayet eden sika fakihin hadis diline belli bir düzeyde vakıf olması

¹⁹⁸ Şerif Hâtim el-Avnî, *Masâdirü's-sünne ve menâhicü musannifihâ* (Ebû Muhenned en-Necdî, ts.), 117.

¹⁹⁹ İbn Hibbân, *Sahihu İbn Hibbân*, I, 109.

gerekliliği “akıl”, sika muhaddisin de belli bir düzeyde fıkıh bilgisine sahip olması zorunluluğu “ilim” kriterine karşılık gelmektedir.

Zabt, râvinin duyduğunu duyduğu gibi rivayet etmesini sağlayan bir vasıftır.²⁰⁰ Bu bağlamda İbn Hibbân’ın zikrettiği bu iki kriter, râvinin işittiği haberi bozmadan muhafaza edebilmesine ve aynı şekilde bozmadan başkasına aktarabilmesine imkân tanıdığı için direkt olarak zabt ile alakalıdır.

İbnü’l-Esîr de (ö.606/1209) zabtı İbn Hibbân’ın buradaki taksimine mutabık şekilde tanımlamaktadır. İbnü’l-Esîr’e göre ilmî bir ihtiyattan ibaret olan zabt vasfının, zâhir ve bâtın olmak üzere iki çeşidi bulunmaktadır. Zâhiri zabt, metnin delalet ettiği lügavi mana ile birlikte kavranması, bâtını zabt ise metnin ifade ettiği şer’î hükmüyle, yani fıkıh ile beraber kavranmasıdır.²⁰¹ İbn Hibbân’ın râvide aradığı akıl ve ilim kriteri, İbnü’l-Esîr’in zahirî zabt ve bâtını zabt ayrımına karşılık gelmektedir. Ancak İbnü’l-Esîr, râvide mutlak anlamda aranan zabtın zahirî zabt olduğuna işaret ederken²⁰², İbn Hibbân iki türü de râvide mutlak anlamda aramaktadır.

Zabtın bu şekilde taksim edilmesi ve râvide aranan vasıflarda fıkıh bilgisinin de hadis ve isnad bilgisi kadar önemsenmesi, fakihlerin yaklaşımıyla benzeşmektedir.²⁰³ Şüphesiz İbn Hibbân’ın zabt ile ilintili bu meselede, isnad kadar fıkıh bilgisini de öne çıkarmış olması onun fakih bir muhaddis olmasıyla yakından alakalıdır.

Bir râvide akıl ve ilim kriterinin bulunmaması farklı şekillerde kendini gösterebilmektedir. Başka bir ifadeyle bir kimsenin bu bilgilerden yoksun olmasının birçok sebebi olabilir. İbn Hibbân bunlardan birini “Kendini ibadete verip hadis ilminin gereklerini öğrenmemek” olarak ifade etmiştir. Örneğin o, Hasan b. Ebî Câfer’in ibadete çok düşkün olması sebebiyle hadis ilminin incelikleri ve hıfz noktasında gaflet içerisinde bulunduğunu zikretmektedir. Bu durumu, Hasan’ın bir hadis rivayet ettiğinde hata yapması ve bilgisizce isnadları birbirine karıştırması ile örneklendirip, nihâyetinde “Fazilet sahibi bir kimse olmasına rağmen rivayetleri hüccet kabul edilmeyenler” zümresinden olduğunu belirtmektedir. (I, 258)

²⁰⁰ İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Usûlü* (İstanbul: İFAV, 2012), 70.

²⁰¹ Mehmet Dinçoğlu, “Hadis İlmindeki ‘Zabt’ Teriminin Anlamı ve İşlevselleştirilebilme İmkânı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/43 (Nisan 2016), 2452.

²⁰² Dinçoğlu, “Hadis İlmindeki ‘Zabt’ Teriminin Anlamı ve İşlevselleştirilebilme İmkânı”, 2452.

²⁰³ Dinçoğlu, “Hadis İlmindeki ‘Zabt’ Teriminin Anlamı ve İşlevselleştirilebilme İmkânı”, 2452-2454.

1.1.2.2. Hataların Doğruları Geçmemesi

Yukarıda İbn Hibbân'ın umumi manasıyla kullandığı adâleti açıklarken, onun nezdinde râvinin âdil ve mecruh olmak üzere temelde ikiye ayrıldığını zikretmiştik. Ona göre şahsen ve rivayetleri bakımından incelenen râvi, bu tetkik neticesinde ya adâlet dairesine ya da cerh dairesine dahil edilmekteydi. Bu noktada, râviyi adâlet dairesi kapsamına alan emarelerden biri de doğruların hatalara baskın gelmesiydi. Bununla birlikte rivayette hata yapmak râvinin zabtına dair bir husus olduğundan dolayı araştırmamızda bu bölümde değerlendirilmiştir.

Doğruların hatalara baskın gelmesi meselesi, haberleri inceleyen münekkidin bakış açısı doğrultusunda anlaşılmalıdır. Çünkü neyin hata olarak sayıldığı, hatanın büyüklüğü, fazlalığı, münekkidin hatayı yorumlama vechi gibi değişken hususlar, konunun görelî ve nisbî oluşuna işaret etmektedir. Nitekim İbn Hibbân, Behz b. Hakîm hakkında onun rivayetinde çok hata yaptığını zikrettikten sonra Ahmed b. Hanbel ve İshâk b. İbrahim'in onunla ihticâc edip ondan rivayette bulunduklarını, bununla beraber diğer münekkitlerden bir grubun da Behz'i terk ettiklerini belirtmiştir. Sonra onun naklettiği bir hadisi zikrederek "Eğer böyle bir haber rivayet etmeseydi onu sika râviler zümresine dahil ederdik. Behz, kendisi hakkındaki hükmümde, Allah'a dua ederek istiharede bulunduğum râvilerdendir" demiştir. (I, 222)

Zikredilen bu örnek, münekkitlerin, rivayetlerdeki hataları ele alma ve yorumlama farklılıklarını göstermektedir. Buna göre, Behz'in söz konusu haberi rivayet etmesi, İbn Hibbân'ın nazarında onu sika râvilerden zayıf râviler zümresine düşüren büyük bir hatadır. Ahmed b. Hanbel ve İshâk b. İbrahim ise hatalarına rağmen Behz ile ihticâc ederek ondan rivayette bulunmayı tercih etmişlerdir.

İbn Hibbân'a göre râvideki hataların doğrulara baskın gelmesi, bu örnekte olduğu gibi hatanın niteliğiyle alakalı bir durum olabilmektedir. Yani hatanın büyük olması, fahiş olması gibi hâllere müteallik olabilir. Bunun yanı sıra hatanın niceliği de bu durumu etkileyen faktörlerdendir. Mesela İbn Hibbân bir râvi hakkında, "Rivayetinde hata eden râvilerdendi. Nihayetinde hatalarının çokluğu onu adâlet sınırından çıkardı" diyerek hatanın nicelik bakımından çok oluşunun râviyi mecruhlar zümresine dahil etmeye yettiğini ifade etmektedir.

İbn Hibbân'ın rivayetteki hataları sebebiyle râvileri cerh ettiği görülmektedir. Bununla beraber ona göre bu tür kusurlara sahip her râvi mecruh olarak nitelenmez. Çünkü peygamberler dışında hiçbir insan masum değildir. Dünya üzerinde hatasız bir insan olması mümkün olmadığına göre bu konuda ölçü, hataların (niteliksel yahut niceliksel bakımından) doğrulara baskın gelmemesidir. İbn Hibbân'a göre ancak râvideki hataların doğruları geçmesi, fahiş hâle gelmesi onu mecruhlar zümresine dahil etmektedir.²⁰⁴

İbn Hibbân birçok defa, râvideki hatanın ancak bir raddeden sonra râviyi ihticâc sınırından çıkardığına işaret etmiştir. Örneğin, bir râvi hakkında “Tek kaldığı rivayetlerde tuhafliklar vardı. Sanki o, teferrüd ettiği rivayetlerde onu ihticâc sınırından çıkaracak hatalar yapıyordu” (I, 208) şeklinde yaptığı yorum, hatanın oranının râviyi ihticâc sınırından çıkarabileceğine işaret etmektedir. Yine başka bir râvi hakkında, “Rivayet ettiğinde doğru zannederek hata ediyordu. Öyle ki bu hataları onu adâlet dairesinden çıkarmıştır” (I, 258) diyerek râviyi, hatasının var olması sebebiyle değil, hatasının durumundan (çokluğu, büyüklüğü, bilinirliği gibi sebeplerden) ötürü cerh etmiştir.

İbn Hibbân'ın ricâl tenkidi yaparken öne sürdüğü, râvideki hataların doğruları geçmemesi şartı muhtevası bakımından incelendiğinde bu hataların zabt kusurları olarak kabul görmüş hatalardan oluştuğu görülmektedir. Bunlar arasında, hâfızanın bozukluğu, gaflet, galat, vehim ve sikalara muhalefet gibi kusurlar yer almaktadır.

Müellif, *el-Mecrûhîn*'de bu kusurlarla ilgili olarak pek çok görüş beyan etmektedir. Râvinin zanla tereddütlü bir şekilde rivayet etmesi anlamına gelen²⁰⁵ *vehme* dair, muhtelif râviler hakkında “O, naklettiği haberlerde vehmediyor, hataya düşüyordu. Hatta mevkufu merfû, maktuyu mevsul, mürseli müsned rivayet ediyordu”, (I, 202) “O, rivayet ettiğinde hata yapıyordu, hatta vehminin çokluğu sebebiyle ihticâc sınırından çıkmıştır” (I, 184), “Çok hata yapıyor, çok vehmediyor, hatası fahiştir” (I, 187), “Çok hata yapıyor, bu sebeple tek kaldığı rivayetlerle ihticâc caiz değildir” (I, 197) gibi yorumlarda bulunmuştur. Bunlar ve benzeri daha pek çok örnek, İbn Hibbân'ın rivayetteki hataları sıklıkla vehim lafzı ile ifade ettiğini göstermektedir. Bununla birlikte direkt “hata ediyor” (يخطئ) fiilini de sıkça kullanmaktadır.

²⁰⁴ İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân*, I, 110.

²⁰⁵ Abdullah Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü* (İstanbul: İFAV, 2013), 329.

“Hadis rivayetinde hata yapmak” anlamına gelen²⁰⁶ *galat* ibaresi, İbn Hibbân tarafından sadece birkaç kere kullanılmıştır. Müellif râvideki hata hakkında konuşurken *hata* ve *vehim* lafızlarını tercih etmektedir. Bununla birlikte *galat* lafzını da râvinin rivayetindeki hatasına işaret eder nitelikte kullanmıştır. Mesela, Zafir b. Süleyman’ın, naklettiği rivayetlerde çok hata yaptığını zikrederek onu “kesîrû’l-galat” olarak tavsif etmiştir. (I, 395)

İbn Hibbân, râvinin hâfızasının kötü olduğunu beyan ve hıfzına ilişkin bir kusur sadedinde *seyyiü’l-hıfz* terimini kullanmaktadır. Buna yakın anlamda, “anlayışı kıt” olarak tercüme edilebilecek *redû’l-fehm* tabirini de kullanmaktadır. (I, 127) Bu ifade, râvinin rivayeti anlama veya algılamasında bir sorun olduğuna işaret etmektedir. Bazen de bu iki tamlamadaki lafızların yerlerini değiştirip “redû’l-hıfz” ve “seyyiü’l-fehm” olarak kullandığı görülmektedir. (I, 143) Râvinin hâfıza, ezber ve anlama noktasındaki zabta ilişkin bu kusurları, rivayetlerdeki hataların sebeplerindendir. İbn Hibbân bu gerekçeyle birçok râviyi tad’îf etmiştir. (I, 127, 400, 494, 513; II, 32, 98, 107, 112, 109)

Rivayetteki hataların bir başka sebebi de *gaflet* durumudur. Dikkatsizlik, bilgisizlik, özensizlik veya dalgınlık gibi şekillerde kendini gösteren gaflet hâli, İbn Hibbân tarafından neredeyse hep aynı bağlamda kullanılmıştır. Bu bağlam, râvinin ibadet ve zühd hayatına kendini verip hadis ilminin inceliklerinden bîhaber kalması, rivayetlerinde titizlik ve özeni (*itkan*) ihmal etmesidir. İbn Hibbân pek çok defa râvileri benzer şekillerde tavsif ederek neticesinde onların gafil olduklarını zikretmiştir. (I, 224, 287, 438; II, 139, 161, 241, 248)

Birkaç örnek vermek gerekirse İbn Hibbân, Sâlih b. Beşîr’in (ö. 173/789) zühd ve takva hâlinin kendisinde baskın gelmesi sonucu hıfz konusunda titiz davranmayı ihmal ederek gafil olduğunu belirtmektedir. (I, 471) Aynı şekilde Abdullah b. Ömer b. Hafs’ın (ö. 173/789) kendini ibadete çok vermesi sebebiyle, rivayetleri ezberleme konusunda gafil olduğunu zikretmektedir. (I, 499) Yine zühdü baskın gelen bir râvi hakkında “Rivayetlerine özen göstermeyi (*itkan*) ihmal ederek gaflete düşmüştür” demiştir. (I, 523) Yezîd b. Rakkâşî hakkında ise “Allah’ın seçkin kullarından biriydi. Gece boyu halvetlerde ağlar, namaz kılardı. Fakat ibadetle çok meşgul olup hadis ilminin

²⁰⁶ Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 85.

inceliklerinden ve hadisleri ezberlemekten gafil kalmıştır. Öyle ki Hasan'ın sözünü Enes'in sözü yapacak derecede bilgisizce sözleri değiştirmiştir" demiştir. (II, 448)

Netice itibariyle İbn Hibbân'ın kullanımında gaflet lafzının, ibadet ve zühd ehli kimselere yönelik olduğu görülmüştür. Gaflet ifadesinin böyle râvilere hasredilmesi, bu lafzın sert bir tenkit ifadesi olmayışıyla alakalı gözükmetedir. Çünkü gafil kabul edilen bu râviler, rivayetlerinde titiz davranmayıp çokça hata yapmış olsalar da onların kasten kötü bir niyet taşımadıkları, dinî yaşamlarına ağırlık vermeleri sebebiyle hadis ilminin inceliklerinden habersiz kaldıkları malumdur.

Râvinin zabtına dair bir kusur kabul edilen "sikalara muhalefet" bahsi ise, râvinin rivayetlerini tetkik neticesinde ortaya çıktığı için aşağıda "Rivayetleri Açısından Râvi" başlığında ele alınacaktır.

1.1.3. Tedlis İle İlgili Temel Kriterler

Bir hadis ıstılahı olan tedlis, "râvinin, görüşmediği ya da görüştüğü hâlde kendisinden hadis işitmediği hocasından işittiği zannını uyandıracak biçimde rivayette bulunması" şeklinde tanımlanmaktadır.²⁰⁷ Tedlis yapan râviye "müdelles", tedlis ile nakledilen hadise "müdelles" denmektedir. Müdelles kişi, isnattaki râviyi gizlemeye çalışması sebebiyle ta'n edilmiş, bu sebeple müdelles hadis de zayıf hadis çeşitlerinden kabul edilmiştir.

İbn Hibbân'ın da râvi tenkidindeki temel kriterlerinden biri, haberin semâen muttasıl bir şekilde Hz. Peygamber'e ulaşması ve tedlisten uzak olmasıdır. (I, 17) O, tedlis sebebiyle birçok râviyi cerh etmiştir. Çünkü tedlis, râvinin isnattaki kusuru gizlemesine ve bazen de isnatta kopukluk oluşmasına sebebiyet vermektedir.

Tedlisin birçok çeşidi vardır. Bunlardan en bilinen üç tanesi, isnad tedlisi, şuyûh tedlisi ve tesviye tedlisidir. İbn Hibbân'ın kullanımında tedlis, zikredilen isimlendirmelerden azade, sadece "tedlis" olarak bulunmaktadır. Başka bir deyişle müellif, bu üç tedlis çeşidine delalet eden örnekleri doğrudan "tedlis" kavramı altında değerlendirmektedir.

²⁰⁷ Bünyamin Erul, "Tedlis", *DİA*, XL, 262.

İsnad tedlisi, râvinin görüşmediği yahut görüştüğü hâlde kendisinden hadis işitmediği çağdaşı bir râviden “قال”, “عن” gibi ihtimalli lafızlar kullanarak rivayette bulunmasıdır.²⁰⁸ İbn Hibbân bu bağlamda Beşîr b. Muhâcir’i (ö. 141-150 / 758-768) zikrederek, onun Hz. Enes’i görmediği hâlde ondan tedlis yaparak hadis rivayet ettiğini belirtmektedir.²⁰⁹ Yahyâ b. Ebî Kesîr el-Yemâmî’nin (ö.129/747) de Hz. Enes’ten naklettiği tüm hadislerde tedlis yaptığını, çünkü Yahyâ’nın Hz. Enes’ten ve diğer sahabîlerden semânın olmadığını zikretmektedir.²¹⁰

Şuyûh tedlisi, râvinin hocasını meşhur olmayan künyesi, sıfatı yahut ismiyle zikrederek gizlemesidir.²¹¹ Yukarıda zikredildiği üzere İbn Hibbân’da “şuyûh tedlisi” şeklinde bir isimlendirme görülmemekle birlikte bu tanımın ihtiva ettiği mana kendisi tarafından yine tedlis ile ifade edilmektedir. İbn Hibbân, bu türde tedlisi “künyelemek” olarak da isimlendirmektedir.

Örneğin İbn Hibbân, Velîd b. Müslim’in Abdurrahman’dan naklettiği rivayetlerde, Abdurrahman’ın çok duyulmamış “Ebû Amr” künyesini kullandığını, bu sebeple onun Ebû Amr künyesiyle meşhur olmuş büyük hadis imamı Evzâî sanılmasına yol açtığını zikretmektedir. Müellif Velîd b. Müslim yaptığı bu künyelemeyi tedlis olarak değerlendirmektedir. (II, 20)

Tesviye tedlisi, sika râviler arasındaki zayıf râvinin düşürülüp, hadisin hep sikalardan gelmiş gibi gösterilmesidir.²¹² İbn Hibbân “tesviye etmek” ifadesine zaman zaman yer vermekte, fakat bununla tesviye tedlisini kastedip kastetmediği hususu tam bir netlik taşımamaktadır. Çünkü o, genellikle bu ifadeyi hadis hırsızlığı kavramıyla birlikte (يسرق الحديث و يسويه) kullanmaktadır. Bu şekilde kullandığında, bilinen “tesviye tedlisi” kavramından farklı olarak, râvinin hadis hırsızlığı yapması, semâ noktasında kendisiyle arasında hiçbir vasıta/alaka olmayan bir hadisi rivayet etmesi şeklinde anlaşılmaktadır. Müellif, bir râvi hakkında “Hadisi tesviye ediyor ve çalışıyor” dedikten sonra durumu şu sözlerle izah etmektedir: “Sikalardan onlara ait olmayan hadisler rivayet ediyordu. Zührî’den rivayet eden Zebîdî’nin hadisini Evzâî’ye kalb ediyordu, Evzâî’nin hadisini Mâlik’e vb.”. (I, 115)

²⁰⁸ İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Usûlü*, 118.

²⁰⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 98.

²¹⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 592.

²¹¹ İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Usûlü*, 118.

²¹² İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Usûlü*, 118.

Nitekim Mehmet Ali Sönmez de İbn Hibbân'ın, tesviye tabirini tesviye tedlisi ve hadis hırsızlığı olmak üzere iki anlamda kullanmış olabileceğini ifade etmektedir.²¹³ İbn Hibbân'ın ifadelerine yakından bakıldığında, Sönmez'in zikrettiği ikinci mana olan "hadis hırsızlığı" manasının daha isabetli olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü İbn Hibbân'ın "tesviye ediyor" (يسوي) şeklinde kullandığı bu ibare ile tesviye tedlisine işaret ettiği bir örnek tespit edilememiştir.

Diğer taraftan, İbn Hibbân'da "tesviye tedlisi" ifadesi doğrudan yer almamakla birlikte tedlise dair zikrettiği örneklerin pek çoğu bu mefhuma karşılık gelmektedir. Hasan b. Ammâra'nın durumu bunun örneklerden biridir. Hasan, hadis rivayet ederken, hadisi kendilerinden aldığı zayıf râvileri düşürerek tedlis ile doğrudan sikalardan nakletmiştir. Oysa isimlerini düşürdüğü zayıf râviler o haberleri güvenilir râvilere nispetle uydurmuşlardır. Fakat tedlis sebebiyle, uydurma haberler zahiren Hasan'a aitmiş gibi gözükmüş ve rivayetleri terk edilmiştir. İbn Hibbân onun hakkında "Tedlisi sebebiyle o, kendine yazık edenlerden olmuştur" diyerek onu cerh etmiştir. (I, 274) Görüldüğü gibi İbn Hibbân zayıf râvilerin düşürüldüğü tesviye tedlisini, tesviye kelimesini zikretmeden "tedlis" olarak ifade etmektedir.

İbn Hibbân başka bir râvi hakkında yine tesviye tedlisine işaret eden bir izahta bulunmaktadır. Buna göre râvilerden biri, zayıflardan hadis işitmekte, fakat isnadı zikrederken zayıfları düşürüp onların güvenilir olan hocalarını zikretmekteydi. Hâlbuki hadisi aldığı zayıf râviler, bir araya geldikleri güvenilir râvilere isnad ederek hadisi uydurmuşlardı. İbn Hibbân bu râvinin tedlis yaptığını belirtmiş ve onu "hadislerinde güvenilir râvilere nispetle nakledilen uydurma haberler var" şeklinde anmıştır. (I, 351)

Sonuç olarak müellif, yukarıda işaret ettiğimiz şekilde tesviyeyi, hadis hırsızlığı anlamında kullanmakta; tesviye tedlisine ise ismen değil ancak umumi anlamda tedlis çatısı altında yer vermektedir.

Müellife göre tedlis, râviyi doğrudan adâlet dairesinden çıkaran bir cerh sebebi değildir. Örneğin İbn Hibbân'ın *es-Sikât* adlı eserinde, tedlis yaptığı bilinen, ama yine de âdil olarak nitelenen birçok râvi vardır.²¹⁴ O, bu bağlamda Hammâd b. Seleme'nin tedlis yaptığı gerekçesiyle itham edilmesine sert bir şekilde itiraz etmiştir:

²¹³ Sönmez, *İbnu Hibbân ve Cerh-Ta'dil Metodu*, 72.

²¹⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, I, 316; IV, 54.

Katâde, Ebû İshâk es-Sebî'î, Abdülmelik b. Umeyr, İbn Cüreyc, A'meş, Sevrî ve de tedlis yapmışlardır ama ben onların rivayetleriyle ihticâc ettim. Eğer Hammâd'ın tedlisi onun hadisinin terkinini gerektirseydi bütün bu imamların hadislerini de terk etmek gerekirdi.²¹⁵

Müdelles râvi hakkında verilen hüküm, râvinin hadis ilmindeki mertebesine göre şekillenmektedir. Yani tedlis, râviyi sika veya zayıf bir kimse hâline getiren diğer hususiyetleriyle birlikte değerlendirilmekte, hüküm de buna göre farklılık arz etmektedir. Diğer taraftan, sürekli tedlis yapan ve bundan dolayı hadisine münkerler karışan râviler tedlis sebebiyle cerh edilmişlerdir. (II, 88)

İbn Hibbân'a göre müdelles râvinin tedlis yapma gerekçesi de râvi hakkındaki hükmünde belirleyici rol oynamaktadır. Örneğin hadisini sağlam göstermek niyetiyle zayıf râvilerden tedlisle hadisler nakleden râviler, rivayetlerine münkerler karışması sebebiyle müellif tarafından cerh edilmiştir. (I, 105, 351; II, 15) İbn Hibbân güvenilir kimselerin tedlisi hakkında ise şu görüştedir:

Sika ve âdil olan müdelles râvilere gelince, biz onların semâi açıkça beyan etmediği haberlerle ihticâc etmeyiz. Örneğin Süfyan es-Sevrî, Ebû İshâk, A'meş ve diğer mutkin imamların haberleri böyledir. Çünkü müdelles bir râvinin semâa açıkça işaret etmeyen haberini kabul ettiğimiz zaman, bu kişi sika bile olsa, bu durum bizim maktu' ve mürsel rivayetlerin tamamını kabul etmemize götürür. Zira bilemeyiz, belki de bu râvinin tedlis yaparak sakladığı isim, haberi zayıflığa düşürecek zayıf bir râvi olabilir. Ancak müdelles râvinin güvenilir râvilerden başka birinden tedlis yapmadığı biliniyorsa, semâ'ını açıkça belirtmese de onun haberini kabul ederiz. Böyle bir kişi dünyada sadece Süfyan b. Uyeyne'dir. O sadece sika mutkin birinden rivayetle tedlis yapar. Süfyan b. Uyeyne'nin tedlis ile rivayet ettiği haberlerin neredeyse hepsi, yine kendisi tarafından semâi açık bir şekilde rivayet edilmiştir. Tedlis illeti konusunda rivayetin kabulü meselesi böyledir. Hüküm tıpkı İbn Abbâs'ın Hz. Peygamber'den direkt işitmemiş olduğu hadisleri rivayet etmesi meselesine benzer.

Göründüğü gibi İbn Hibbân, müdelles sika bile olsa müdelles haberle ihticâc etmemektedir. Bu konudaki tek istisna, müdellesin güvenilir râvilerin dışında bir kimseden tedlis yapmadığının bilinmesi durumudur. Bununla birlikte, müdelles râvi eğer

²¹⁵ İbn Hibbân, *Sahihu İbn Hibbân*, I, 111.

zikrettiği başka bir tarik ile semâna işaret ediyorsa, haberin tedlis ile nakledilen tariki İbn Hibbân tarafından makbul kabul edilmektedir.²¹⁶

Netice itibariyle İbn Hibbân'a göre müdelles haber, zayıf hadis çeşitlerinden biri olup ihticâca elverişli değildir. Çünkü tedlis, bir râvinin doğrudan hadis işitmediği başka bir râviden ihtimalli bir sigâ kullanarak hadisi nakletmesi demektir ki bu, yukarıda işaret edildiği üzere birkaç farklı formda yapılmaktadır. Neticede tedlis, isnatta bir kopukluğa, zayıf olması muhtemel bir râviyi gizlemiş olmaya yahut uydurma bir hadisin yayılmasına sebebiyet verebilmektedir.

Bu yüzden hayli girift bir mesele olan tedlis, birçok saik gözetilerek incelenmektedir. Bunlardan bazıları; râvinin tedlis yaptığından emin olmak, tedlise sıkça başvurup başvurmadığı, tedlis ile gizlemeye çalıştığı râvilerin hadisteki durumu, müdellesin hadis ilmindeki konumu, tedlise hangi gerekçeyle başvurduğu, tedlis ile naklettiği haberi semâa işaret eden başka bir tarik ile rivayet edip etmediği gibi hususlardır.

1.2. RİVAYETLERİ AÇISINDAN RÂVİ

Ehl-i hadise göre râvilerin güvenilirliğini belirleyen hususlardan biri de rivayetin yani metnin güvenilir olmasıdır.²¹⁷ Râvi ve rivayet arasındaki bu ilişki, hadisin pek çok tarihinin bir araya getirilmesi, defalarca yazılması ve benzeri yöntemlerle anlaşılmaktadır.²¹⁸

İbn Hibbân da pek çok râviyi rivayetleri açısından değerlendirmekte ve buna göre haklarında hüküm vermektedir. Müfesser cerhin en güzel örneklerini barındıran *el-Mecrûhîn* ve üzerinde çalıştığımız bu Mukaddime, İbn Hibbân'ın, rivayetten yola çıkarak nasıl ricâl tenkidi yaptığını ortaya koymaktadır.

Rivayet tetkiki, iki şekilde yapılmaktadır. Ya râvinin kendi rivayetleri içerisinde bir mukayese yapılır, böylece önceden rivayet etmiş olduğu hadisleri aynen koruyor olup olmadığı anlaşılır. Bu durumu ortaya çıkaran telkin gibi imtihanlar bunun yöntemlerinden biridir. Ya da râvinin rivayetleri, güvenilir râvilerin rivayetleriyle veya hadisi almış

²¹⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, I, 12.

²¹⁷ Muhammed Enes Topgöl, *Rivayetten Râviye: Cerh-Ta'dil Hükümleri Nasıl Oluşturdu?* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019), 399 19.

²¹⁸ Topgöl, *Rivayetten Râviye*, 69.

olduğu hocadaki nüshayla karşılaştırılır. Buna hadis ilminde muâraza,²¹⁹ mukâbele²²⁰ gibi isimler verilmektedir. Bu karşılaştırma neticesinde rivayet hakkında yorum yapılabilmekte, sözden hareketle sözü taşıyan râvi tenkit edilmektedir.

Rivayetleri açısından râvi tenkidi, farklı formlarda kendini göstermektedir. Örneğin, sika râvilerin rivayetlerine muhalefet, meşhur münekkitlerden bilinmeyen rivayetler nakletmek, rivayette teferrüd gibi ta'n noktaları, râvinin şahsen taşıdığı vasıflardan ziyade sadece rivayetlerin tetkiki neticesinde anlaşılabilecek hususlardır. Bunun yanı sıra râvinin adâlet ve zabtına yönelik durumlar da rivayetlerden yola çıkarak anlaşılabilmektedir.

Bu bağlamda İbn Hibbân, birçok râvi hakkında “Güvenilir kimselerden hiç duyulmayan haberler rivayet etmektedir” diyerek râvileri cerh etmiş, neticesine “tek kaldığında ihticâc olunmaz”, “terki gerekir”, “sadece itibar için hadis alınır” gibi hükümler vermiştir. (I, 201, 247, 280, 285, 340) Müellife göre hadis rivayetinde tek kalmak da aynı şekilde tenkit sebeplerindendir. (I, 212, 252; II, 487)

Göründüğü gibi İbn Hibbân’a göre, hadis ilminde behre sahibi olan güvenilir kimselerin rivayetlerine muvafakat, ricâl tenkit kriterlerinden biridir. Bunun tersi olan sika râvilerden hiç bilinmeyen hadisler nakletmek, sika râvilere muhalefet etmek ve teferrüd etmek de cerh sebeplerindendir.

2. MUKADDİME’DE CERH KRİTERLERİ

Yukarıda İbn Hibbân’ın ricâl tenkidine yaklaşımı, eserlerinden hareketle incelenmiş ve müellifin ricâl tenkidıyla ilgili temel kriterleri genel hatlarıyla ortaya konmuştur. Bu sayede, Mukaddime’de zikrettiği cerh kriterlerinin daha iyi anlaşılması amaçlanmıştır. Bu kısımda ise Mukaddime’de yer alan cerh kriterleri ve örnekleri ele alınacaktır. Bu kriterlerden bir ya da birkaçının eksikliği ile râvilerin güvenilirliği zedelenmekte, eksik olan kriterin önemine göre ise râvinin güvenilirlik derecesi belirlenmektedir. Bu, bazen bir râviyi adâlet dairesinden çıkarıp mecruhlara dahil eden bir cerh gerekçesi olabiliyorken, bazen de güvenilir râvilerin eksik yönlerine işaret eden bir kadh, bir illet mesabesindedir.

²¹⁹ Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 190.

²²⁰ Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 207.

İbn Hibbân Mukaddime’de cerhi gereken 20 grup râviden bahsetmektedir. Onun, herhangi bir tasnife tabi tutmaksızın peşi sıra zikrettiği bu gruplar, burada yukarıdaki taksime sadık kalmak suretiyle, “Adâletle İlgili Olanlar”, “Zabt İle İlgili Olanlar” ve “Tedlisle İlgili Olanlar” olmak üzere üç ana başlık etrafında incelenmiştir.

2.1. Adâlet İle İlgili Olanlar

2.1.1. Zındıklar

İbn Hibbân “zındık” olarak isimlendirdiği bu râvileri zındık olmaları ve küfre inanmalarıyla tanımlamaktadır. Onların Allah’a ve ahiret gününe inanmadıklarını, ilim adamlarına benzer şekilde giyinerek çeşitli bölgelere girdiklerini ve oralarda âlimlere nispetle hadis uydurduklarını söylemektedir.

Zındıkların amacının ise güvenilir âlimlere nispetle hadis uydurup insanları doğru yoldan saptırarak insanların kalplerine korku ve şüphe sokmak olduğunu söylemektedir. Uydurma hadislerin insanlar arasında duyulur hâle gelmesi ise, güvenilir kişilerin uydurulan o hadisleri zındıklardan tahammül edip kendilerinden sonrakilere aktarmalarıyla mümkün olmaktadır. (I, 58)

İbn Hibbân bununla ilgili İbn Lehîa’dan şu rivayeti aktarmaktadır: “Ağlamakta olan bir şeyhin yanına vardım. Ona niçin ağladığını sordum. Dedi ki: ‘400 hadis uydurdum ve o hadisleri insanlar arasında bilinir kıldım. Bilmiyorum, şimdi ne yapayım?!’”. (I, 58)

Bu gruptaki râvilerin, Allah’a inanmayan ve kasten hadis uyduran müslüman görünümlü münafıklar, İbn Hibbân’ın adlandırmasıyla “zındıklar” olduğu görünmektedir. Bu sebeple ilk şart olan adâlet ve sıdk şartını sağlamamaktadırlar.

Bu konuda Mukaddime’de zikredilen bir diğer örnek İbrahim en-Nehaî’nin naklettiği “Muğîre b. Saîd ve Ebû Abdurrahman’dan sakının. Çünkü o ikisi yalancıdır” rivayetidir. İbn Nümejr de Muğîre’nin sihirbaz, Beyân’ın ise zındık olduğunu zikretmektedir. (I, 59)

Leys b. Sad’dan bir başka rivayet de bununla ilgilidir. Buna göre Leys, İskenderiyye’den bir râvinin gelip Nafi’den rivayette bulunduğunu işitmiştir. Nafi o sırada hayattadır. Leys o kişinin Nafi’den rivayet ettiği hadisleri Nafi’ye gönderir ve o

hadislerden haberdar olmasını sağlar. Nafi ise tek bir hadisi bile bilmediğini söyler. Böylece o kişinin yalanı ortaya çıkmış olur. Bu durum karşısında Leys'in ashâbının, "Bu kişinin hapsedilen o şeytanlardan biri olması gerekir" dediği rivayet edilmiştir. (I, 59)

2.1.2. Sevap Kazanma Düşüncesiyle Hadis Uyduranlar

İbn Hibbân bu kişilerin, şeytanın onları hadis uydurmak konusundaki kışkırtması neticesinde, hayra ve faziletli işlere teşvik etmek, günahlardan ve dolayısıyla da ahiretteki cezalardan sakındırmak maksadıyla güvenilir râvilerle nispetle hadis uydurduklarını belirtmektedir. Onlar adeta bu konularda uydurdukları hadislerin kendilerine ecir kazandıracağına inanmaktadırlar.

Burada, Hz. Peygamber'e kasten yalan isnad edilmekle birlikte kötü niyetli olmayan bir yaklaşım tarzı vardır. Görünen o ki bu yaklaşım, hadis uydurmacılığının mütekaddim dönemdeki sebeplerinden biridir. Bu tarz hareketlere muhaddisler şiddetli bir şekilde karşı çıkmışlardır. İbn Hibbân da bu konuyla ilgili görüş beyan eden, iyi niyetle bile olsa asla Hz. Peygamber'e en ufak bir yalan sözün isnad edilmemesi gerektiğini savunan muhaddislerdendir.

İbn Hibbân bu konuyla ilgili Mukaddime'de Hz. Peygamber'in "*Kim kasten bana yalan isnad ederse cehennemdeki yerine hazırlansın*" hadisini delil getirmektedir. Ecir kazanma düşüncesiyle hadis uydurmak, içinde bilinçli bir gaye barındıran kasıtlı bir davranıştır. Bu yüzden hangi sebeple olursa olsun Hz. Peygamber'e bilerek yalan isnad etmekten kaçınılmalıdır. Aksi takdirde kişi, hadiste yer alan tehdidin muhatabı olacaktır.

Mukaddime'de, meşhur sûfî İbrahim b. Ethem'in, Hz. Peygamber'in "*Kim bana yalan isnad ederse cehennemdeki yerine hazırlansın*" hadisini, "*Şâyet o kişi sihirbazsa, şairse veya kâhinse*" eklemeleriyle birlikte zikrederek bu şekilde anladığı yer almaktadır. İbrahim b. Ethem'in bu anlayışına göre, bir kişi sihirbaz, kâhin veya şair değilse hadisteki caydırıcı hitaba dahil olmamaktadır. Bu durum müslüman kişiler tarafından yapılan iyi niyetli yalan isnadını meşrû görmeye yol açacağından, İbn Hibbân'ın karşısında durduğu/mücadele ettiği bir anlayış şeklidir.

Mukaddime'de bu konuda zikredilen bir diğer isim de Meysere b. Abdirabbih'tir. Abdurrahman b. Mehdî, Meysere'ye "*Kim şunu okursa ona karşılığında şu vardır*"

hadislerini nerden buldun?” diye sormuş Meysere de “O hadisleri ben uydurdum, insanlar da rağbet gösterdi” diye cevap vermiştir. (I, 65)

2.1.3. Helal Görmeleri Sebebiyle Hadis Uyduranlar

Bu kişiler, hadis uydurmayı helal görerek ve buna cüret ederek güvenilir âlimlere nispetle Hz. Peygamber’e yalan isnad eden râvilerdir. (I, 65) Müslüman olan ve hatta bir kısmı ibadet ehli olan bu zatların hadis uydurma sebepleri, bunu mahzurlu bir davranış olarak görmemeleridir. İbn Hibbân bu gruptaki râvilerin adeta bu işi meslek edindiklerini belirtmektedir. (I, 66)

İbn Hibbân bu kişilere örnek olarak, Vehb b. Vehb el-Kâdî, Süleyman b. Amr en-Nehaî, İbn Ulvân, İshâk b. Necîh ve Muhammed b. Ziyad’ı zikretmektedir. Yahyâ b. Ma’în’in böyle kişiler için “kezzab” dediğini nakletmektedir. (I, 65)

İbn Hibbân’ın konuyla ilgili yer verdiği başka bir rivayette de böyle kişiler için en şiddetli tenkit terimlerinden biri olan “deccal” kelimesi geçmektedir. Buna göre güvenilir bir râvi olan Ebu Nuaym bir gün mescitte oturuyorken bir kişinin, “Bize Ebu Nuaym ona da İbn Cüreyc rivayet etti” diyerek hadis rivayet ettiğini işitmiştir. Bunun üzerine Ebu Nuaym, “Deccal yalan söyledi, ben İbn Cüreyc’ten hiçbir şey işitmedim” diyerek Hz. Peygamber’e yalan isnad edilmesini engellemiştir. (I, 66)

2.1.4. İhtiyaç Anında Hadis Uyduranlar

Sultanların ya da başka insanların başlarına gelen olaylarla alakalı hadis uyduran kişilerdir. İbn Hibbân bu kişilerin, hadis uydurmacılığını meslek edinmediklerini, zuhur eden olaylara binaen zaman zaman bu işi yaptıklarını ifade etmektedir. (I, 66)

Bu konuda Mukaddime’de Ğıyâs b. İbrahim’in Halife Mehdî’yi hoşnut etmek için hadis uydurduğu nakledilmektedir. Buna göre, o günkü savaşlarda kullanılan deve, at ve oku teşvik eden “Şu üç yarışa mükafat verilir: Deve yarışı, at yarışı, ok yarışı” sahih hadisini Ğıyâs b. İbrahim, Halife’nin güvercinleri sevdiğini bildiğinden dolayı tahrif ederek “Güvercin yarışı, at yarışı ve ok yarışı” şeklinde Halife’ye tahdis etmiştir. İlk etapta bu mevzu hadisi duyan Halife, bundan memnun olarak Ğıyâs’a bir kese para vermiş, sonrasında ise bunun uydurulmuş bir söz olduğunu fark edip Ğıyâs’a “Şüphe yok

ki senin kafan Hz. Peygamber’e yalan isnad eden bir yalancı kafasıdır” diyerek güvercinlerin kesilmesini emretmiştir. (I, 66)

Sad b. Tarık el-İskâf da olaylar karşısında kendi menfaati için hadis uyduran kişilerden biridir. Mukaddime’de geçtiği şekliyle Sad’ın oğlu bir gün ağlayarak babasının yanına gelmiştir. Sad, “Sana ne oldu böyle?” diye oğluna sormuş, o da öğretmeninin kendisini dövdüğünü söylemiştir. Bunun üzerine Sad, öğretmeni rezil edeceğini beyan ederek Hz. Peygamber’e isnad ettiği “Çocuklarınızın öğretmenleri en şerlileriniz, yetime karşı merhameti en az olanınız, düşün kimseye karşı en kaba olanınızdır” hadisini uydurmuştur. (I, 67)

Mukaddime’de geçen bir başka hadise de İbrahim b. Ebî Yahyâ’nın, kendisine sorulan bir soruya cevapsız kalmamak ve bilgi sahibi olduğunu göstermek için ironik şekilde uydurduğu bir hadis ile ilgilidir. Buna göre, bir adam elbise dokuması için elindeki iplikleri dokumacıya vermiş, dokumacı dokuma işini bitirdikten sonra artan iplikler olmuştur. Dokumacı artan bu ipliklerin dokuyan kişiye, elbisenin sahibi de kendisine ait olması gerektiğini ileri sürmüştür. Bu mesele kendisine danışılan İbrahim b. Yahyâ, “Bana İbn Cüreyc, Atâ’dan rivayet ederek tahdis etti ki: ‘Eğer elbisenin sahibi dokumacıya hurma helvası verirse iplikler onundur, değilse dokumacıdır’” diyerek kendisine danışılan bir konuyu o anda uydurduğu bir hadis ile çözmeye çalışmıştır.

2.1.5. Rivayetinde İdhâl Yapıldığını Fark Edip Hatasından Dönmeyen Râviler

Bu râviler, kendileri farkında olmadan hadislerine bir şeyler idhâl olunan fakat bu idhâli fark ettiklerinde de hatasından dönmeyen kişilerdir. İbn Hibbân’a göre bunun sebebi diyanetin azlığı ve hadis rivayetinde titiz davranmamalarıdır. Bu sebeple yaptıkları bu davranıştan dolayı cerh edilmişlerdir. İlk etapta rivayetlerine bir şeyler sokulduklarını bilmeden tahdis ettikleri için kısmen mazurdurlar. Fakat sonra bunun farkına varmışlar, durumun aslını anlayıp yine de kendilerine ait olmayan o rivayetleri –az bir şey bile olsa- tahdis etmeye devam etmişlerdir. İşte kendilerine ait olmayan hadisi rivayet ederek sınırı aşmaları sebebiyle bu râviler metrûklardan sayılmışlardır. (I, 75)

İbn Hibbân bu râvilerle örnek olarak Hâni’ b. el-Mütevekkil’i zikretmektedir. O, başlarda hadislerine karıştırılan münkerleri rivayet etmiyorken, yaşı ilerledikten sonra hadislerine münker karıştırmışlardır. (I, 76)

2.1.6. Bilmeden Yaptığı Hatayı Fark Edip Hatasından Dönmeyen Râviler

Bu gruptaki râviler, hadis rivayeti esnasında bilmeyerek hatalı bir şey tahdis eden, hatası açığa çıkıp doğrusunu anladıktan sonra da aynı hatayı devam ettiren, bundan dönmeyen kimselerdir. İbn Hibbân bu türde râvileri “kezzab/yalancı” olarak nitelemektedir. Ona göre, kimin yalan söylediğinden emin olunmuşsa o kişinin rivayetlerinin terki gerekmektedir. (I, 76)

Şube’ye kimin rivayetinin terk edilmesi gerektiği sorulduğunda o, “Hadis rivayetinde hata yapıp, herkes buna karşı çıkmasına rağmen bu hatasını devam ettiren kişinin ve yalanla itham edilen kişinin” demiştir. (I, 76)

Şube, Âsım b. Ubeydullah’ın asla hatasından dönmeyip yalan söylemek pahasına ısrar ettiğini ise şu sözleriyle anlatmaktadır: “‘Âsım b. Ubeydullah’a Basra Mescidi’ni kim yaptırdı?’ diye sorsan, ‘Falan râvi falancadan o da Hz. Peygamber’den rivayet ettiğine göre...’ derdi” diye Âsım’ın, kendi hatasını bildiği hâlde hadisle cevap vermeye çalışmasını eleştirmektedir. (I, 76)

2.1.7. Bidatının Propagandasını Yapan Bidatçı Râviler

Bu gruptaki râviler bidat ehli olup diğer insanları da bidatına çağıran, hatta bidatında kendisine tâbi olunan bir önder olarak kabul görmüş kimselerdir. İbn Hibbân’a göre Gaylan ed-Dımeşkî, Amr b. Ubeyd, Câbir el-Cûfî böyle râvilerdendir. (I, 78)

İbn Sîrîn’in İslam dünyasında bidatlerin yaygınlaşma tarihine ışık tutan şu rivayeti Mukaddime’de zikredilenler arasındadır: “Fitne zuhur edene kadar isnad sorulmazdı. Bundan sonra ise sorulur oldu. Eğer (râvi) sünnet ehlindense hadisi alınıyor, bidat ehlindense alınmıyordu.” Bu rivayet, genel itibarıyla bidat ehli olan râvilerden hadis almayı nehyetmektedir. Özelde ise bidat ehli olan râvilerden hadis almayı mümkün kılan bazı şartlar ileri sürülmüştür.

Câfer b. Ebân, Ahmed b. Hanbel’e “Mürchie, Kaderiyye ve diğer hevâ (bidat) ehlinden hadis yazalım mı?” diye sormuş, Ahmed de “Eğer bidatine çağıran bir kişiye yazılmaz, değilse yazılır” diye cevap vermiştir. (I, 78) Buna göre ilk ve en önemli kural, mübtedînin bidatının propagandasını yapmıyor olmasıdır.

Bidat ehlinin rivayetlerine temkinli yaklaşılmasının sebebini İbn Hibbân Mukaddime’de naklettiği bir rivayet ile izah etmektedir. Buna göre, Abdullah b. Yezid, önceden bidat ehli olup sonradan bidatinden dönen bir râvinin şöyle dediğini nakletmektedir: “Bu hadisleri kimden aldığınıza dikkat edin! Çünkü biz, savunduğumuz bir görüşü hadis yapardık”. (I, 78) Bu durum, hadis tahammül ve eda kriterlerinin önemini ayrıca ortaya koymaktadır.

Süfyan b. Uyeyne, Câbir el-Cûfi ile birlikte aynı evdeyken, Câbir’in kelamla ilgili konuştuğu, Süfyan’ın ise bu esnada tavana bakarak “Kıyamet üzerimize kopacak!” dediği nakletmektedir. (I, 79)

Amr b. Ubeyd de Mukaddime’de ehl-i bidat arasında zikredilen isimlerden biridir. Amr’ın Sâbit el-Bünânî’nin (ö. 127/744) gördüğü bir rüyada mushafta bir şeyi kazıdığı, ne yaptığı kendisine sorulduğunda ise “Bunun yerine ondan daha hayırlı olanını koyuyorum” dediği nakledilmektedir. (I, 79)

İbn Hibbân bu tarz menkıbevi rivayetleri hem olumlama hem de olumsuzlamaya örnek olarak kullanmaktadır. Yanında durduğu, destek verdiği muhaddisleri, naklettiği güzel rüyalarla methetmekte, tenkit ettiği kişilere ise aksi yönde yer vermektedir. Rüyanın muhtevası ise İbn Hibbân’ın tenkit veçhesine ışık tutmaktadır. Mezkûr son örnekte Câbir el-Cûfi’nin Kur’an’dan bir şey kazıyarak onun yerine farklı bir şey yerleştirmesi, Câbir’in doğru yoldan saparak bidat yoluna uyduğunun ve dinin özüne sadık kalmadığının bir iması, bir ifade biçimidir.

Âsım b. Behdele’ye (ö. 128/745) bir adam gelerek “Fukahâdan biri var mı bildiğin?” diye sormuş, Âsım da “Evet” diyerek adamla birlikte bir şeyhin yanına gitmiştir. Yanına gittikleri şeyh, yaşlı, kelimeleri eğip bükerek konuşan biriymiş, etrafında da sanki başlarına kuş konmuş gibi dikkatlice onu dinleyen bir cemaati varmış. Şeyh, konuşmaya başlayınca, Ebû Tâlib’in oğlunun (Hz. Ali’nin), Hasan ve Hüseyin’in ve Muhtâr es-Sekafi’nin (ö. 67/686) kıyametten önce yeryüzüne gönderilip, zulümle dolu dünyayı adâletle dolduracaklarını söylemiştir. Rivayette geçtiği üzere, bunları söylerken bozuk bir lisan kullanmıştır. Örneğin yazılışı حسن olan ismi هسن diye, مبعوث kelimesini أبو طالب ismini de أبو ثالب diyerek telaffuz etmiştir. Bunun üzerine Âsım, “Bu adâlet üzere yeryüzünde ne kadar süre kalacaklar, bir sene mi?” diye sormuş, şeyh de “Ne bir senesi? Ne yüz sene?! Ne bin sene?!” diye cevap vererek etrafındaki kalabalığı bu sözüne şahit tutmak istemiştir. Cemaat, “Biz şahidiz ki sen doğru söylüyorsun!” diyerek onay

verince şeyh Âsım'a dönüp "Sen de şahit misin?" diye sormuş, Âsım da "Ben şahidim ki sen bir yalancısın!" demiştir. (I, 79)

Mezkûr rivayette, Şia'nın kısımlarından biri olan Muhtariyye mezhebine mensup bir bidatçının, insanları bidatına çağırdığı görülmektedir. Rivayetteki şeyhin, ilim ehlinde olmaması, kelimeleri bozuk/yanlış telaffuz etmesinden de anlaşılmaktadır. Mukaddime'de zikredilen bu örnek, İbn Hibbân'ın kendisinden hadis almayı reddettiği bidatçi râvi tanımına mutabık bir misaldir.

Amr b. Nadr, Amr b. Ubeyd'in yanına uğradığı bir gün, bir mesele hakkında "Bu konuda ashâbımız böyle söylüyor" demiştir. Amr b. Ubeyd "Senin ashâbın kim ki?" diye sorunca, Amr b. Nadr "Eyyûb, Yunus, İbn Avn ve et-Teymî diyerek muhaddisleri zikretmiştir. Bunun üzerine Amr b. Ubeyd "Bu kişiler uğursuz, kötü, diri olmayan ölü kimseler gibidir!" demiştir. (I, 79) Bu rivayet, sünnet ehli ve bidat ehli arasındaki belirgin kutuplaşmaya açıkça işaret etmektedir.

İbn Hibbân ise Amr b. Ubeyd'in şiddetli tenkit ifadelerine Mukaddime'de şöyle cevap vermektedir: "(Amr b. Ubeyd) Bu kişiler için böyle söylüyor! Onlar ki hadis ilminin öncüleri, İslam'ın kandilleri ve hidayet meşaleleridir. Yaşadıkları dönemde, din, fıkıh, ezber ve sünnete bağlılık konusunda yeryüzünde onlar gibi dört kişi görülmemiştir. Onlara buğz etmekse aşırı zühd hayatı, ibadette fazlaca gayret ve gizli verayla beraber bidat ehlinin işidir". (I, 80)

İbn Hibbân ayrıca bu dört kişiyle alakalı onları metheden bazı rivayetler nakletmiştir. Bu rivayetlerden birinde Şube, "Eyyûb, Yunus ve İbn Avn gibisini görmedim!" demektedir. Bir diğer nakilde Şube, İbn Avn'dan hadis alınmasını teşvik etmiş, onun hakkında "Yemin olsun ki, her gün binek hayvanıyla İbn Avn'ın yanına gidip ondan hadis almayı isterdim" demiştir. Bir başka rivayette de Süleyman et-Teymî rüyada görülmüş, onun hakkında Allah Teala, "İzzetim üzere yemin olsun ki, Süleyman et-Teymî'ye bir ev hediye edeceğim" demiştir. (I, 80)

2.1.8. Hadis Uyduran Kıssacı ve Dilenci Râviler

Bu gruptaki râviler, anlattıkları hikayelere malzeme olsun diye hadis uyduran kıssacı ve dilencilerden oluşmaktadır. Bu kimseler uydurdukları bu hadisleri güvenilir kimselere

nispette rivayet etmektedirler. Nihayetinde dinleyici nakledilen rivayetlerden etkilenir ve bu hadisler insanlar arasında dolaşmaya başlar. (I, 80)

İbn Hibbân bu kimselerle alakalı birçok rivayet nakletmektedir. Mukaddime’de zikredilenlerden birine göre, Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Ma’în bir gün Bağdat’taki Rusâfe Camii’nde namaz kılmaktadır. O sırada önlerindeki bir kıssacı kalkıp “Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Ma’în, Abdürrezzâk’tan naklen bize şöyle rivayet etti” diyerek Hz. Peygamber’e isnad ederek şöyle bir hadis nakleder: “Kim La İlahe İllallah derse onun her kelimesinden gagası altın, tüyleri mercan olan bir kuş yaratılır”. Ve uzunca kıssasını anlatır. Bu esnada Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Ma’în birbirlerine bakarlar ve bu hadisi daha önce hiç duymadıklarını aralarında konuşurlar. Bir müddet sonra kıssacının kıssası bitince Yahyâ eliyle ona gelmesini işaret eder. Kıssacı yanlarına geldiğinde, kendilerinin Ahmed ve Yahyâ olduğunu, kendilerine isnad ederek rivayet ettiği hadisi daha önce hiç duymadıklarını ve bu sebeple yalan hadis rivayet etmiş olduğunu ona söylerler. Bunu duyan kıssacı, Yahyâ b. Ma’în’i ahmaklıkla itham eder. Yahyâ, “Ahmak olduğumu nereden çıkardın?” diye sorar. Kıssacı cevaben, “Sanki dünyada sizin ikinizden başka Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Ma’în yok mu? Ben bunun haricinde 17 ayrı Ahmed b. Hanbel’den hadis yazdım” deyince Ahmed b. Hanbel elbisesinin kol kısmıyla yüzünü örtterek “Bırak, gitsin” der. Kıssacı ise onlarla alay eder gibi oradan uzaklaşır. (I, 81)

Rivayette görüldüğü gibi kıssacıların hadis uydurma konusunda herhangi bir ölçü ve sınırları yoktur. Bu yüzden bu türde râvilerden sakınılmış, bu kimseler ağır şekilde tenkit edilmiştir. Kendilerinin en önemli özellikleri, yaptıkları çirkin davranışlardan utanmamaları, her durumda pişkin bir şekilde bunu sürdürmeleridir.

Kıssacılığın İbn Hibbân’ın döneminde de yaygın bir durum olduğu görülmektedir. Mukaddime’de İbn Hibbân kendi şahit olduğu olayı şu şekilde anlatmaktadır:

Cami Mescidi’ndeyken namaz bitince önümde bir genç: ‘Bize Ebû Halîfe tahdis etti, dedi ki’ diye isnadı zikredip Hz. Peygamber’e nispetle ‘Kim bir müslümanın ihtiyacını görürse ona falan şey verilir’ diye bir hadis nakletti. Sonra da uzunca konuştu. Konuşması bitince onu çağırdım. Ona ‘Nerelisin sen?’ diye sordum. ‘Berzega’ dedi. ‘Basra’ya hiç gittin mi?’ dedim. ‘Hayır’ dedi. ‘Ebû Halîfe’yi gördün mü peki?’ dedim. ‘Hayır’ dedi. ‘O hâlde Ebû Halîfe’den nasıl hadis rivayet ediyorsun?’ dedim. ‘Ben tek bir isnad ezberliyorum, ne zaman bir hadis işitsem bu isnadı ona ekleyip öyle rivayet ediyorum’ dedi. Bunun üzerine hemen kalktım ve orayı terk ettim. (I, 81)

Kullanılan isnadlı rivayet metodu sayesinde uydurma hadis rivayet eden bu kişiler, ehl-i hadis münekkitler tarafından ortaya çıkarılmaktadır. Daha önce de zikrettiğimiz gibi isnad sistemi, rivayetin sıhhatini test etmeye imkân tanıyan bir yöntemdir.

Mukaddime’de zikredilen başka bir örnek de bir dilencinin durumuyla ilgilidir. Yezid b. Hârûn’un (ö. 206/821) da bulunduğu bir mecliste dilencinin biri dilenir fakat insanlar ona bir şey vermezler. O da “Yezid b. Hârûn bana rivayet etti ki” deyip Hz. Peygamber’e nispetle “Dilenci üç kere dilenir ve insanlar ona bir şey vermezse, onun üzerine 3 kere tekbir getirilir” diye hadis uydurur. İnsanlara 3 kere “Allahu ekber” dedirtir. Bu durumu duyan Yezid b. Hârûn “Bana yalan söz isnad etmiş hayırsız, ben öyle bir hadis hiç işitmedim” der. Bunun üzerine dilenci yeni bir isnad ortaya atar: “Bize Yezîd b. Hârûn, Zî’b’ten o da Ebû Zî’b’ten rivayet etti ona da...” diye söze başlayınca Yezîd b. Hârûn dilencinin zikrettiği bu isnada gülmeye başlamıştır. Bu olaya şahit olan diğer insanlar dilenciye, “Yazıklar olsun sana! Bir de Zî’b diyorsun isimleri sayarken! Ebû Zî’b’in oğlunun adı Zî’b değil Muhammed b. Abdurrahman’dır” diyerek dilencinin bilmediği hâlde hadis rivayetine kalkışmasına karşı çıkmışlardır. Fakat dilenci pişkin ve ironik bir şekilde: “Babasının adı Ebû Zî’b ise hiçbir gerçek oğlunun Zî’b olduğunu değiştiremez” diye cevap vermiştir. (I, 82)

Başka bir rivayette Yezîd b. Hârûn’un “Ebû Saîd el-Medâînî’den daha yalancı birini görmedim. Ancak en iyi kıssacı ve anlatıcı da odur” dediği nakledilmekte, rivayet Yezîd b. Hârûn’un bir anısıyla devam etmektedir. Buna göre bu kıssacı Yezîd’in de bulunduğu bir mecliste bir gün “Bize Ebû Zî’b rivayet etti, o da Mesrûk’tan, o da el-Ecdâ’dan işitmiş” diyerek kıssasını anlatır. Yezîd de ağlayarak onu dinler. O sırada kıssacıyı dinlemek üzere Yezîd’in yanına başka biri oturur. Yezîd ona döner ve der ki: “Sana yazık! Bu yalan konuşan bir adamdır”. Bunu duyan adam şaşırarak, “Ne?! Sen yalan konuştuğunu bildiğin hâlde bu adamın yanına oturmuş, ağlayarak onu mu dinliyorsun?” diye karşılık verir. (I, 82) Bu rivayet, kıssacıların ne kadar profesyonel bir anlatıcı olduklarını, Yezîd b. Hârûn gibi bir münekkidi bile ağlatacak söz ustalığına sahip olduklarını göstermektedir.

Dilenci ve kıssacıların hızlı ve pratik bir şekilde nasıl hadis uydurdıklarını, yaptıklarından asla utanmadıklarını ve bununla hayli gülünç duruma düştüklerini en iyi

gösteren rivayetlerden biri Mukaddime’de İshâk b. Râhûye’nin başından geçen şu hadisedir. Buna göre, bir gün dilencinin biri İshâk b. Râhûye’nin yanına gelerek dilenir. İshâk b. Râhûye ısrarla “Sana Allah lütfetsin!” demesine rağmen dilenci, “Hayır, ben senden sadaka istiyorum” demeye devam eder. Bunun üzerine İbn Râhûye, dilenciye dilenmesinin helal olmadığını söyler. Dilenci bunun sebebini sorunca İbn Râhûye, isnadıyla birlikte Hz. Peygamber’in “Sadaka, zengine ve bir özürlü olmayan sağlam kişiye helal değildir” hadisini nakleder ve “Sen de güçlü kuvvetli görünüyorsun” der. Bunun üzerine dilenci “Ben de çalışmanın kötü olduğuyla ilgili bir hadis biliyorum” diye cevap verir. İbn Râhûye bildiği bu hadisi rivayet etmesini isteyince dilenci, “Bana Abdullah es-Sâdık en-Nâtık, Efşîn’den o da Enbâh’tan o da Bân Mân’dan o da Sîmâ es-Sağîr’den, o da Sîmâ el-Kebîr’den o da Acîf b. Unbuse’den o da Ze’lamec b. Emîri’l-Müminîn’den rivayet ettiğine göre” diyerek hayli komik isim ve ifadeleri bir araya getirip bir isnad uydurur ve “Çalışmak uğursuzluk, çalışmayı bırakmak ise hayırdır. Senin temenni ederek oturman didinerek çalışmandan iyidir. La ilâhe illallah!” diye mevzu hadis rivayet eder.

İbn Râhûye bunun karşısında gülmeye başlar ve bütün öfkesi gider. Konuşmaya devam etmesini ister. Dilenci, uydurduğu tuhaf isnadı tekrar naklederek, “En akıllı insan çalışmayan insandır. Çünkü çalışmak yorgunluk getirir. Yorgunluk, hastalığı çağırır. Hastalık ise ölümü beraberinde getirir. Oysaki Allah, Kur’an’da ‘Nefislerinizi öldürmeyin’ buyurdu” demiştir. İbn Râhûye tekrar, dilenciden konuşmaya devam etmesini isteyince dilenci bu sefer “Kim müslüman kardeşine kızartma verirse Allah onun çeşitli niyetlerini bağışlar, kim herîse (bir tür tatlı) verirse Allah da onun günahlarını kilise kadar olsa da bağışlar, kim peynir verirse Allah onun bütün günahlarını affeder” demiştir. (I, 83)

O hâlde o dönemde bu türdeki dilencilerin belirgin özellikleri:

- 1- Hadis uydurmak onlar için sıradan bir işti. Bunu kolaylıkla yapabilmektedirler.
- 2- Laf cambazlığı yaparak, karşısındakini etkilemeye çalışmaktadırlar.
- 3- Hadis uydurma sebepleri, insanları bu yolla daha çabuk kandırabilmeleridir.

Şöhret peşinde olan kıssacılar ve mal peşinde olan dilenciler, umduklarına kavuşmak için insanlar nezdinde muteber kabul edileni taklit etmeye çalışırlar. İbn Hibbân’ın yaşadığı dönem ve kendisinden önceki dönemlerde kıssacıların ve dilencilerin uydurma hadis rivayetleriyle insanları kandırmaya ve etkilemeye çalışmaları, hadis rivayeti açısından her ne kadar olumsuz bir tablo çizse de aslında hadis rivayetinin

insanlar nezdinde ne denli muteber olduğunu açığa çıkarmaktadır. Öyle ki, kıssacı ve dilenciler insanlara böyle yaklaşmaya mecburdurlar.

İbn Hibbân böyle kişiler için şöyle demektedir:

Böyle kimseler, Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn, İshâk b. Râhûye gibi muhaddislerin yanında olup olmamasına aldırmadan onlara uydurma hadis nispet etmeye cüret etmektedirler. Uydurma konusundaki bu cesaretlerini de en çok, mescitlerdeki cemaat dağıldığında, geriye avam ve halktan kimseler kaldığında gösterirler. Halkın konuştuğu dil de Arapça olduğu için, işittikleri şeyler onları etkiler. Ve belki de kıssasını anlatan kıssacının, güvenilir râvilere nispetle uydurmuş olduğu bu hadisleri başkalarına naklederler. Böylece o hadislerin insanlar arasında bilinir olmasına sebep olurlar. Hz. Peygamber’e söylemediği bir söz isnad edilmesin diye, her rivayetin aslının olup olmadığı konusunda inceleme ve ayıklama yapmak, rivayette geçen her râviyi araştırmak gerekmektedir. (I, 83)

İbn Hibbân, (râvi ve rivayetleri araştırarak) Hz. Peygamber’i yalandan korumak için çabalayan kişilerin, cennete Hz. Peygamber ile birlikte girecek ilk zümre olduklarını söylemektedir. Hz. Peygamber cennete girmeden diğer Peygamberlerin girmeyeceğini, Hz. Peygamber’in ümmeti girmeden de diğer ümmetlerin girmeyeceğini nakletmekte, Hz. Peygamber’in ümmetinden ise ona en yakın olanların, dünya hayatında Hz. Peygamber’i yalandan korumak için uğraşanlar olduğunu haber vermektedir. (I, 83)

2.1.9. Karşılaşmadığı Hocanın Kitabından Nakilde Bulunanlar

Bu gruptaki râviler, görmedikleri ve sema etmedikleri hocaların sahih olan kitaplarından nakilde bulunan kimselerdir. Kitaplar bizatihi sahihtir, fakat râvinin kitap sahibi hocadan semâi yoktur.

Yahyâ b. Ma’în’in naklettiğine göre, künyesi Ebû Katâde olan bir şeyh “Ebû Amr bize tahdis etti ki...” diyerek Ebu Amr el-Evzâî’den rivayette bulunmuştur. Yahyâ b. Ma’în o şeyhin yanına gittiğinde Evzâî’den rivayette bulunduğu sahifesinin üst kısmında “Bize İsmail b. Abdullah semâen tahdis etti ki...” yazdığını görünce o sahifeyi elinin tersiyle iterek oradan uzaklaşmış. (I, 71)

Zikredilen başka bir rivayette Ebû Hâtim er-Râzî şöyle demiştir: “Ashâbımızdan bazı kimseler bize Affân’dan naklen şöyle rivayet etmişlerdir: “Basra’da bir şeyh vardı.

Kendisindeki Said el-Cüreyrî'den gelen rivayetleri “Bize Said el-Hureyrî tahdis etti ki” diyerek rivayet etti. Biz de kendisini, “Hureyr değil, Cüreyr” diye düzelttik. [Burada râvî, “cüreyr” kelimesinin aynı kökten gelen testi (جربة) ile ilgili olduğunu zannetmiş ve] Bunun üzerine: “Evet, sattığı o testileri (جراره) gördüm” demiştir. Naklin devamında İbn Hibbân, bu şeyhin yalan söylediğini, çünkü Cüreyr'den maksadın Cüreyr b. Abbad'dan gelen kabile olduğunu zikretmiştir. (I, 71) Rivayette geçen şeyhin, Said el-Cüreyrî'yi görmeden ve işitmeden ondan hadis rivayet ettiği için isminde hata yaptığı anlaşılmaktadır. Bu rivayet, hadis rivayetinde lika ve sema şartının ne denli önemli olduğunu açıkça ortaya koyan bir örnektir. (I, 71)

Mukaddime'de Affân'dan zikredilen başka bir rivayet de şöyledir: “Basra'nın Aveka bölgesinde Katâde'den rivayette bulunan bir şeyh vardı. Biz de ondan hadis yazdık. Sonra ona “Katâde'nin sana ilgisi nasıldı?” diye sorduk. O da “Ben Katâde'den hiçbir şey işitmedim” dedi. Biz de “Ya bu bize rivayet ettiklerin?!” dedik, o da “Bunlar Allah'ın sizi faydalandırmasını umduğum şeyler” dedi. (I, 71)

Bu konuda zikredilen bir başka örnek ise Yakup b. İshâk'ın, Enes b. Mâlik'ten rivayet eden bir şeyhi imtihan edişi ile ilgilidir. Eserde bu şeyhin ismi verilmemiş, görmesi mümkün olmayan kişileri gördüğünü iddia etmesi sebebiyle yalancı olduğu anlaşılmıştır. Buna göre Yakup b. İshâk kardeşi ile beraber bu şeyhin yanına giderek ona Enes b. Mâlik'i görüp görmediğini sormuş, o da gördüğünü söylemiştir. Sonra Ebû Berze el-Eslemî'yi görüp görmediğini sormuş o da gördüğünü söylemiştir. “Peki, Alkame b. Kays'ı (ö. 62/682) gördün mü?” sorusuna da “İbn Mesud'un yanındaki Alkame mi?” diye karşılık vermiş ve onu ve hatta onun babası Kays'ı bile gördüğünü söylemiştir. Bunu duyan Yakup “Bu şeyhin yanından kalk, çünkü o bir yalancıdır” demiştir. (I, 71)

Haccâc b. Muhammed (ö. 206/821) bir şeyhin kendilerine rivayette bulunduğunu fakat onun bazı rivayetlerini alıp bazılarını terk ettiklerini haber vermektedir. Bu bazı rivayetleri niçin terk ettiği sorulduğunda “Senin yaptığından çok daha fazla onunla alışveriş yaptım” cevabını vermiştir. (I, 72) Bu sözünden maksadı o kişiyle daha önceden alışverişlerinin bulunduğu onu iyi tanıması ve birtakım rivayetlerinin kabule şayan olmadığını düşünmesidir.

2.1.10. Hadisleri Kalb Eden ve Tesviye Eden Râviler

Bu râviler haberleri kalb eden ve tesviye eden kişilerdir. İbn Hibbân bu kişilere örnek olarak kendisinden önceki dönemlerde yaşamış olan İsmâîl b. Ubeydullah et-Teymî, Mûsâ b. Muhammed el-Belkâvî, Ömer b. Râşid es-Sâhilî'yi zikretmiştir. Ve kendi döneminde bunu yapan kişilerin de *el-Mecrûhîn*'de zikredeceğini söylemektedir.

İbn Hibbân'ın izahına göre haberleri kalb etmek, hadisleri birbirine katmak, bir tarik ile meşhur olmuş sahih bir hadis metnini, metinle alakası olmayan başka bir tarik ile rivayet etmektir. (I, 254) Aynı şekilde tesviye etmek de İbn Hibbân tarafından kalb etmekle benzer anlamda kullanılmaktadır. Yukarıda geçtiği üzere müellif, bir râvi hakkında “Hadisi tesviye ediyor ve çalıyor” dedikten sonra durumu şu sözlerle izah etmektedir: “Sikalardan onlara ait olmayan hadisler rivayet ediyordu. Zührî'den rivayet eden Zebîdî'nin hadisini Evzâî'ye kalb ediyordu, Evzâî'nin hadisini Mâlik'e vb.”. (I, 115) Burada geçen tesviye, kalb ve hadis hırsızlığı kavramları birbiriyle yakından ilişkilidir.

İbn Hibbân, hadisleri kalb eden ve tesviye eden râvileri “hadis hırsızlığı” kavramıyla birlikte (يسرق الحديث و يسويه) (I, 137), (يسرق الحديث و يقلب الأخبار) (I, 472) şeklinde kullanmaktadır. Müellifin, isnatları kalb ve tesviye edenlere müteallik kullandığı hadis hırsızlığı tabiri, tedlis ile karıştırılmamalıdır. Tedliste râvi, kendisine muttasıl bir yolla ulaşan hadisi عن veya ان gibi ihtimalli sigalar kullanarak güvenilir râvilerden rivayet ediyormuş gibi gözükmektedir. Hadis hırsızlığında ise râvi kendisi ile râvileri arasında hiçbir irtibat olmayan hadisi nakletmekte yahut rivayet esnasında semâa delalet eden sigalar kullanmaktadır.

İbn Hibbân bu bağlamda bir râvi hakkında “O hadis hırsızlığı yapanlardan biriydi. Güvenilir kimselerden onlardan işitmediği haberleri tedlis yapmaksızın naklediyordu” demiştir. (II, 286) Başka bir rivayette İbn Hibbân, hadis hırsızlığı yapan bir râviyi “Her hadiste aynı isnadı kullanıyordu” diye nitelemektedir. Bu sebeple o râvinin güvenilir râvilere, onlara ait olmayan haberler isnad ettiğini, dolayısıyla böyle rivayetlerle ihticâc olunmayacağını zikretmiştir. (II, 92) Hammâd b. Velîd el-Ezdî için de “Hadis çalıyor, güvenilir râvilere nispet ederek onların olmayan hadisleri naklediyordu” (I, 310) demiştir.

Mukaddime'de geçtiği şekliyle Abdurrahman b. Mehdî, Şube'ye “Kimden hadis rivayet etmeyelim” diye sorduğunda “Bilinmeyen kişilerden rivayeti olmayıp tüm rivayetleri maruf kişilerden olanlardan hadis rivayet etmeyi terk et” demiştir. (I, 72)

Görüldüğü üzere bir muhaddisin hem meşhur/maruf kimselerden hem de az bilinen muhaddislerden hadis almış olması beklenir. Eğer bir râvi tüm rivayetlerini maruf kişi ve isnatlara dayandırıyorsa, insanları kandırmak için hadisleri tesviye yahut kalb edebileceği olası bir ihtimaldir. Ve Şube de bu tür râvilerden rivayette bulunulmaması gerektiğini vurgulamaktadır.

Mukaddime’de benzer bir rivayet de Ahmed b. Hanbel’den nakledilmektedir: “Bakiyye’nin sadece meçhul râvilerden gelen münker rivayetleri var sanırdım. Onun meşhur râvilerden münker rivayetler naklettiğini görünce bu rivayetlerin nereden geldiğini anladım”. (I, 72) İbn Hibbân Mukaddime’de kısaca bu nakil ile işaret ettiği Bakiyye b. Velîd’e *el-Mecrûhîn*’de uzunca yer ayırmış, onun niçin zayıf kabul edildiğini izah etmiştir. Burada, Bakiyye’nin zayıf râvilerden işittiği hadisleri, gördüğü güvenilir râvilere nispet ederek rivayet ettiğini ifade etmektedir. (I, 230) Bu da hadis hırsızlığının bir çeşididir.

2.1.11. Vefat Eden Hocalarından İşitmediği Rivayetleri Semâen Nakledenler

Bu râviler, görüp işittikleri hocalarından, bu hocalarının vefatının ardından onlardan hıfzedip işitmedikleri hadisleri rivayet eden kimselerdir. Hocalarının rivayetlerine ihtiyaç duyduklarında o rivayetleri elde edip onları, görmüş oldukları hocalarından tedlis yapmadan (semâen) tahdis etmektedirler. (I, 72)

İbn Hibbân’a göre, râvinin görüp işittiği hocasından işitmediği hadisi tahdîsen nakletmesi bir cerh sebebidir. Müellif, râvinin bu türdeki rivayetini de hadis hırsızlığı kapsamında değerlendirmektedir. Bunu tedlis olarak adlandırmamasının sebebi, tedliste ihtimalli rivayet sigalarının kullanılmasıdır. Hâlbuki burada râvi açıkça semâa delalet eden bir lafız kullanmaktadır.

İbn Hibbân, Muhammed b. Ebî Zü’ayzi’ a (ö. 207/822) için ise “O, hadis çalışıyor ve onu rivayet ediyordu. Güvenilir râvilere isnad ederek uydurma şeyler naklediyordu. Öyle ki, yeni bir ilim talebesi onu görünce onun hayli güvenilir bir insan olduğunu zannederdi” demiştir. (II, 302) Görüldüğü gibi İbn Hibbân’da hadis hırsızlığı, râvinin, işitmediği hadisleri kendisine mâl ederek güvenilir râvilere nispetle tahdis etmesidir. Bunu ustaca yapmaları sebebiyle, yolun başındaki hadis talebelerini bile kandırmaları muhtemeldir. Bu tür hususları ancak mutkin hadis münekkitleri fark edebilmektedir.

Mukaddime’de bu husustaki örneklerden biri de Şerîk’ten nakledilen bir hadis hakkındadır. Buna göre İshâk b. İsa, Şerîk’in hadisini Muhammed b. Câbir ile müzakere etmektedir. İshâk, Muhammed’in (Şerîk’ten nakledilen) rivayetleri arasında yeni yazılmış olduğu belli olan bir rivayet gördüğünü ve böylece bu rivayetin oraya sonradan eklendiğini anladığını belirtmektedir. (I, 73) Anlaşılmaktadır ki Muhammed, Şerîk’ten daha önce semâ etmediği bir rivayeti sonraları oraya eklemiştir. Bu da hadis hırsızlığının bir türüdür.

Mukaddime’de Muhammed b. Câbir’dan nakledilen bir rivayete göre ise Ebû Hanîfe, Muhammed’den Hammâd b. Süleyman’ın rivayetlerini istemiştir. Rivayetin devamında Muhammed’in bunu kabul etmediği, Ebû Hanîfe’nin oğlunu gönderip ısrarla istediği ve hadisleri bu şekilde elde ettikten sonra Hammâd’dan rivayet etmeye başladığı zikredilmektedir. (I, 73) Burada İbn Hibbân, şahsen işitmediği rivayetleri hocasından naklettiğinden dolayı Ebû Hanîfe’yi kusurlu saymıştır.

Mutarrif b. Mazin (ö. 191/806) de bu duruma örnek olarak zikredilmektedir. Mutarrif, hocaları arasında bulunan İbn Cüreyc ve Mamer’den gelen hadisleri, gidip onlardan sema etmek kaydıyla Hişâm b. Yusuf’tan almış fakat sonrasında yazdığı bu rivayetleri onlardan sema etmeksizin tahdis etmeye başlamıştır. Bunu fark eden Hişâm ise Mutarrif’i yalancı olarak nitelemiştir. Hişâm’ın onu yalancı olarak adlandırması Mutarrif’in عن ve ان gibi ihtimalli lafızlar kullanmayıp doğrudan tahdis etmesi sebebiyledir.

2.2. Zabt İle İlgili Olanlar

2.2.1. Sâlihûn

Bu gruptaki râviler, hadisleri yazan, kendilerini çokça ibadete veren, ancak ezber ve sahihle zayıfı birbirinden ayırma noktasında gaflet sahibi olan kişilerdir. Hadis rivayet ettiklerinde fark etmeden mürseli merfû, mevkufu müsned yapmakta, isnadları birbirine karıştırmaktadırlar. Öyle ki hatalarının fazlalığı sebebiyle İbn Hibbân onların ihticâc sınırından çıktıklarını belirtmektedir. (I, 67) İbn Hibbân’ın kullandığı ihticâc sınırından çıkmak (خروج عن حد الاحتجاج), râvinin rivayetlerinin artık hüccet olarak kullanılmayacağına işaret eden bir tenkit ifadesidir.

İbn Hibbân bu tür râvileri *sâlihûn* (salih kimseler) olarak adlandırmaktadır. Haddi zatında olumlu bir kelime olan salih kelimesi, genelde ehl-i hadisin usûl anlayışı çerçevesinde özelde de İbn Hibbân'ın kullanımında bir tenkit terimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kendini ibadete verip, hadis rivayet etmenin inceliklerini bilmeyen zühd ehli için kullanılmaktadır.

İbn Hibbân bu konuda Mukaddime'de Yahyâ b. Ma'în'den şu sözü nakletmektedir: “Hadis rivayetinde salih kimselerden daha yalancı olanını görmedik”. (I, 67) Bir başka rivayette de Veki b. Cerrâh'a, hacceden bir kimseyle alakalı bir hadis sorulmuş, Veki hadisin râvisinin kim olduğunu öğrenmek isteyince râvinin Vehb b. İsmail olduğunu söylemişlerdir. Bunun üzerine Veki: “O adam salihdir, hadis ilmi ise adamların (ehlinin) işidir” demiştir. (I, 68)

Yine bu minvalde Abdullah b. Mübârek, salih olarak bilinen Abdullah b. Muharrez için, “Eğer cennete gitmem ve Abdullah'ın (cennetten) atılması arasında seçim yapma hakkım olsa, ilk önce onu atmayı sonra kendim cennete girmeyi seçerdim. Gübre görmem bile onu görmemden daha iyidir” diyerek oldukça sert bir şekilde ibadette iyi rivayette kötü olan salih kişi Abdullah b. Muharrez'i tenkit etmiştir. (I, 67)

2.2.2. Telkini Kabul Eden Gafil Râviler

Bu gruptaki râviler (gafletleri, dalgınlıkları yahut ezberlerinin iyi olmayışı gibi sebeplerle) kendisine her sorulana, kendi hadisi olsun olmasın cevaplayan, yapılan telkini kabul eden kimselerdir. Telkin, İbn Hibbân'ın da işaret ettiği gibi, bir râviye “Bu senin hadisin” denildiğinde, râvinin buna inanıp kabul etmesi ve ezberinde olmaksızın o hadisi rivayet etmeye kalkışmasıdır. (I, 68) İbn Hibbân'a göre, böyle râvilerin rivayetleri hüccet kabul edilmemektedir. Çünkü onlar farkında olmadan yalan söylemiş olmaktadır.

Mukaddime'de telkini kabul etmeye dair Yahyâ b. Hassân'dan naklen şu rivayet zikredilmektedir: “Bir kavim yanlarında bir cüzle birlikte geldi. Dediler ki: ‘Biz bu cüzü İbn Lehîa'dan işittik’. O cüzü inceledim, İbn Lehîa'ya ait tek bir hadis bile yoktu! Kalktım ve İbn Lehîa'nın yanına gittim. Dedim ki: ‘Hadis rivayet ettiğin bu kitaptan hangi şey sana ait? Burada senin rivayetlerinden hiçbir hadis yok. Ben bu hadisleri daha önce senden hiç sema etmedim!’. İbn Lehîa ise bunun üzerine ‘Onlarla ne yapayım ben peki? Yanıma bir kitapla geliyorlar, bunlar senin hadislerinden diyorlar, ben de inanıp rivayet

ediyorum””. Görüldüğü gibi râvinin uyanık olması hadis rivayetindeki en önemli şartlardan biridir. Aksi takdirde böyle hatalı rivayetlerinin olması kaçınılmazdır.

Zikredilen bir başka örnek de Yahyâ b. Said ve Hafs b. Gıyâs’ın, Mekkeli bir şeyhin güvenilir olmayışını telkin ile ortaya çıkarmasıyla ilgilidir. Mukaddime’de geçtiğine göre bu şeyhten hadis almak için onun yanına Ebu Şeyh Cârîye b. Herim adında bir kimse gelmiştir. O esnada Hafs b. Gıyâs, şeyhi denemek maksadıyla hadis uydurup “Bu hadisi Âişe bt. Talha, Âişe’den sana rivayet etmiş” demiştir, şeyh de “Evet, bana Âişe bt. Talha, Âişe’den rivayet etti” diyerek tasdik etmiştir. Sonra Hafs, “Sana Kasım b. Muhammed de Âişe’den tahdis etmiş” demiştir, şeyh yine doğrulayarak aynısını tekrar etmiştir. Hafs, “Said b. Cübeyr de İbn Abbâs’tan naklen hadisin benzerini sana rivayet etmiş” demiş, şeyh bunu da aynı şekilde kabul edip onaylamıştır. Bunun üzerine Hafs bir boşluk yakalayınca, bu şeyhten hadis yazan Cârîye’nin elindeki levhalara vurarak yazdığı hadisleri silmiştir. Cârîye, Hafs’ın bu davranışını onun kendisine haset etmesiyle ilişkilendirse de Hafs, durumun böyle olmadığını açıklayarak şeyhin rivayet ettiği hadislerin yalan olduğunu belirtmiştir. Hafs b. Gıyâs bu şeyhin adının Mûsa b. Dînâr olduğunu Yahyâ b. Said’den sonraları öğrenmiştir. (I, 69)

2.2.3. Mesleği Hadis Olmayan Gafil Râviler

Bu gruptaki râviler hadis rivayet ederken bilmeyerek yalan söyleyen kişilerdir. Çünkü hadis ilmi onların ehil olduğu işlerden biri değildir. Onlar bu konuda behre sahibi olmayan, emek sarf etmemiş, (hadis rivayetinde) cahil kimselerdir. (I, 69)

İbn Hibbân bu konuya ilişkin Mukaddime’de Basralı bazı kişilerin aktardığı bir rivayete yer vermektedir. Rivayete göre, Basra’nın Aveka mahallesinde müezzin olan bir şeyhte Humeyd’den onun da Enes’ten (r.a.) naklettiği bir sahife bulunmaktaymış. Fakat bu şeyh vefat etmiş. Şeyhin vefatından sonra Humeyd’den nakledilen hadisleri barındıran bu sahifenin mescitte başka bir şeyh tarafından rivayet edildiği duyulmuştur. Bu olayı nakleden Basralı muhaddis, bunu görmek için o mescide gittiğini ve o şeyhin alnında secde izi olan hayırlı bir zat olduğunu aktarmaktadır. Sonrasında şeyhten, Humeyd’den nakledilen rivayetlerin olduğu o sahifeyi getirmesini istemiştir. Sahifeyi görünce bunun, vefat eden müezzin şeyhin sahifesi olduğunu anlamıştır. Olayın râvisi, şeyhten sahifeyi okumasını istemiş o da sonuna kadar “Bize Humeyd tahdis etti ki...” şeklinde okumuştur.

Bunun üzerine kendisine, “Humeyd’i nerede gördün diye sormuş”, şeyh de onu görmediğini söylemiştir. “O hâlde görmediğin hâlde nasıl rivayette bulunursun?” diye çıkışınca şeyh adeta tüm bilgisizliğini gözler önüne sererek “Bu caiz değil mi ki?!” diye cevap vermiştir. Bunun caiz olmadığını söyleyince, şeyh şu cevabı vermiştir:

Bu mescitte benden önce başka bir hoca vardı, ezan okur ve bu sahifeyi rivayet ederdi. O vefat edince ezan okuma görevini ve bu sahifeyi bana verdiler. Ve benden tıpkı onun okuduğu gibi ezan okumamı aynı şekilde onun rivayet ettiği gibi hadisleri rivayet etmemi istediler, ben de aynı onun gibi ezan okuyor ve onun yaptığı gibi sahifeden rivayet ediyorum. (I, 69)

Bu rivayette geçen Humeyd’in, Enes b. Mâlik’ten rivayetleriyle bilinen Humeyd et-Ṭavîl olduğu düşünülmektedir. Çünkü kendisinin Enes b. Mâlik’ten olan rivayetlerini ihtiva eden *Şahîfetü Humeyd et-Ṭavîl ‘an Enes* adlı bir cüzü bulunmaktadır. Bugün bu cüz Süleymaniye Kütüphanesi himayesinde mündemiçtir.

Anlaşılmaktadır ki hadis rivayeti, belli usûl ve kaideler çerçevesinde yapılan, bunlara riayet edilmediğinde ise haberi aktaran ve alan kişi için hüsrana sonuçlanması muhtemel, çok mühim bir faaliyettir. Bu yüzden münekkit muhaddisler yukarıdaki rivayetlerde de görüldüğü üzere, haberlerdeki bu hataları ayıklamak için adeta bir polislik görevi üstlenmişler, rivayetteki hatanın sebebini çeşitli yollar aracılığıyla tespite uğramışlardır.

Mukaddime’de bu konuyla ilgili Yezîd b. Hârûn’dan nakledilen başka bir rivayet yer almaktadır. Buna göre, Vâsıt’ta Enes b. Mâlik’ten bir şeyler (ehruf) rivayet eden bir adam vardır. Bunun haberi Yezîd b. Hârûn’a gelince o ve beraberinde birkaç kişi bunu sorgulamak için hemen yola koyulmuştur. Adamın yanına geldiklerinde Enes b. Mâlik’in rivayetlerinin olduğu kitaptan, kendilerine hadis rivayet etmesini istemişler, adam da rivayet etmiştir. Yezid ve beraberindekiler adamın elindeki kitabı incelediklerinde bir de ne görsünler! Hadisler Şerîk b. Abdullah en-Nehaî’nin rivayetleri! Bunu adama, “Sen bize Enes rivayet etti ki diyorsun ama bunlar Şerîk’in rivayetleri!” diyerek söyleyince adam, “Doğru dediniz, bize Enes rivayet etti, ona da Şerîk rivayet etmiş” diyerek düzeltmeye çalıştıkça gülünç duruma düşmüştür. Çünkü sahabe olan Enes b. Mâlik’in, tebe-i tabîinden olup iki kuşak sonrası olan Şerîk’ten rivayet etmesi muhaldir. Bu denli büyük bir hatayı hadis ilmiyle hiçbir ilişkisi olmayan bir kişiden başkası yapamayacaktır.

Nitekim Yezîd b. Hârûn, “İşittiğimiz bu şeyler bizi mahvetti” diyerek adamın yanından kalkıp gitmiştir. (I, 70)

Zikredilen başka bir rivayette İsmail b. Ayyâş, Irak’tayken kendisine ehl-i hadisin gelip bir adam hakkında “Şu adam Halis b. Ma’dan’dan hadis rivayet ediyor” dediği, İsmail’in de o adamın yanına giderek hangi yıl Hâlid’den hadis aldığını sorguladığı yer almaktadır. Adamın cevaben 113 senesinde hadis aldığını söylemesi üzerine İsmail, “Sen Hâlid’in vefatından 7 sene sonra mı ondan hadis aldığını iddia ediyorsun? O 106 senesinde vefat etti” demiştir. (I, 70)

İbn Hibbân’ın bu örneğe bu başlık altında yer vermesi düşündürücüdür. Çünkü burada râvinin hadis rivayetindeki bilgisizliğinden ziyade kasıtlı bir teamül, bir yalan söyleme teşebbüsü olduğu düşünülmektedir. Bununla beraber İbn Hibbân râvinin bu hatasını, onun yalan söylemesiyle değil de râviler hakkındaki tarihlerle ilgili dikkatsizliğiyle/cehaletiyle de açıklıyor olabilir.

2.2.4. Hataları Doğrularından Fazla Olanlar

Bu râviler çok hata yaptıklarından dolayı neredeyse hataları doğrularını geçenler ve bu sebeple rivayetlerinin terki gereken kimselerdir. Bu kişiler özlerinde sika, rivayetlerinde sadûk olsalar bile durum böyledir. Çünkü âdil kimseye cerh alâmetleri galip geldiğinde rivayetlerinin terki gerektiği gibi, ta’dîl alâmetleri baskın olan kişinin de âdil olduğuna hükmedilmektedir. (I, 74)

İbn Hibbân’ın Mukaddime’de naklettiğine göre Şube, hatası baskın olan kişinin rivayetlerinin terkinin gerekeceğini zikretmiştir.

Yahyâ b. Ma’in’e İsmail b. Ayyâş’ın durumu sorulduğunda Yahyâ, İsmail’in Şamlılardan naklettiği rivayetlerinin sahih olduğunu, ama Iraklılardan ve Medinelilerden naklettiklerinin öyle olmadığını belirtmiştir. (I, 74) Bununla, bu iki bölge halkından naklettiklerinin hatalı olduğuna işaret etmiş olmalıdır.

2.2.5 Yakınları Tarafından İmtihan Edilip Zayıf Düşen Râviler

Bu râviler, hayırsız akraba (ابن سوء) veya hayırsız varrak (وراق سوء) tarafından imtihan edilen kimselerdir. Şeyh, (en yakını olduklarından dolayı) onlardan emin bir şekilde

güven duymakta, bu yüzden (şeyhi imtihan etmek maksatlı) uydurdukları hadise inanarak okumaya başlamaktadır. Çünkü oğlu veya varrakı şeyhe “Bu senin hadis” demiştir, o da bu sebeple tahdis etmeye başlamıştır. Şeyh özünde sika olsa bile onun rivayetleriyle ihticâc caiz değildir ve ondan hadis rivayet etmek uygun değildir. Çünkü nihâyetinde sahih olan rivayetlerine uydurma rivayetler karışmıştır. (I, 75)

İbn Hibbân’ın bu tarz telkin yapan akraba yahut varrâkı hayırsız/kötü olarak adlandırmasının sebebi, o kişiler için mutlak bir cerh ifadesi değildir. En yakınlarından olduğu bir kişinin hadisteki güvenilirliğini fark ettirmeden kurnaz bir şekilde zedelediklerinden dolayı, şeyhin nazarından hayırsız/kötü olarak tavsif edilmektedir.

Nitekim Mukaddime’de bu konuyla ilgili olarak İbn Nümejr’in, Kays b. er-Rebî’ hakkındaki şu sözü yer almaktadır: “Onun bir oğlu vardı, afeti olmuştur. Ashâb-ı hadis Kays’ın kitaplarını (rivayetlerini) incelemişler ve onları reddetmişlerdir. Oğlunun, babasının rivayetlerini değiştirdiğini düşünmüşlerdir.” (I, 75) Burada “rivayetleri değiştirmek” ile, babaya ait öncesinde sahih kabul edilen rivayetlerin, oğlunun telkini neticesinde güvenilirmez duruma düşürülmesi kastedilmektedir.

Mukaddime’de zikredildiğine göre Medineliler, varrak olan Habîb b. Ebî Habîb (ö. 218/833) tarafından imtihan olunmuşlardır. Habîb’in, Medinelilerin hadislerine onlara ait olmayan şeyler idhâl ettiği, bu yüzden Habîb’in onlara arzı sırasında o rivayetleri sema eden kişinin bu semanın bir şey ifade etmeyeceği İbn Hibbân tarafından nakledilmektedir.

Mukaddime’de geçtiğine göre, Abdullah b. Rebîa da yine benzer şekilde hayırsız evladı tarafından imtihana maruz kalmış, Mâlik’ten, İbrahim b. Sa’d’dan ve diğer bazı kişilerden gelen rivayetlerine ona ait olmayan şeyler idhâl edilmiş kişilerden biridir. (I, 75)

2.2.6. Kitapları Kaybolan Râviler

Bu râviler hadis yazdıkları kitaplar kaybolan ve hadislere ihtiyaç duyduklarında başka kişilerin kitaplarından tamamen ezberlemedikleri veya işitmedikleri hadisleri tahdis eden kişilerdir. İbn Hibbân, İbn Lehî’a’yı (ö. 174/790) bu râvilerden biri olarak zikretmektedir. Bu tür râviler, ezberlerindeki hadisleri başka kitaplardan rivayet ettiklerinde manayı

koruyamayıp hata yapmaları yahut gafil davranarak işitmedikleri hadisleri işitmiş gibi rivayet etmeleri sebebiyle bu bölümde değerlendirilmiştir.

Mukaddime’de Muhammed b. Hallad el-İskenderî’nin durumu bunun bir örneği olarak sunulmuştur. Buna göre aslında güvenilir bir râvi olan ama hadislerini topladığı kitapları kaybolan Muhammed, kendi hocaları arasında yer alan Dımâm b. İsmâîl ve Yakub’a ait nüshaları başka birinden alarak bu nüshalardan tahdîs etmiştir. Bu yüzden Muhammed hakkında “Kitapları kaybolmadan tahdîs ettiği hadisler sahihtir, kaybolduktan sonrakiler ise sahih değildir” denmiştir. (I, 73)

İbn Hibbân Mukaddime’de hadisteki durumu oldukça tartışmalı olan İbn Lehî’a’yı uzunca değerlendirmektedir. Ahmed b. Hanbel’e göre İbn Lehî’a’dan işitilen rivayetlerin sahih olduğunu, Abdullah b. Mübârek’e göre ise onun son yirmi yılında naklettiği rivayetlerin sahih olduğunu zikretmektedir. (I, 73) İbn Hibban, İbn Lehî’a’nın 170 yılında²²¹ kitapları yanmadan önceki rivayetlerini tedlis yaptığı ve birçok hata barındırdığı gerekçesiyle tenkit etmiş, kitapları yandıktan sonraki dönemde ise kendisine ait olmayan hadisleri de rivayet etmesi sebebiyle bu rivayetlerinin terk edilmesi gerektiğini söylemiştir.

2.2.7. Muhtelit Râviler

Bu gruptaki râviler haddi zatında güvenilir kimseler olup, yaşlılıkları sebebiyle hadisleri birbirine karıştıran muhtelit kişilerdir. “Bunamış” olarak da adlandırılabilen bu kimseler, ömürlerinin sonlarında ne rivayet ettiklerini bilmez hâlde kendilerine sorulana cevap vermeye, diledikleri gibi rivayette bulunmaya başlamışlardır. Şâyet ihtilat dönemlerindeki bu zayıf hadisleriyle önceki dönemlerdeki sahih hadisleri birbirine karışmışsa ve hangi hadisin râvinin hangi döneminde rivayet ettiği ayırt edilemezse İbn Hibbân’a göre o râvinin rivayetlerinin terk edilmesi gerekmektedir. (I, 68)

Bir râvinin ihtilatı rivayetleri vasıtasıyla anlaşılabilceği gibi gündelik işlerdeki aksaklık sebebiyle de anlaşılabilir. Nitekim *Mukaddime*’de yer aldığı şekliyle, İsa b. Yunus’a Leys b. Ebî Sâlim hakkında sorulmuş, İsa da “Onu ihtilat etmiş bir hâlde gördüm. Onun yanına vardığımda vakit, güneşin doğuşundan sonraki duha vakti

²²¹ Nihat Dalgın, “İbn Lehîa”, *DİA*, XX, 158.

gibiydi, Leys ise minareye çıkmış ezan okuyordu” diyerek onun bunadığına işaret etmiştir. (I, 68)

Havdî ise bir râvinin ihtilatını, kendisinden işittiği şu anlamsız rivayet ile delillendirmiştir: “Ezd kabilesi büyük, hasta koyunu kestiler. Bana yedirdiler direndim, beni dövdüler ağladım”. (I, 68)

2.2.8. Az Bir Hata Yapıp Hatasını Fark Etmeyen Sika Râviler

Bu tür, muhaddislerde çoktur. Hadisi yazarken küçük bir hatayla yazıp bunu fark etmeyen ve hatası yaşanıncaya ve ihtiyaç duyulana dek nüshasında kalan muhaddisler bu gruptandır. Örneğin, bir ismi tashif ile başka bir isme benzetirler, mürseli merfû‘, müsnedi mevkuf yaparlar, hadisleri birbirine katarlar yahut buna benzer hatalar yaparlar.

Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Abdurrahman b. Mehdî, Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn ve bu ilimde onların akranı olan diğer münekkitlerimiz, zikrettiğimiz hususlarda onların teferrüd ettiklerini gördüğünde onları cerh etmişler ve haberlerini tad’îf etmişlerdir. Benim nezdimde bu tür râviler, hiçbir haberiyle ihticâc olunmayan mutlak zayıflardan değillerdir. Ancak bana göre onların rivayetleri arasında, tek kaldıklarında ihticâc olunmayan haberler vardır. Sikâta muvafakat ettiklerine gelince, o rivayetlerini gözden düşürmeye hacet yoktur (onlar makbuldür). Bu türdeki râviler bu kitapta (*el-Mecrûhîn*) her geçtiğinde hemen peşinden “Tek kaldıklarında haberleriyle ihticâc edilmesini hoş karşılamıyorum” dedim. (I, 85)

2.2.9. Fakih Olmayıp Ezberden Rivayet Eden Sika Muhaddisler

Bu gruptaki râviler, fakih olmayıp sika olan hâfız muhaddislerdir. İbn Hibbân’a göre bu türdeki râvilerin ezberlerinden yaptıkları rivayetlerle ihticâc caiz değildir. Fakat kitaptan rivayet ediyorlarsa yahut rivayetlerinde sika râvilere muvafakat ediyorlarsa o vakit ihticâc olunmaktadır. (I, 87)

Müellif bu kriterinin gerekçesini kendi tecrübesi üzerinden şöyle açıklamaktadır: “Bizim gördüğümüz hadis hâfızlarının çoğu hadisin metni olmaksızın sadece senetleri ve

tariklerini ezberliyorlar. Biz bir müddet müzakere meclislerinde onlarla bulunduk. Ben bu esnada onların hadisin metnine dair tek bir şey zikrettiklerini bile görmedim”. (I, 86)

İbn Hibbân’a göre hâfız olup fakih olmayan bu tür güvenilir râvilerin, metinleri birbirine katarak hatalı rivayet etmesi yahut metnin işaret ettiği manadan farklı bir mana getirmesi muhtemeldir. (I, 87) Bu sebeple o, önceki kısımlarda da değindiğimiz gibi lafız ve manaya aynı oranda özen göstermenin gerekliliğine sıkça vurgu yapmaktadır. Bu konuda İshâk b. Huzeyme’yi fakih bir hâfız muhaddis olarak örnek göstermiştir. (I, 87)

2.2.10 Senetlere Hâkim Olmayıp Ezberden Rivayet Eden Fakihler

Bu gruptaki râviler doğru sözlü kimseler olup, senetlere ihtimam göstermeyen fakihlerdir. Bu türdeki râvilerin ezberlerinden yaptıkları rivayet, İbn Hibbân’a göre caiz değildir. Çünkü onlar ezberden naklettikleri zaman genellikle hadislerin metnini muhafaza edip, senedini edememektedir. (I, 87)

İbn Hibbân fıkıh ehli râvilerle bir müddet bulunduğunu, onların bir haberi ezberlediklerinde senedi olmaksızın sadece metnini hıfzettiklerini belirtmektedir. Bir hadis rivayet edecekleri zaman ise sadece “Hz. Peygamber dedi ki” deyip hadisi rivayet ettiklerini, Hz. Peygamber ile kendileri arasındaki râvileri zikretmediklerini ifade etmektedir. (I, 87)

Bu yüzden İbn Hibbân’a göre bu gruptaki râvilerin isnatları birbirine katarak hata yapması, yahut isimlerde tashife düşmesi, mevkufu merfû, mürseli mevkuf yapması mümkündür. Bundan dolayı müellif, onların sadece kitaptan yaptıkları rivayetlerle yahut sika râvilere muvafakat ettikleriyle ihticâcı caiz görmektedir. (I, 87)

2.3 TEDLİSLE İLGİLİ OLANLAR

Tedlis, bir râvinin kendisiyle görüşmediği veya görüşüp de hadis almadığı kimseden hadis işittiği zannını uyandıracak şekilde rivayet ettiği hadise denmektedir.²²² Yukarıda değinildiği üzere, İbn Hibbân’da tedlis kavramı farklı formlarda karşımıza çıkmaktadır.

²²² Yücel, *Hadis Usûlü*, 180.

Bununla birlikte hepsini, “isnad, şuyûh, tesviye” gibi farklı kısımlara ayırmadan doğrudan “tedlis” kavramıyla ifade etmektedir.

İbn Hibbân’a göre tedlisin aslı, عن veya أن gibi ihtimalli eda sigası kullanılmasıdır. Söz gelimi bir râvi, görüp hadis işittiği hocasının vefatının ardından ondan işitmediği bir hadisi hocasına nispetle “tahdis” ederse bu tedlis değil, hadis hırsızlığı olmaktadır. (I, 72) Çünkü tahdîsen rivayet, doğrudan semâin bulunduğu işaret etmektedir. Tedliste kullanılan عن ve أن ihtimalli lafızlarsa, doğrudan semâa işaret etmeyip, tetkike alan açmaktadır. Bu sebeple hadis hırsızlığının karşılığı yalancılık ithamı olurken, tedlis râvide hoş karşılanmayan bir hata mesabesindedir.

Bu kısımda zikredilen üç başlıktan ilki râvinin cerhine sebep olurken, diğer ikisi sika müdellislerde görülen sadece rivayetle ihticâcî ortadan kaldıran tedlis çeşitlerindendir.

2.3.1. Görmedikleri Kişiden Rivayette Bulunan Müdellis Râviler

Bu gruptaki râviler, görmedikleri hocalardan tedlis yaptıkları için cerh edilmiş müdellislerdir. Onlar, hocalardan bilinmeyen rivayetleri tedlisle rivayet eden kişilerdir. (I, 77) İbn Hibbân’a göre bir râvinin, hiç görmemiş olduğu bir hocadan rivayette bulunarak tedlis yapması mümkündür. Buna göre râvi, muttasıl olarak kendisine ulaşan bir rivayeti, hadisi aldığı kendi hocasını zikretmeden hiç görmemiş olduğu bir önceki hocadan nakletmektedir. Burada hiç yoktan bir isnad uydurulmamış, ama râvi aradaki vasıtayı zikretmeksizin görmediği hocadan tedlis ile hadis nakletmiştir.

İbn Hibbân’ın Mukaddime’de naklettiğine göre Haccâc b. Ertât, Zührî’den hiçbir şey işitmeden ve Zührî’yi görmeden ondan rivayette bulunan bir müdellistir. (I, 77) Onun Zührî’yi görmemiş olması, Haccâc’ın Hüseyim’e “Zührî’yi bana tarif et” demesinden de anlaşılmaktadır. (I, 77)

Haccâc b. Ertât hakkında zikredilen başka bir rivayet de Şube’nin kendisine Amr b. Mürre tarikiyle rivayet ettiği bir hadisi Amr b. Mürre’den işitmiş gibi doğrudan ondan rivayet etmiş olmasıdır. Bizzat Amr’dan işitmediği hâlde rivayet ediyor olmasını Haccâc, “Sen bana birinden hadis rivayet ettiğinde, hadisi o kimseden doğrudan işitip işitmediğimle ilgilenmem” cevabıyla açıklamıştır. (I, 77)

Bu bahiste zikredilen başka bir rivayette, Atiyye b. Sa'd'ın (ö. 111/729), Kelbî'yi 'Ebû Saîd' olarak künyelediği geçmektedir. (I, 78) Mehmet Ali Sönmez, bu künyenin Ebû Saîd el-Hudrî'ye ait olduğunun vehmedilmesi amacıyla kullanıldığını ve bu itibarla şuyûh tedlisinin bir örneği olduğunu zikretmektedir. Bu sebeple bu misalin bu başlık altında zikredilmesini tuhaf karşılamaktadır. (I, 78)

Başka bir rivayette de Şube, Yunus b. Ubeyd'e, Dahhâk'ın İbn Abbâs'tan hadis işitip işitmediğini sormakta, o da "İbn Abbâs'ı görmedi bile!" diyerek cevap vermektedir. Buna rağmen Dahhâk, Rey şehrinde Saîd b. Cübeyr'den İbn Abbâs'ın tefsir rivayetlerini almıştır. (I, 78)

2.3.2. Râvileri Bilinmeyen Künyeleriyle Zikreden Sikâ Müdellisler

Bu türdeki râviler, zayıf-yalancı kimselerden rivayet ettikleri haberlerde, tanınmasınlar diye onları künyesiyle zikreden sika râvilerdir. Öyle ki habere bakıldığında, künyeden dolayı sika râvinin hadisi zannedilir. Ama gerçekte hadis ona değil, zayıf bir râviye aittir. (I, 85)

İbn Hibbân buna örnek olarak Süfyân es-Sevrî'yi zikretmiştir. Buna göre Süfyân, el-Kelbî'den işittiği bir hadisi onu künyesiyle zikretmek suretiyle "Biz Ebu'n-Nadr tahdis etti ki..." diyerek rivayet etmiştir. Bundan dolayı hadisi işitenler, Ebu'n-Nadr'ın Saîd b. Ebî Arûbe (ö.150/767) ya da Cerîr b. Hâzım (ö. 170/786) olduğunu zannetmektedir.

İbn Hibbân yine bu minvalde Velîd b. Müslim'in (ö.195/810) "Bize Ebû Amr tahdîs etti ki..." diyerek rivayet ettiği haberi zikretmektedir. Buna göre Velîd b. Müslim, Ebû Amr diyerek künyesiyle zikrettiği Abdurrahman b. Yezîd'in, Evzâî zannedilmesine sebep olmuştur. Çünkü ikisi de Zührî'den hadis işitmiştir. (I, 85)

İbn Hibbân'a göre, rivayetinde kim olduğu tam olarak bilinmeyen bir insanın künyesi bulunan râvinin haberi ile ihticâc caiz değildir. Bu kişi sika bile olsa durum böyledir. Çünkü künyelenen kişinin yalancı olma ihtimali vardır. (I, 85)

Mukaddime'de bu bağlamda Yahyâ b. Maîn'in şu rivayeti yer almaktadır: "Mervân b. Muâviye isimleri değiştiriyor, insanlar için anlaşılmasın hâle getiriyordu. Bize Hakem b. Ebî'l-Hâlid'den tahdis etti ama aslında o Hakem b. Zuheyr'dir. Ali b. Ebî Velîd'den rivayet ediyor ama aslında o Ali b. Ğurâb'tır". (I, 86)

2.3.3. Hadisi Aldığı Zayıf Hocasını Isnattan Düşüren Sika Müdellisler

Rivayet ettikleri haberlerde tedlis yapan sika müdellisler bu türdendir. Katâde (ö. 118/736), Yahyâ b. Ebî Kesîr (ö. 129/746), ‘Ameş (ö. 148/765), İbn Cüreyc (ö. 150/767), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/777), İbn İshâk, Hüseyim bu râvilerden bazılarıdır. İbn Hibbân, bunların dışında bu işi yapan dinde vera sahibi çok sayıda hadis imamı olduğunu zikretmektedir. (I, 86)

İbn Hibbân, bahsi geçen sika müdellislerin herkesten hadis yazdığını ve işittikleri bu hadisleri bazen hadisi aldıkları zayıf râvileri zikretmeden rivayet ettiklerini ifade etmektedir. Müellife göre onların böyle rivayetleriyle ihticâc caiz değildir. Müdellis sika bile olsa, “haddesenî” yahut “semi’tu” şeklinde açık bir eda sigası kullanmamışsa haberiyle ihticâc caiz olmaz. İbn Hibbân bu durumu, “Şafî’nin ve onu takip eden hadis imamlarımızın usulü budur” diyerek açıklamaktadır. (I, 86)

Görüldüğü üzere İbn Hibbân, herhangi bir şekilde tedlis yaptığı ortaya çıkan 131âvinin, ihtimalli lafız kullanarak naklettiği tüm rivayetlere tedlis şüphesiyle yaklaşmaktadır. Râvi sika bile olsa bu durum değişmez. Çünkü tedlis ile gizlenen râvinin zayıf ve hatta yalancı bir râvi olma ihtimali vardır. Eğer sika müdellis, rivayet ettiği başka bir tarik ile hadisin semâını ispat ediyorsa bu durumda o hadis kabul edilir. Aksi takdirde, sika müdellisin ihtimalli eda sigalarını kullanarak rivayet ettiği haberlerle ihticâc olunmaz.

Mukaddime’de bu minvalde Şube’nin “Gökten taş yağması benim için tedlis yapmamdan daha iyidir” dediği yer almaktadır. Ve yine Şube’nin “Başında ‘haddesenâ’ veya ‘ahbaranâ’ olmayan her haber abur cuburdur” dediği nakledilmektedir. (I, 86)

2.3.4. Sika Râviler Arasındaki Zayıf Râviyi Düşüren Muhaddisler

İbn Hibbân bu gruptaki râvilerin, müteahhir muhaddislerden olduğunu söylemiştir. Onların, senette birbirini görmesi muhtemel olan iki sika arasında kalan zayıf râviyi senedi güçlü göstermek adına düşürdüklerini zikretmekte, bu sebeple bu rivayetlerle ihticâcı uygun görmemektedir. (I, 87)

Buna örnek olarak Mukaddime’de Bakıyye b. Velîd’in durumunu zikretmektedir. Buna göre Bakıyye, Ubeydullah b. Ömer, Mâlik b. Enes ve Şu’be b. Haccâc’ı görüp

onlardan hadis işitmiştir. Sonrasında onlara ait haberleri zayıf râvilerden de işitmiştir. Bakıyye'den hadis rivayet eden râviler ise, rivayet esnasında Bakıyye'nin hadis aldığı zayıf râvileri düşürerek hadisi doğrudan onun üstündeki sikalara nispet etmişlerdir. Bakıyye bahsi geçen sika râvilerle bir araya geldiği için hadis, sikalardan gelen muttasıl bir haber görünümüne kavuşmuştur. (I, 88)

Tesviye tedlisine benzeyen bu türün, Mukaddime'de doğrudan tedlis olarak geçmemekle birlikte, İbn Hibbân'ın tedlise dair yukarıda geçen yaklaşımı doğrultusunda burada “tedlis” başlığı altında zikredilmesi uygun görülmüştür.

SONUÇ

Bu araştırmada, İbn Hibbân'ın *el-Mecrûhîn* adlı eserine yazdığı Mukaddime, ricâl tenkit tarihi ve kriterleri bağlamında incelenmiştir. Araştırmanın öncelikli hedefinin Mukaddime'yi muhtevası açısından ön plana çıkarmak olması, meseleyi tasvirî açıdan ele almayı; Mukaddime'de yer alan rivayetlerin anlaşılması ise İbn Hibbân'ın diğer eserleriyle sürekli olarak mukayese yapmayı ve konuyla ilgili diğer çalışmaları gözden geçirmeyi gerektirmiştir. Bu da araştırmanın tahlilî bir kısmını oluşturmaktadır. Mukaddime'nin barındırdığı tüm bilgiler ya tenkit tarihiyle ya da tenkidin keyfiyetine dair zikredilen kriterlerle alakalıdır. Dolayısıyla bu araştırma özelinde belli bir bağlamda çalışılan Mukaddime, aslında bütüncül bir şekilde değerlendirmeye tâbi tutulmuştur.

Araştırma üç ana bölümden oluşmuştur. Birinci bölüm, İbn Hibbân'ın hayatı ve *el-Mecrûhîn* Mukaddimesi'dir. Burada öncelikle müellifin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Müellifin yaşamını sürdürdüğü yerler, hocaları, talebeleri, meslekî görevleri, fikrî yapısı ve eserleri zikredilerek, onun şahsı ve eserleri ile incelediğimiz Mukaddimesi arasında bağlantı kurulması hedeflenmiştir. Böylece, sonraları ayrıntılandırılacak olan İbn Hibbân'ın benimsediği ilmî silsileye ve yaşadığı döneme dair bir ön hazırlık yapılmıştır.

Birinci bölümün ikinci kısmında ise Mukaddime'nin kaynakları zikredilmiş ve *el-Mecrûhîn* Mukaddimesi hakkında eseri tanımaya yardımcı genel bilgilere yer verilmiştir. İbn Hibbân'ın Mukaddime'de dayandığı kaynaklar, öncelikle İslam dininin iki temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şeriflerdir. Bunun haricinde sıkça hadis imamlarının görüşlerinden istifa etmiş, onlara dayanarak deliller getirmiştir. Bir de müellifin diğer eserleri de Mukaddime'de müellifin kendisine atıf yaptığı kaynakları arasındadır. Kaynaklarının bir dökümü verilerek İbn Hibbân'ın ilmî referansları ortaya konmuştur.

Araştırmanın ikinci bölümü, Mukaddime'de ricâl tenkit tarihinin anlatıldığı bölümdür. "Ricâl Tenkit tarihi" isimlendirmesi ilk defa bu araştırma ile Türk akademiasında bir başlığa taşınmıştır. Her ilmî faaliyet, tarihsel bir serüvene sahip olduğu gibi ricâl tenkidi de oluşum, gelişim ve değişimi açısından tarihin bir parçasıdır. Bu bölümde, tenkit tarihinin oluşum ve gelişim safhasında yaşadığı meşrûiyet

problemiyle bölüme giriş yapılmış, ricâl tenkidinin gelişimi muhaddislerin geliştirdikleri yöntemler çerçevesinde ele alınmıştır.

Sonrasında ise İbn Hibbân'ın Mukaddime'de nesil nesil zikrettiği münekkit muhaddislere yer verilmiştir. Böylece bu faaliyetin tarihî kahramanlarına ışık tutulmuştur. Ancak, İbn Hibbân'ın hedefinin bütünüyle bir ricâl tenkit tarihi ortaya koymak olmadığı görülmüş, kendisinin ilmî geleneğini dayandığı muhaddis fakih şahsiyetleri vurguladığı tespit edilmiştir. Buna göre İbn Hibbân'ın Mukaddime'de öne çıkartmak istediği münekkit profilinin rivâyet ve dirâyeti cem etmiş kişilerden oluştuğu görülmektedir.

Araştırmanın ricâl tenkit kriterleri ile ilgili üçüncü bölümünde ise öncelikle İbn Hibbân'ın diğer eserlerinden de istifade edilerek ricâl tenkit kriterlerine dair temel yaklaşımı ele alınmış, böylece onun birçok ıstılah ile ilgili yorumları farklılaşan yönleri ile değerlendirilmiştir. Sonrasında, Mukaddime'de zikredilen cerh kriterleri adâlet, zabt ve tedlîsle ilgili olanlar olmak üzere üçe ayrılarak açıklanmıştır.

Bu araştırmanın neticesinde iki temel çıktıya ulaşılmıştır. Bunlardan ilki, ricâl tenkidinin IV./X. yüzyıldaki genel durumuna ilişkin olup İbn Hibbân'a göre bu asırda rivayet-dirâyet bütünlüğünün bozulmaya başlamış olması ve müellifin ortaya koyduğu kriterler ve görüşlerle lafız-mana bütünlüğünü yeniden sağlamayı amaçlamasıdır. Çalışmanın ikinci çıktısı ise İbn Hibbân'ın fakih bir muhaddis olarak ilmî silsilesinin tespiti ve bu bağlamda Medine menşeli ehl-i hadis ekolünün geçirdiği sürecin İbn Hibbân'ın şahsında tezâhür etmesidir.

IV./X. yüzyılın en önemli münekkitlerinden İbn Hibbân tarafından kaleme alınan ve kendi alanında yazılmış ilk hacimli mukaddime örneklerinden biri olarak bu araştırmaya konu olan Mukaddime, ricâl tenkidini tarih ve usûl çerçevesinde inceleyen son derece önemli bir eserdir. Bu çalışma ile Mukaddime, diğer kaynaklardan da istifade edilmek suretiyle muhtevası ön planda tutularak incelenmiştir. Fakat İbn Hibbân'ın usûle dair sunduğu girift ve ayrıntılı bilgiler Mukaddime çerçevesinde sınırlı kalmayacak kadar geniştir. Bu sebeple İbn Hibbân'ın usûl anlayışı, kendi dönemine kadar müellifin istifade ettiği diğer müellifler ve eserleriyle de mukayese edilerek daha kapsamlı bir şekilde müstakil bir çalışmada ele alınmayı hak etmektedir.

KAYNAKLAR

Altıkulaç, Tayyar. “Zehebî”. *DİA*. 44/180-188.

Avnî, Şerif Hâtîm el-. *Masâdirü's-sünne ve menâhicü musannifihâ*. Ebû Muhenned en-Necdî, ts.

Aybakan, Bilal. *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2007.

Aydınlı, Abdullah - Öğüt, Salim. “Ehl-i Hadîs”. *DİA*. 10/507-512.

Aydınlı, Abdullah. *Hadis İstılahları Sözlüğü*. İstanbul: İFAV, 2013.

Dalgın, Nihat. “İbn Lehîa”. *DİA*. 20/158-159.

Demirel, Serdar. *Halku'l-Kur'ân Meselesi ve Hadis Kaynaklarına Etkisi*. İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, t.y.

Dinçoğlu, Mehmet. “Hadis İlmindeki ‘Zabt’ Teriminin Anlamı ve İşlevselleştirilebilme İmkânı”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/43 (Nisan 2016), 2450-2462.

Eren, Mehmet. *Hadis İlminde Ricâl Bilgisi ve Kaynakları*. İstanbul: İSAM, 2018.

Erul, Bünyamin. “Tedlîs”. *DİA*. 40/262-264.

----- “Zabt”. *DİA*. 44/61-62.

Erünsal, İsmail E. “Dârülilim”. *DİA*. 8/539-541.

Güşen, Seyit Ali. “Cerh-Tadile Karşı Gıybet Eleştirisinin Tarihi Süreci”. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, 65-89.

Hâkim en-Nîsâbü'rî, Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyî' Muhammed. *Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs ve kemiyyeti ecnâsihi*. Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1431.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit. *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*. nşr. Ebû Abdillâh es-Sûrkî, İbrâhim Hamdî el-Medenî. Medine: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1357.

Heysemî. *Mevâridü'z-zamân ilâ zevâidi İbn Hibbân*. nşr. Hüseyin Selim Esed ed-Dârani, Abduh Ali Kuşek. Beyrut: Dârü's-Sekâfeti'l-Arabiyye, 1990.

İbn Balaban, Ebû'l-Hasan Alaeddin Ali b. Balaban b. Abdullah İbn. *el-İhsan fî takrîbi Sahihi İbn Hibbân*. nşr. Şuayb el-Arnaût. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1988.

İbn Hacer el-Askalanî, Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Hacer. *Lisânü'l-mîzân*. nşr. Abdülfettah Ebû Gudde. haz. Salman Abdülfettah Ebû Gudde. Beyrut: Mektebü'l-Matbuati'l-İslâmiyye, 2002.

----- *Nüzhetü'n-nazar fî tevdîhi Nuhbetü'l-fiker*. nşr. Nureddin İtr. Dımaşk: Matbaatü's-Sabâh, 1341.

İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed Büstî. *Kitâbü'l-mecrûhîn mine'l-muhaddisîn*. nşr. Hamdî b. Abdülmecid b. İsmail es-Selefî. Riyad: Dâru's-Sumay'î, 2000.

----- *Kitâbü'l-mecrûhîn mine'l-muhaddisîn*. nşr. Ebu Muhammed Muhammed b. İnsan Ferhat. Mısır: Dâru'l-Lü'lü', 2016.

----- *Kitâbü's-sikât*. nşr. Muhammed Abdülmûîd Han. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1973.

----- *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ ve'l-metrûkîn*. nşr. Mahmud İbrahim Zâyed. 3 Cilt. Haleb: Dâru'l-Va'y, 1396.

----- *Ravzatü'l-ukalâ ve nüzhetü'l-fuzalâ*. nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, Muhammed Abdürrezzâk Hamza, Muhammed Hâmid el-Fıkî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1977.

----- *Sahîhu İbn Hibbân el-Müsnedü's-sahîh ale't-tekâsim ve'l-envâ'*. nşr. Mehmet Ali Sönmez, Halis Aydemir. Beyrut: Daru İbn Hazm, 2012.

----- *es-Sîretü'n-nebeviyye ve ahbârü'l-hulefa*. nşr. Seyyid Aziz Bek. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, 1987.

----- *Târîhü's-sahâbe*. nşr. Buran Dannavi. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988.

İsâ Cakiti b. Abdurrahman, "Ma'rifetü'l-Mecrûhîn Mine'l-Muhaddisîn ve'd-Du'afâ ve'l-Metrûkîn" Yüksek Lisans Tezi. el-Câmi'atü'l-İslâmiyye bi'l-Medîneti'l-Münevvere Üniversitesi Hadis Bölümü. 1422.

İsmail Lütü Çakan. *Hadis Usûlü*. İstanbul: İFAV, 2012.

Kallek, Cengiz. "Fukahâ-yi Seb'a". *DİA*. 13/214.

Kandemir, Mehmet Yaşar. "Saîd b. Müseyyeb". *DİA*. 35/563-564.

Karagözoğlu, Mustafa Macit. *Zayıf Râviler: Duafâ Literatürü ve Zayıf Rivayetler*. İFAV, 2014.

Kutlu, Sönmez. "Kerrâmiyye". *DİA*. 25/294-296.

Merçil, Erdoğan. “Saffârîler”. *DİA*. 35/464-465.

Müslim b. el-Haccâc, Ebü'l-Hüseyin el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî. *Sahîhu Müslim*. nşr. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî. Riyad: Daru Taybe, 1427.

Özel, Ahmet. “Mâlik b. Enes”. *DİA*. 27/506-513.

Özgüdenli, Osman Gazi. “Sîstan”. *DİA*. 37/274-276.

Özkan, Halit. “Zührî”. *DİA*. 44/544-549.

Özpınar, Ömer. “Hadis İlminin Gelişim Dönemi”. İçinde *Hadis El Kitabı*, editör Zişan Türkan. Ankara: Grafiker Yayınları, 2016.

Sönmez, Mehmet Ali. “el-Müsnedü's-Sahîh”. *DİA*. 32/106-108.

----- “İbn Hibbân”. *DİA*. 20/63-64.

----- *İbnu Hibbân ve Cerh-Tadil Metodu*. Umran Yayınevi, ts.

Sübkî, Ebû Nasr Tâceddin İbnü's-Sübkî Abdülvehhâb b. Ali b. Abdilkâfî. *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*. nşr. Abdulfettah Muhammed el-Hulv, Mahmud Muhammed et-Tanahî. Kahire: Hecr, 1992.

Şâfiî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdrîs. *er-Risâle*. nşr. Ahmed Muhammed Şakir. Mısır: Mustafa el-Bâbî, 1357.

Şehrezûrî, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ İbnü's-Salâh. *Mukaddimetü İbni's-Salâh ve mehâsinü'l-ıstılâh*. nşr. Âişe Abdurrahman (bintü's-Şâtî'). Kahire: Dârü'l-Maârif, 1989.

Şekavî, Emin b. Abdullah eş-. *Te'âruzu ahkâmî'l-imâm Muhammed b. İbn Hibbân el-Büstî alâ ba'zi'r-ruvât fî kîtabihî es-Sikât ve'l-Mecrûhîn*. Riyad, 1419.

Topgöl, Muhammed Enes. *Rivayetten Râviye: Cerh-Ta'dil Hükümleri Nasıl Oluşturdu?* İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019.

Turhan, Halil İbrahim. “Cerh-Tadil İlminin Hicrî İlk İki Asırdaki Gelişim Seyri”. Doktora, Marmara Üniversitesi, 2014.

Yazıcı, Tahsin. “Büst”. *DİA*. 6/495.

Yılmaz, Hayati. “Yahyâ b. Saîd el-Ensârî”. *DİA*. C. 43, 261-262.

Yurtalan, Betül. *İslam Coğrafyacılarına Göre Mezhepler*. Ankara: Ankara Üniversitesi, 2015.

Yücel, Ahmet. *Hadis İlminde Tenkit Terimleri*. İstanbul: İFAV, 2015.

----- *Hadis Usûlü*. İstanbul: İFAV, 2013.

Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. nşr. Şuayb el-Arnaût, Ekrem el-Bûşî. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2.baskı., 1984.

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Betül		ABLAK
Doğum Yeri ve Yılı			
Bildiği Yabancı Diller	Arapça		İngilizce
ve Düzeyi	Çok İyi		İyi
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı	Kurum Adı	
Lise	2008	2012	Tuzla Halil Türkkân A.İ.H.L.
Lisans	2012	2017	Marmara Üniversitesi
Yüksek Lisans	2017		İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Doktora			
Çalıştığı Kurum/lar	Başlama - Ayrılma Yılı	Çalışılan Kurumun Adı	
1.			
2.			
3.			
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayınlar:			
Diğer:			
İletişim (e-posta):			
Tarih		08/02/2023	
İmza			
Adı Soyadı		Betül ABLAK	

